

**A VIDÉKI MEGÉLHETÉS JELLEMZŐI ÉS
TIPIKUS MODELLJEI A LEGHÁTRÁNYOSABB
HELYZETŰ KISTÉRSÉGEKBEN**

**Budapest
2009**

Kiadja:

az Agrárgazdasági Kutató Intézet

Főigazgató:

Udovecz Gábor

Szerkesztőbizottság:

Dorgai László, Kapronczai István, Juhász Anikó,
Kovács Gábor, Mihók Zsolt (titkár), Popp József,
Potori Norbert, Udovecz Gábor

Készült:

A Vidékfejlesztési Igazgatóság
Vidékpolitikai Osztályán

Szerzők:

Tóth Erzsébet (szerk.)
Ludvig Katalin
Márkus Péter

Közreműködött:

Ady István
Mazúr Károlyné

Opponensek:

Dr. Kovács Katalin osztályvezető
MTA RKK Közép- és Észak-magyarországi Tudományos Intézet,
Területfejlesztési Osztály

Dr. Madarász Imre egyetemi docens
SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar,
Humántudományi, Nyelvi és Továbbképző Intézet

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
1. A kutatás célja, adatbázisa, módszere	7
2. A vidéki megélhetés forrásai, területi különbségei, szélsőségek és kockázatok	11
2.1. A munkajövedelem és a társadalmi-szociális juttatások formái és arányai	12
2.1.1. Munkajövedelem, bér és kereset	15
2.1.2. A társadalmi és szociális juttatások formái és arányai	19
2.1.3. A fogyasztás színvonala és szerkezete	22
2.2. A megélhetést befolyásoló tényezők a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben	25
2.2.1. Az érintett megyék és kistérségek területi és település-szerkezeti jellemzői	25
2.2.2. A gazdasági, a társadalmi és a szociális helyzet főbb sajátosságai	28
3. A háztartások helyzetének, megélhetésének empirikus vizsgálata a leghátrányosabb kistérségekben	35
3.1. A vizsgált minta fontosabb jellemzői	35
3.2. A családok összetétele, elkülöníthető csoportjai	37
3.3. A családi jövedelem (bevétel) színvonala és összetétele	42
3.4. A családi jövedelem színvonala, a megélhetés minősítése	47
4. A megélhetés főbb típusai – lehetőségek, kezdeményezések, kiutak	51
4.1. A megélhetés főbb típusai, stratégiai	51
4.2. A szociális földprogramok szerepe a vidéki népesség megélhetésében	57
4.2.1. A szociális földprogramok típusai	58
4.2.2. A programok önkormányzati minősítése	60
4.2.3. A programok tapasztalatainak összegzése	61
4.3. Az aktív szociálpolitikai eszközök és a szociális gazdaság szerepe a vidéki megélhetés javításában	63
Összefoglalás, következtetések	67
Summary and Conclusions	73
Kivonat	81
Abstract	82
Irodalomjegyzék	83
Táblázatok jegyzéke	87
Ábrák jegyzéke	88
Mellékletek	89
A sorozatban eddig megjelent tanulmányok	115

Bevezetés

A rendszerváltás után két évtizeddel a vidék eltartó-képességét, a vidéki népesség megélhetését, életszínvonalát – a konszolidáció helyett – még mindig mélyülő gazdasági, társadalmi és szociális feszültségek jellemzik. A kilencvenes évtized elején kirajzolódott kritikus helyzetű területi egységek (megyék, régiók), topográfiája, fejlettségbeli rangsora lényegében nem változott, viszont a területi különbségek, a vidéken élők egyre szélesebb rétegeit érintve, erőteljesen növekedtek, mélyültek. A differenciálódás fokozódása éppúgy megfigyelhető az országrészek, a kedvező és a kedvezőtlen adottságú területek, a különféle településtípusok között, mint egy-egy területi egységen belül. A gazdasági, társadalmi leszakadás erősödő fenyegetettséget jelent a halmozottan hátrányos helyzetű térségekben, ahol jórészt csak a felzárkózást akadályozó, fékező sajátosságok látszanak.

A vidéki megélhetés színvonala, a kényszer szülte megoldások, stratégiák vizsgálata tehát még napjainkban sem veszítette el aktualitását. Tanulmányunkban az Intézet korábbi elemzéseire is építve, a vidéki megélhetés körülményeit, jellemzőit, a megélhetési („túlélési”) stratégiák változatait, megoldásait vizsgáljuk, különös tekintettel a halmozottan hátrányos helyzetű kistérségekre, az ott élő népesség jövedelemszerzési lehetőségeire és ebben a mezőgazdasági tevékenység szerepére.

A kutatás céljának, módszerének, adatbázisának ismertetése után – a téma általános megközelítéseként – áttekintjük a munka- és társadalmi jövedelmek alakulását, szabályozásuk főbb elemeit. Ebben a fejezetben foglalkozunk a családok, családtípusok fogyasztási szerkezetének vizsgálatával is. Az elemzés során fontosnak tartjuk az uniós összehasonlítást, a regionális és a mezőgazdasági jellemzők bemutatását is.

A tanulmány harmadik fejezetében „láttelelet” készítünk a halmozottan hátrányos helyzetű (mai szóhasználattal: a leghátrányosabb, komplex programmal segített) kistérségek gazdasági, demográfiai, munkaerő-piaci helyzetéről, a lakosság életszínvonalát, megélhetését befolyásoló tényezőkről, illetve körvonalazzuk a leginkább veszélyeztetett, leszakadó népességcsoportokat.

A tanulmány negyedik fejezetében az általános helyzetképet a leghátrányosabb kistérségekben végzett kérdőíves felmérés elemzésével, a helyszíni tapasztalatok összegzésével egészítjük ki. A felmérést három kritikus helyzetű megye (Borsod-Abaúj-Zemplén, Tolna, Baranya megye) öt kistérségének, 18 településén, 122 családnál végeztük, amely több mint 400 fős mintát jelent.

Vizsgálatunk nem reprezentatív, és nem is csupán a lakosság egy, jól körülhatárolható rétegére (munkanélküliek, nyugdíjasok, szegények, etnikai kisebbség) irányul, hanem az érintett településeken élő családokból (háztartásokból) véletlenszerűen „merít”, a megélhetési megoldások, a „válságkezelési” típusok a mintában fellelhető változatait kutatja. Megállapításaink tehát, a vizsgált sokaságra vonatkoznak, jelzik az élethelyzetek különbségeit, szélsőségeit, feszültségeit, és igazolják azokat a tendenciákat is, amelyek egy reprezentatív mintában kirajzolódnának. Képet kaphatunk a felkeresett családok munkaerő-piaci, foglalkoztatási, kor- és képzettségbeli összetételéről, az elérhető jövedelem színvonaláról, a megélhetés gondjairól. Helyszíni vizsgálat alapján ebben a fejezetben szólnunk a szociális földprogramok mezőgazdasági termelést, önellátást támogató tevékenységéről is, amelyet a „kilábalás” egyik lehetőségeként, hús halmozottan hátrányos helyzetű településen figyeltünk meg.

Vizsgálatunkat a tipikus megélhetési formák sajátosságainak összegzésével, a pozitív és negatív példák kiemelésével zárjuk. A szerzett tapasztalatok alapján felhívjuk a figyelmet a kritikus élethelyzetek javítását leginkább korlátozó tényezőkre, és javaslatot teszünk a megoldás lehetséges feltételeire, irányaira is.

Tanulmányunk szervesen kapcsolódik a vidékfejlesztés témakörében végzett korábbi intézeti kutatásokhoz, amelyek a vidék helyzetét, a gazdasági, társadalmi, munkaerő-piaci leszakadás különböző vetületeit, tényezőit tárták fel, döntően az agrárágazat és a hozzá kötődő népesség szemszögéből.

Tanulmányunkkal, a több tárca illetékességét érintő témakör fontosságára, az érdemi változások tovább nem odázható szükségességére hívjuk fel a figyelmet. Kiemelt jelentőségűnek tartjuk a támogatást, ösztönzést érdemlő helyi kezdeményezések példaértékű ismertetését, a személyi feltételek, az önszerveződés, a közösségformálás kölcsönhatásainak hangsúlyozását.

Végül, de nem utolsó sorban köszönetet mondunk a felmérésben résztvevő települések polgármestereinek, a megkérdezett családoknak a vizsgálat során nyújtott segítségükért, együttműködésükért.

1. A kutatás célja, adatbázisa, módszere

Napjaink feszítő társadalmi-gazdasági gondjai között egyre hangsúlyosabban vetődik fel a vidék kedvezőtlen helyzete, a vidéki népesség bizonytalan, alacsony színvonalú megélhetése, az egyes területi egységek, kistérségek, népességcsoportok visszafordíthatatlan **leszakadásának veszélye**. Az eddigi megoldási szándékok, fejlesztési programok, támogatások eredménye igen szerény. Az igazán kritikus helyzetű kistérségekben, település-típusokban a leszakadás folytatódik, tehát javulás nem érzékelhető. Nyilvánvaló összefüggésben van ez a **vidék gazdasági bázisának gyengülésével**, helyenkénti megszűnésével, amely közel két évtized után sem tudott erőre kapni, illetve az ott élő népesség sem tudott a számára teljesen új helyzethez alkalmazkodni. A vidéki térségek átalakult gazdaságának (benne az agrárágazat) munkaerő lekötése a korábbi töredékére apadt, a munkahelyekről kikerült népesség többsége passzív várakozásra, munkaerő-piaci és szociális ellátások igénybevételére kényszerült. Többek között ebből adódnak az élet-, és jövedelem-színvonal távolodó szélsőségei, miközben a megoldás lehetőségei mind távolabbinak tűnnek.

A téma vidékhez, a mezőgazdasághoz való kötődése miatt vizsgálatunk feltárja a vidéki megélhetés összetevőit, sajátosságait. Az elemzés három szintű megközelítésre épül, egyrészt jelzi az **országos és regionális tendenciákat**, másrészt a **leghátrányosabb helyzetű kistérségek** jellemzőire irányul, harmadsorban pedig, a **családok szintjén** méri fel a megélhetést befolyásoló tényezőket, feszültségeket. Ennek alapján a kutatás célkitűzései az alábbiakban összegezhetők:

- a megélhetést szolgáló családi jövedelem színvonalának, összetételének (munkajövedelem, társadalmi-szociális juttatások), a szabályozás fontosabb elemeinek nyomon követése, jövedelmek regionális és a gazdasági ágak közötti különbségeinek bemutatása,
- a lakossági jövedelem-felhasználás, a fogyasztás-szerkezet arányainak családtípusok, országos és régiók szerinti megfigyelése,
- a megélhetést befolyásoló tényezők (demográfiai folyamatok, munkaerő-piaci, foglalkoztatási, szociális jellemzők) áttekintése, a veszélyeztetett, leszakadó népességcsoportok körvonalazása a leghátrányosabb kistérségekben,
- néhány leghátrányosabb besorolású kistérségben élő, véletlenszerűen kiválasztott családok megélhetési helyzetének kérdőíves felmérése, különös tekintettel ezek összetételére, munkaerő-piaci státuszára, a megélhetés színvonalára, a jövedelemszerzés lehetőségeire,
- a mezőgazdasághoz köthető, a családok önellátását támogató szociális földprogramok empirikus tapasztalatainak összegzése, azzal a céllal, hogy a programok területi kiterjesztése, szociális-piaci-gazdasági motivációinak összehangolt fejlesztése a vidéki megélhetés egyik megoldást hozó formája lehet,
- a tipikus megélhetési stratégiák jellemzése, tevékenység-kombinációk, a megélhetést korlátozó tényezők összegzése, a fejlesztés lehetséges területeinek, irányainak felvázolása.

A vizsgálat fentebb említett szintjei miatt igen széleskörű információkra, statisztikai adatközlésekre, szakirodalmi forrásokra támaszkodtunk. Az adatok egyrészt a KSH különféle kiadványaiból, főként a területi, a háztartási statisztikákból, a munkaerő-felmérés idősoraiából, a szociális ellátórendszer adataiból, illetve az ezek alapján készült szöveges értékelésekből származnak. A munkanélküliség elemzéséhez az Állami Foglalkoztatási Szolgálat (ÁFSZ) adatbázisát használtuk, a szociális földprogramok elemzését részben az Esély Közalapítvány keretében működő módszertani központ¹ információs rendszerére és a benyújtott pályázatokra alapoztuk.

¹ Szociális Földprogramok Országos Módszertani Intézményi Feladatait Ellátó Osztály, Szolnok.

Tanulmányunkban a háztartásstatisztika meghatározásait, fogalomrendszerét használjuk. Az egyes definíciókat első felmerülésük helyén, lábjegyzetben közöljük, itt csak néhány általános tudnivalót említünk:

- a háztartás és a család fogalmát szinonimaként használjuk,
- a jövedelem a háztartás pénzbeli bevétele, a megélhető anyagi forrása, tehát a munkajövedelem, a társadalmi juttatások és egyéb bevételek együttes összege,
- a bruttó jövedelem és a nettó jövedelem a vizsgálatunkban folyó áron értendő, a köztük lévő különbség az adózás, járulékfizetés előtti, illetve utáni összeg eltéréseiből fakad,
- a háztartások kérdőíves vizsgálatánál folyó áras, nettó jövedelmet (bevételt, keresetet), tehát a megélhetőshez ténylegesen felhasználható, adózás utáni összeget vesszük figyelembe,
- reáljövedelemről, vásárlóerő paritásról hosszabb időszak, illetve nemzetközi összehasonlítás esetén beszélünk.

A statisztikai adatok többsége 2007-re vonatkozik, ettől csak adatközlés, illetve a szükséges területi bontás hiánya miatt térünk el.

A statisztikai elemzések eredményeit helyszíni, véletlenszerűen kiválasztott családoknál készített kérdőíves felmérés, illetve a felkeresett települések polgármestereivel folytatott konzultációk (interjúk) tapasztalatai egészítik ki. A helyszíni vizsgálatok közvetlen, a valós helyzet sokszínűségét mutató, személyes tapasztalással segítették munkánkat. A felmérést 2008 nyarán végeztük.

A megélhetősi megoldások, típusok vizsgálatához a 2007. évi kistérségi besorolás² szerint leghátrányosabb helyzetűnek minősített, illetve az OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) osztályozás alapján „alapvetően vidéki jellegű”-nek tekintett (mindkét kritérium-rendszer szerint azonos jellegű) **30-33 kistérségből választottunk „mintateret”**. Az általunk alkalmazott kiválasztásnál szempont volt a tartósan fennálló, kritikus gazdasági-társadalmi helyzet, az átlagosnál erőteljesebb, vagy sajátos mezőgazdasági karakter. Végül **három megye** (Borsod-Abaúj-Zemplén, Tolna, Baranya megye) **öt kistérségére** esett a választás, amelyekben összesen **18 települést** kerestünk fel személyesen. Törekedtünk arra, hogy a minta tartalmazzon különböző jövedelem-színvonalú, kor- és képzettség, munkajogi státusz szerinti összetételű, valamint mezőgazdasági kötődéssel is rendelkező családokat. Az önkéntes adatszolgáltatást (kérdőíves felmérést) **122 család** vállalta, amely több mint **400 fős mintát** jelent. A polgármesterekkel előre megküldött interjú-vázlat alapján beszélgettünk. A több kérdéskörben egybecsengő vélemények kirajzolták a települések általános gondjait, de sok információt kaptunk az előzményekről, a tradicionális jellemzőkről és a „hogyan tovább?” lehetőségeiről, korlátairól is. A felméréshez összeállított kérdőívet és az interjú témaköreit az 1. és 2. mellékletben közöljük.

A megélhetősi gondok egyik, már működő megoldási lehetőségeként felhasználtuk a hátrányos helyzetű vidéki lakosság önellátását ösztönző **szociális földprogramok tapasztalatait** is, amelyeket **öt megyében és 9 kistérségben** vizsgáltunk, összesen **20 településen**. Az öt megyéből az előző felmérésnél említett három megye ebben a vizsgálatban is szerepel, kiegészülve Jász-Nagykun-Szolnok és Nógrád megyével. Mivel a programok célkitűzései jól illeszkednek a vidéki megélhetősi témaköréhez és területi (megye és kistérség) egybeesések is vannak, tanulmányunkban a földprogramok fontosabb tapasztalatait, eredményeit és hatásait is ismertetjük.

² A területfejlesztés kedvezményezett térségeinek 2007. évi besorolása a 67/2007. (VI. 28.) OGY-határozat és a 2007. évi CVII. törvénnyel módosított 2004. évi CVII. törvény alapján történt.

A statisztikai elemzés és az empirikus vizsgálatok eredményei alapján elkülönítjük az eltérő összetételű, életvitelű és megélhetésű háztartások főbb típusait, stratégiáit, összegezzük a tapasztalatok előrevivő, követendő vonásait, valamint a javításra szoruló, hátrányos jellemzőket.

Az előzőekben említett adatbázisok, módszerek részleteit – szükség szerint – az adott témakör kifejtésénél ismertetjük.

2. A vidéki megélhetés forrásai, területi különbségei, szélsőségek és kockázatok

A megélhetési stratégiák, a vidéki tevékenységbővítés (diverzifikáció), az agrárgazdaság többfunkciós szerepének tanulmányozása viszonylag új, de mindinkább központi kérdésköre a vidékfejlesztésnek. A megélhetési stratégiák kialakulását számos tényező befolyásolja, értelmezése, meghatározása különböző szempontok és tartalom szerint lehetséges. A fogalom leszűkíthető a háztartások³ olyan gazdasági és társadalmi tevékenységére, melyet a megélhetésük érdekében végeznek; bizonyos esetekben viszont egyéb összetevők, például a családi vagyon/tőke, iskolai végzettség, vagy a különböző szolgáltatások elérhetősége is része a megélhetési stratégiának (Chambers and Conway, 1992; Ellis, 2000). Más szerzők (Kinsella et al., 2000) a megélhetés szempontjából fontosnak tartják a gazdálkodás során felhasznált különböző erőforrások, mint például az emberi, fizikai, természeti és társadalmi tőke szerepét, valamint hangsúlyozzák a tágabb gazdasági, politikai és technológiai környezet fontosságát is. A megélhetés módozatait jelentősen befolyásolják a nem, vagy csak kevésbé számszerűsíthető determinációk, mint az adott térség termelési hagyományai, munkakultúrája, illetve a gazdaság korábbi és a jelenre jellemző intézményi, vállalkozási szerkezete is (Forray R. K. – Híves T., 2008).

A fenti irodalmi hivatkozások alapján a **megélhetési stratégia** a következőképpen határozható meg: **a háztartások olyan tevékenységeinek és döntéseinek összessége, melyek a megélhetést szolgálják.** A stratégia kialakítása erősen függ az egyénektől, a közösségtől és a politikai tényezőktől. A megélhetési stratégia fő célja a háztartások gazdasági, társadalmi és szociális biztonságának elérése, megalapozása és fenntartása.

A megélhetés pontos, számadatokkal való értékelése módszertanilag nehéz feladat. A kutatási gyakorlatban igen elterjedt stratégiai csoportképző ismérv a háztartások gazdasági ágazatok (szektorok) szerinti jövedelem-összetétele, megoszlása (Barrett et al., 2005; Ilbery et al., 1996). A megélhetési stratégiák körvonalazása erőforrás-alapú megközelítéssel is történhet (Brown et al., 2006). Vizsgálatunkban a háztartásokat a nettó jövedelem-színvonal (bevétel) szerint képzett csoportokban elemezzük a megélhetést befolyásoló tényezők és jellemzők alapján.

Társadalmi szinten, vagy egy adott régióban az életszínvonal, a megélhetés minősége nagymértékben függ a gazdaság teljesítményével szoros kölcsönhatásban lévő munkaerő-piaci, foglalkoztatási jellemzőktől, a rendelkezésre álló munkaerő gazdasági aktivitásától, kor-, és képzettség szerinti összetételétől. A gazdasági versenyképesség és a foglalkoztatottság növelése nem elkülöníthető, hanem egymást feltételező és harmonikusan kiegészítő folyamatok, mivel **a stabil gazdasági fejlődésnek és a társadalmi kohézió erősödésének együttesen kell megvalósulnia.** A két tényezőcsoport közötti egyensúly megteremtése igen nehéz feladat, **az egyensúly felbomlása komoly gazdasági, társadalmi feszültségekhez vezet.**

Hazánkban a rendszerváltás után a jövedelmi viszonyok és az anyagi-jóléti jellemzők terén egyaránt nőtt a társadalom differenciáltsága, amelynek területi és az egyes népességcsoportokat érintő hatásai inkább mélyültek, mint csillapodtak. A következőkben a családi jövedelmek⁴ alakulását, összetételét és differenciáltságát elemezzük.

³ Háztartás: olyan személyek együttese, akik egy lakásban élnek, gazdasági egységet alkotnak abban az értelemben, hogy a megélhetési költségeket közösen viselik, függetlenül attól, hogy van-e közöttük családi kapcsolat. A háztartás és a család fogalmát tanulmányunkban szinonimaként használjuk, annak ellenére, hogy a család a háztartásnál szűkebb, tehát egyeneságon rokoni kapcsolatban lévő személyek együttese.

⁴ A személyi célú jövedelem összetevői: kereset, egyéb munkavégzés, vállalkozás ellenértéke; mezőgazdasági jövedelmek; társadalmi jövedelmek (nyugdíj, gyermekellátási juttatások és támogatások), egyéb szociális jövedelmek; egyéb jövedelmek (KSH, Háztartás-statisztikai Évkönyv, 2006).

2.1. A munkajövedelem és a társadalmi-szociális juttatások formái és arányai

A megélhetés színvonalát a munkavégzés ellenértékeként realizált munkajövedelem, illetve az állam társadalombiztosítási és egyéb szociális juttatásai együttesen határozzák meg.

A rendszerváltás óta eltelt két évtized a lakossági jövedelmek színvonalát és eloszlását tekintve két jól elkülöníthető szakaszra osztható. A kilencvenes évek közepéig a társadalmi-politikai átalakulást gazdasági recesszió, a jövedelmek színvonalának jelentős csökkenése, az egyenlőtlenségek dinamikus növekedése kísérte. A jövedelemkülönbség mértéke (a legfelső és a legalsó jövedelemtizedek átlagának hányadosa) a kilencvenes évtized kezdetén 6-6,5-szeres volt, amely 1997-ben már meghaladta a 8-szoros értéket (Fóti et al., 1998). A kilencvenes évek utolsó harmadától megindult az életszínvonal lassú növekedése, az egyenlőtlenség mértékében viszont lényeges elmozdulás, kiegyenlítődség nem történt. A háztartások reáljövedelme – a jelentős központi béremelés következményeként – 2005-ben érte el a rendszerváltás idején jellemző szintet. A reáljövedelem növekedése – összhangban a gazdaság főbb mutatóinak alakulásával – 2006-ban lelassult, a növekedés mértéke 3% körüli volt, a 2005. évi reáljövedelem 6,3%-os emelkedésével szemben. **A jövedelem-egyenlőtlenség a kilencvenes évek vége óta stabilizálódott.** A felső 10%-ba tartozók egy főre jutó jövedelme 2006-ban **7,5-7,6-szor** volt **magasabb, mint az első decilisbe tartozóké** (Háztartás-statisztika, KSH, 2008).

A háztartások **egy főre jutó évi átlagos bruttó jövedelme⁵ 2007-ben 1,1 millió Ft** volt, több, mint kétszerese a 2000. évi, átlagos jövedelem színvonalnak (517 ezer Ft). A nettó jövedelmek⁶, főként a társadalombiztosítás járuléka miatt, ennél lényegesen kisebb ütemben emelkedtek, és 2007-ben a bruttó jövedelem 78%-át tették ki. A jövedelmek **reálértéke évtizedünkben átlagosan 46%-kal, éves átlagban 5,6%-kal emelkedett.**

Országosan az egy főre jutó átlagjövedelmek szerkezete alig változott. A megélhetés legfontosabb forrása továbbra is **a munkajövedelem**, amely a bruttó jövedelem **70%-a** volt 2007-ben. **A társadalmi jövedelmek 29%-os**, az egyéb jövedelmek pedig, mindössze 1%-os arányt képviselnek. A jövedelmek és a bevételek összetételét, a régiók közötti eltérését jól szemléltetik az 1. táblázat adatai.

⁵ Bruttó jövedelem: a személyi jellegű jövedelem-elemeken túl tartalmazza a térítésmentes és a természetbeni (étkeztetés) szociális ellátás értékét is.

⁶ Nettó jövedelem: a bruttó jövedelmi tételek összege csökkentve az érvényes adójogszabályok szerinti személyi jövedelemadóval, az egészségbiztosítási, a nyugdíj- és munkavállalói járulékkal.

Évi átlagos jövedelmek és bevételek, 2007

Bevétel. jövedelem	Közép-Magyarország	Közép-	Nyugat-	Dél-	Észak-Magyarország	Észak-	Dél-	Összesen
		Dunántúl				Alföld		
Bevétel, és jövedelem, Ft/fő/év								
Kereset, főállásból	776 374	666 932	665 203	482 093	433 938	428 793	427 653	583 650
Vállalkozói jövedelem	199 868	97 916	87 017	87 730	60 826	66 111	78 427	113 073
Mg.- jövedelem	8 716	23 689	25 220	32 231	22 543	32 382	65 978	27 148
Egyéb munkajövedelem	69 642	55 249	66 899	50 320	51 299	45 025	39 794	55 974
Munkajövedelem	1 054 599	843 787	844 338	652 373	568 606	572 310	611 852	779 845
Nyugdíj	270 906	238 732	226 221	247 274	235 423	214 371	224 324	241 517
Munkanélküli ellátás	4 464	5 120	5 934	9 132	15 669	13 448	8 852	8 466
Családi, gyermek ellátás	51 437	51 065	46 425	53 002	60 080	57 942	54 175	53 471
Egyéb szociális jövedelem	14 962	15 030	15 867	24 741	22 529	27 279	16 503	19 008
Társadalmi jövedelem	341 769	309 948	294 446	334 148	333 703	313 041	303 856	322 462
Egyéb jövedelem	18 765	19 482	12 656	21 821	18 126	14 529	20 280	18 008
Bruttó jövedelem	1 415 133	1 173 217	1 151 441	1 008 342	920 435	899 880	935 988	1 120 315
ebből: TB-járulék	160 211	130 856	128 486	97 487	86 993	86 163	90 954	118 323
SZJA	206 789	135 708	122 892	90 019	77 742	75 189	76 104	126 155
Nettó jövedelem	1 048 132	906 653	900 064	820 836	755 700	738 527	768 930	875 836
Bevételek és jövedelmek megoszlása, %								
Kereset, főállásból	54,9	56,8	57,8	47,8	47,1	47,7	45,7	52,1
Vállalkozói jövedelem	14,1	8,3	7,6	8,7	6,6	7,3	8,4	10,1
Mg.- jövedelem	0,6	2,0	2,2	3,2	2,4	3,6	7,0	2,4
Egyéb munkajövedelem	4,9	4,7	5,8	5,0	5,6	5,0	4,3	5,0
Munkajövedelem	74,5	71,9	73,3	64,7	61,8	63,6	65,4	69,6
Nyugdíj	19,1	20,3	19,6	24,5	25,6	23,8	24,0	21,6
Munkanélküli ellátás	0,3	0,4	0,5	0,9	1,7	1,5	0,9	0,8
Családi, gyermek ellátás	3,6	4,4	4,0	5,3	6,5	6,4	5,8	4,8
Egyéb szociális jövedelem	1,1	1,3	1,4	2,5	2,4	3,0	1,8	1,7
Társadalmi jövedelem	24,2	26,4	25,6	33,1	36,3	34,8	32,5	28,8
Egyéb jövedelem	1,3	1,7	1,1	2,2	2,0	1,6	2,2	1,6
Bruttó jövedelem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
ebből: Tb-járulék	11,3	11,2	11,2	9,7	9,5	9,6	9,7	10,6
SZJA	14,6	11,6	10,7	8,9	8,4	8,4	8,1	11,3
Nettó jövedelem	74,1	77,3	78,2	81,4	82,1	82,1	82,2	78,2

Forrás: A foglalkoztatási, jövedelmi és fogyasztási jellemzők regionális különbségei, KSH, 2008.

A lakossági jövedelmek forrás szerinti összetételében **régióként jelentős különbségek** mutatkoznak. A legfejlettebb Közép-Magyarországi régióban a jövedelemszerkezet a munkajövedelmek irányába tolódott el. A növekedés 2,4 százalékpontos volt 2000-2007 között, ami a társadalmi juttatások és az egyéb jövedelmek „rovására” következett be. Közép-Magyarországon a háztartások összes bevételéből a munkajövedelem 74,5%-kal részesedett és alig 1%-ponttal elmaradó arány figyelhető meg Nyugat-Dunántúlon is. A gazdaságilag jóval **fejletlenebb keleti régiókban, és több mutató tekintetében a hozzájuk közelítő Dél-Dunántúlon, jóval alacsonyabb 62-65% közötti a munkajövedelem aránya.** A munkajövedelem régiós arányainak szélsőértékei között növekvő, 2007-ben közel 13%-pontos különbség figyelhető meg (Közép-Magyarország 74,5%; Észak-Magyarország 61,8%). Szembetűnő, hogy a **fejletlenebb régiók** munkajövedelem arányai a **csökkenő kiegyenlítés irányába mozdultak el.** A fejlettebb régiók és az országos átlagot jelző mutatók értékénél alacsonyabb arányok egyértelműen a gazdaság gyengébb teljesítményére, munkaerő-piaci gondokra utalnak, amelyek egyaránt növelik a társadalmi-szociális juttatások megélhetésben betöltött szerepét.

Az **egy főre jutó éves jövedelmek** különbségei 2000-2007 között átlagosan is, de a régiók összehasonlításában is erőteljesen növekedtek. A fajlagos bruttó jövedelem **2000. évi szélsőértékeinek 31%-pontos különbsége, 2007-ben már 44,1%-pontos** eltérést mutatott! (2. táblázat) A jövedelemadó progresszivitása és az eltérő jövedelemszerkezet miatt a nettó jövedelmek szélsőértékei – időben és térben – kevésbé távolodtak egymástól, de így is nyilvánvaló a két alföldi régió hátránya. 2000-2007 között a bruttó jövedelmek növekedési üteme a legkedvezőbb helyzetű Közép-Magyarországon volt a legnagyobb, a legkisebb értéket mutató észak-alföldi régióhoz mért aránya 1,37-ről, több mint másfélszeresre emelkedett.

2. táblázat

Az egy főre jutó éves jövedelmek az országos átlag százalékában

Régiók	Egy főre jutó bruttó jövedelem		Egy főre jutó nettó jövedelem	
	az országos átlag %-ában			
	2000	2007	2000	2007
Közép-Magyarország	116,8	126,3	113,7	119,7
Közép-Dunántúl	110,4	104,7	107,1	103,5
Nyugat-Dunántúl	100,3	102,8	97,3	102,8
Dél-Dunántúl	92,2	90,0	95,2	93,7
Észak-Magyarország	86,3	82,2	89,1	86,3
Észak-Alföld	85,5	80,3	88,3	84,3
Dél-Alföld	90,8	83,5	94,1	87,8
Ország összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: A foglalkoztatási, jövedelmi és fogyasztási jellemzők regionális különbségei, KSH, 2008.

A háztartások megélhetése, életvitele és fogyasztása szempontjából a jövedelem összetevőinek vizsgálata mellett igen fontos a **jövedelmek összegének területi összehasonlítása** is. Hangsúlyozni kell viszont, hogy az átlagjövedelmek egymáshoz viszonyított összege és az életszínvonal – mint komplex kategória – között nem lineáris az összefüggés, azt számtalan más tényező is befolyásolja.

2.1.1. Munkajövedelem, bér és kereset

A munkajövedelem⁷ aránya, növekedési üteme szoros összefüggésben van a munkaerő-piac állapotával, a gazdasági aktivitás, a foglalkoztatás arányával. A munkaerőpiac egyik legfontosabb „állapot jelzője” a **gazdasági aktivitás**⁸, amely az előző időszakokhoz, és az uniós tagállamok átlagához mérten – az utóbbi években bekövetkezett növekedés ellenére – **még mindig igen alacsony**. A 15-74 éves korosztály gazdasági aktivitása **2000-2007 között 53%-ról 55%-ra nőtt**, amely az **uniós átlagtól 6-7%-os elmaradást jelent**. Az újonnan csatlakozott országok közül csak – a női munkaerőt alig foglalkoztató – Málta mutatója alacsonyabb a magyarnál. A szóban forgó korosztály gazdasági aktivitása 4,238 millió főt jelent a munkaerő-piacon foglalkoztatottként, vagy munkanélküliként. A foglalkoztatottak száma az utóbbi néhány évben stagnált, a 15-74 éves népesség 51%-a (3,9 millió fő) rendelkezett jövedelmet nyújtó rendszeres, vagy alkalmi munkával. **Ténylegesen aktívnak tehát a korosztályhoz tartozó népesség alig több mint fele tekinthető!**

A **gazdasági aktivitás** régiókénti mutatóiban „visszaköszön” a bruttó jövedelmek területi egységek szerinti differenciáltsága. A 15-74 éves népesség gazdasági aktivitása Közép-Magyarországon, Nyugat- és Közép-Dunántúlon megközelítette a 60%-ot, míg a másik négy régióban az országos átlag alatt, 50-52% körül alakult. A **szerényebb teljesítményű négy régióban** az utóbbi évek adatai szerint **javult ugyan az aktivitás**, de ez csak látszólagos, mivel a **növekmény kizárólag a munkanélküli létszám növekedéséből adódott**, a ténylegesen foglalkoztatottak száma mérséklődött.

A **foglalkoztatási arány**⁹ 2007-ben átlagosan 51% volt. Nyugat-, Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország átlag feletti 56-59%-os értékkel jellemezhető. A többi régióban a foglalkoztatás színvonala kisebb az átlagosnál, 45-48% körüli.

A **munkanélküliek** száma évtizedünkben kisebb ingadozásokkal egyértelműen növekedett. A munkanélküliségi ráta¹⁰ az utóbbi három évben nem változott, 2007-ben 7,4%-ot ért el. Sajnálatos tény, hogy a munkaerőpiac átmeneti (2000-2004 közötti) javulása már a múlté. A jelenlegi munkanélküliség mértéke „visszatért” az 1998-1999-re jellemző szintre. Közép-Magyarország az egyetlen területi egység, ahol 2007-ben alacsonyabb (4,7%) munkanélküliségi rátát mértek, mint 2000-ben (5,2%). Nyugat-, és Közép-Dunántúlon 5%-os a munkanélküliség, a többi régióban ez az arány **8-11%** közötti. A munkanélküliség terén Észak-Magyarország első, dobogós helyét a rendszerváltás utáni évektől kezdve megőrizte.

Ezek a mutatók szoros összefüggésben vannak az adott térség **gazdasági ágak szerinti foglalkoztatási szerkezetével**. A szolgáltató ágazatok munkaerő lekötése valamennyi régióban (kiugróan, 75%-kal Közép-Magyarországon) a legmagasabb, eltérést inkább az ipar, illetve a mezőgazdaság foglalkoztatási szerepe, illetve ennek erőteljes átalakulása okoz. A két legiparosodottabb régióban (Közép-, és Nyugat-Dunántúlon) az ipari foglalkoztatás jelentős, 40-44%-os aránnyal. A **mezőgazdaság súlya** pedig, a **két alföldi régióban és a Dél-Dunántúlon** számottevő, **8-11% körüli** (az országos átlag több mint kétszerese).

⁷ Munkajövedelem: a munkaviszonyból, másodállásból, egyszeri megbízáson alapuló munkavégzésből, vállalkozásból, egyéb önálló tevékenységből, mezőgazdaságból származó jövedelem.

⁸ Gazdasági aktivitás: a gazdaságilag aktívak (foglalkoztatottak és munkanélküliek együtt) a munkavállalási korú (15-74 éves) népességhez viszonyítva.

⁹ Foglalkoztatási arány: a foglalkoztatottaknak a megfelelő (15-74 éves) korcsoportba tartozó népességhez viszonyított aránya.

¹⁰ Munkanélküliségi ráta: a munkanélküliek megfelelő korcsoportba tartozó gazdaságilag aktív népességen belüli aránya.

A fentiekben áttekintett foglalkoztatásra, gazdasági aktivitásra vonatkozó mutatók 2000-2007 közötti alakulását a 3. táblázatban közöljük, régióként.

3. táblázat

A népesség fontosabb aktivitási mutatói, régióként

Bevétel. jövedelem	Közép-Magyar-ország	Közép-	Nyugat-	Dél-	Észak-Magyar-ország	Észak-	Dél-	Országos átlag
		Dunántúl				Alföld		
Gazdasági aktivitás, %								
2000	56,4	54,9	58,3	50,9	48,6	48,0	51,4	53,0
2007	59,0	57,6	58,8	50,1	51,0	50,8	52,6	54,9
Foglalkoztatási ráta, %								
2000	53,4	52,3	55,9	46,9	43,7	43,6	48,7	49,6
2007	56,2	54,7	58,8	45,1	44,7	45,3	48,4	50,9
Munkanélküliségi ráta, %								
2000	5,2	4,8	4,2	7,8	10,1	9,2	5,2	6,4
2007	4,7	5,0	5,0	10,0	12,3	10,8	7,9	7,4

Forrás: Lakossági munkaerő-felmérés – stADAT-táblák, idősoros, éves adatok, KSH

A gazdasági aktivitás jellemzői, a foglalkoztatás ágazati szerkezete, a demográfiai folyamatok, iskolázottság, szakképzettség szintje alapvető meghatározói a háztartások összetételének, jövedelmi viszonyainak, következésképp a háztartások fogyasztásának is. Az életszínvonal, a megélhetés előbb említett tényezőinek alakulását a KSH Háztartási Költségvetési Felvétele (HKF) kíséri figyelemmel.

A **jövedelemforrások** közül arányaiban **legjelentősebb a kereset**¹¹. A lakosság bruttó jövedelmének több mint fele származik ebből a forrásból. 2007-ben a 3,9 millió **foglalkoztatott 87-88%-a** rendelkezett keresettel. A teljes munkaidőben foglalkoztatottak **átlagos bruttó keresete** a kilencvenes évek végéhez viszonyítva, nominálértéken 2,5-szeresre, reálértéken pedig 41%-kal (évi átlagban 5,1%-kal) nőtt. **2007-ben** az átlagos bruttó kereset **185 ezer Ft volt** (2000-ben 87,6 ezer forint).

A bruttó keresetek **növekedési üteme** Közép-Magyarországon és két dunántúli régióban meghaladja az országos átlagot, míg a keleti országrész rendre alacsonyabb értékekkel jellemezhető. Ezekhez a régiókhöz sorolható a Dél-Dunántúl is, ugyanis itt az országos átlagnál magasabb keresetnövekedés nem tudta módosítani a régió kereseti rangsorban elfoglalt korábbi pozícióját.

¹¹ Bruttó kereset: a teljes munkaidőben foglalkoztatottak részére fizetett keresettömeg, egy főre jutó havi átlaga, amely a személyi jövedelemadót, a munkavállaló által fizetett egészségbiztosítási, nyugdíj- és munkavállalói járulékot is tartalmazó alapbér, valamint az egyéb jogcímű (bérpótlék, prémium, jutalom) kereseti elemek összeg. A nettó kereset az előbbi adók és járulékok nélkül számolt összeg.

Az átlagkeresetek növekedési ütemére jelentős hatást gyakorolt az egyes foglalkoztatási csoportok (2001-ben és 2003-ban a köztisztviselők, 2002-ben a közalkalmazottak) **jelentős béremelése**, illetve a **minimálbér évenkénti növelése**. A 2000-ben hatályos havi 25 500 Ft-os minimálbér 2006-ra már 62 500 Ft-ra (2007-ben 65 500 Ft-ra, 2008-ban 69 500 Ft-ra) egészült ki. A minimálbér kívánatos szintjét az Európai Szociális Charta irányelvei alakítják, miszerint „mindenkinek joga van tisztességes megélhetést biztosító bérhez”. A charta szakértői szerint **a nettó minimálbér optimális szintje, a nettó nemzeti átlagbér 60%-a**. Hazánkban, 2002-ben ezt sikerült elérni, 2006-ban az ajánlottnál alacsonyabb volt a legkisebb bér átlagához mért hányada.

A HKF adatai szerint 2000-ben a keresettel rendelkezőknek mindössze egytizede, 2002-ben már egynegyede kapott minimálbért. A munkabér járulékeinak növekedése miatt 2006-ban a hivatkozott felmérés szerint az alkalmazásban állók 14%-ának volt a minimálbérrel megegyező, vagy annál alacsonyabb keresete. Utalva korábbi vizsgálatainkra¹² megjegyezzük, hogy a **minimálbéres alkalmazás** aránya nemzetgazdasági ágak szerint rendkívül differenciált. 2000-ben 14,2%-os részesedéssel **a mezőgazdaságban volt a legelterjedtebb**. Az országos átlag ekkor az alkalmazottak egytizedét jelezte, viszont az iparban foglalkoztatottaknak mindössze 7,5%-a tartozott ebbe a bércategóriába.

Napjainkban a munkavállalók minimálbéren történő alkalmazása (társadalombiztosítási bejelentése) **a leggyakoribb megoldás**. A munkáltató így próbálja a járulékkerheket csökkenteni, az alkalmazást olcsóbbá tenni, még akkor is, ha a munkaerő megtartása érdekében a minimálbérnél többet, **adózás nélkül, „zsebből-zsebbe” fizet**. A munkavállaló érdeke sem ellenkezik ezzel, hiszen a minimálbér és a kiegészítés is adómentes. Hosszabb távon viszont a közel **500 ezer fő (!) minimálbéren bejelentett munkaerő** mégis rosszul jár, hiszen a nyugellátás és a táppénz a bejelentett kereset összegétől függ. Félő, hogy egy-két évtizeden belül aránytalanul sok minimális ellátásból „tengődő” nyugdíjas lesz.

A **nemzetgazdasági ágak közötti keresetek** viszonylagos kiegyenlítődése 1980-as évek végén igen rövid ideig volt jellemző, amelyet a mezőgazdaságban dolgozók jelentős többletmunkaidő teljesítésével értek el. Azt követően az **agrárágazat hátrányára** egészen 2000-ig nőtt a **jövedelemdiszparitás**. Az 1990-es évtizedben a mezőgazdasági bruttó átlagkeresetek 25-30%-kal maradtak el az ipar és a nemzetgazdasági ágak átlagától. **Évtizedünkben** a diszparitás mértéke a bruttó átlagbérekben **32-34%-os**, a nettó összegekben pedig, 25% körüli különbség mutatkozik (4. táblázat).

A mezőgazdaságban elérhető nettó kereseti színvonalat az éppen aktuális minimálbérhez viszonyítva is értékelhetjük. A 2007-ben hatályos minimálbér (65 500 Ft) a mezőgazdasági átlag 77%-át teszi ki, tehát a kereseti többlet „mozgástere” mindössze 23%, vagyis **a mezőgazdaságban a nettó átlagkereset csupán 23%-kal haladja meg a minimálbért**. (Az iparban és a gazdasági ágak átlagában a minimálbér az unió által javasolt 60% körül alakult 2007-ben).

¹² Tóth, E. (szerk.): A mezőgazdasági foglalkoztatás alternatív lehetőségei. Agrárgazdasági Tanulmányok, AKII 2000. 13. szám.

A mezőgazdaságban dolgozók bruttó és nettó keresete a nemzetgazdaság más ágazatcsoportjaihoz viszonyítva

Megnevezés	1990	2000	2006	2007
Bruttó átlagkereset (Ft/fő/hó)				
- a mezőgazdaságban	11 268	59 538	111 961	122 089
- az iparban	13 700	91 533	164 380	178 169
- a gazdasági ágak átlagában	13 446	87 330	171 351	185 017
<i>A mezőgazdaság bruttó kereset</i>				
- az ipari kereset %-ában	82,2	65,0	68,1	68,5
- gazdasági ágak átlagának %-ában	83,8	68,0	65,3	66,0
Nettó átlagkereset (Ft/fő/hó)				
- a mezőgazdaságban	8 817	40 905	82 101	85 533
- az iparban	10 273	57 668	107 950	111 436
- a gazdasági ágak átlagában	10 108	55 650	110 951	114 282
<i>A mezőgazdasági nettó kereset</i>				
- az ipari kereset %-ában	85,8	70,9	76,0	76,7
- gazdasági ágak átlagának %-ában	87,2	73,0	74,0	74,8

Forrás: Foglalkoztatottság és kereseti arányok 1998-2001. KSH. 2002; STADAT idősorok, KSH. 2008.

A régiónkénti átlagkeresetek az országos átlaghoz mérten „plusz-mínusz” 20%-os eltérést mutatnak (5. táblázat). A különbségek mindkét irányban nőttek. Az átlagot 2007-ben csupán Közép-Magyarország értéke haladta meg, a többi régióké átlag alatti, legalacsonyabb keresetek a két alföldi régióban fordultak elő.

Az átlagkeresetek régiós különbségeit a gazdaság szerkezete, teljesítménye, az egyes ágazatok kereseti viszonyai befolyásolják. Közép-Magyarország átlagkeresetei minden kiemelt gazdasági ágban meghaladják **az országos átlagot: legkevésbé (3-7%-kal) a mezőgazdaságban és az oktatásban**, a többi ágazatban viszont 10-12%-kal. A legalacsonyabb keresetek váltakozva fordulnak elő a Dél-Alföldön, Észak-Magyarországon és a Dél-Dunántúlon. A bruttó átlagkeresetek legjelentősebb regionális eltérései az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások területén, Közép-Magyarország és Dél-Dunántúl adatai között 1,5-1,7-szeres különbség figyelhető meg.

A havi bruttó átlagkereset régiók szerinti alakulása, 2007

Régiók	Havi átlagos bruttó kereset						
	Ft/fő	az országos átlag %-ában	a főbb nemzetgazdasági ágakban				
			mezőgazdaság	ipar	kereskedelem	oktatás	egészségügy
az adott ágazat országos átlaga = 100%							
Közép Magyarország	222 864	120,5	102,7	118,8	120,4	106,7	110,0
Közép-Dunántúl	166 076	89,8	105,5	105,0	83,2	96,2	97,8
Nyugat-Dunántúl	161 641	87,4	103,8	97,2	76,7	98,4	94,4
Dél-Dunántúl	156 080	84,4	101,6	89,0	72,6	100,5	94,9
Észak-Magyarország	156 260	84,5	93,5	94,8	75,4	94,9	93,6
Észak-Alföld	148 105	80,1	96,5	80,9	78,3	96,6	94,0
Dél-Alföld	147 935	80,0	98,5	80,0	74,1	96,2	93,3
Ország összesen	184 907	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon, 2007-ben. KSH. 2008.

2.1.2. A társadalmi és szociális juttatások formái és arányai

Európában a szociális biztonsági rendszerek döntően a klasszikus állami, kötelező társadalombiztosítás elvén nyugszanak. A munkavállalók, vagy a társadalombiztosítási ellátásra igényt tartók **munkáltatójuk és saját járulékfizetésük** (hozzájárulásuk) **által szereznek jogot** a különböző juttatásokra. A szociális biztonsági rendszer másik lényeges összetevője a **szociális ellátás** (segély), amely **rászorultság szerint**, költségvetésből finanszírozott juttatás.

Magyarország szociális kiadásainak a GDP-hez mért aránya az EU-27 átlagától 2 százalékponttal marad el, viszont az újabban csatlakozott volt szocialista országok (EU-10) közül csupán Szlovénia előzi meg hazánkat, 1,5 százalékponttal. **Hazánkban, a GDP 24%-át** (5 181 milliárd Ft) fordítjuk a szociális ellátórendszer működtetésre. Az egy főre vetített társadalmi juttatások **vásárlóerő-paritáson**¹³ számított értéke viszont – a jóval szerényebb gazdasági teljesítmények miatt – 2006-ban az **EU-27 átlagának csupán 53%-át érte el**. A juttatások vásárló erejének unióbeli eltérései a legutóbbi bővítés óta jelentősen növekedtek, a luxemburgi és a romániai juttatások értéke között tizenkétszeres a különbség.

A **jövedelmi, vagyoni viszonyokhoz** (színvonalhoz) **kötött ellátások** hazai aránya 2006-ban **4,6% volt**, az **EU-27 10,5%-os** átlagával szemben. A jövedelemtől függő ellátások aránya 2005-höz képest (5,3%) 2006-ban 4,6%-ra csökkent, ugyanis a korábban jövedelemhez kötött gyermekvédelmi támogatás ebben a formájában megszűnt, és beépült az alanyi jogon járó családi pótlékba.

Hazánkban a társadalmi juttatások forrásának funkció szerinti megoszlását, GDP-hez mért arányait a 6. táblázat szemlélteti.

¹³ Purchasing Power Standards, PPS: az EU által használt nemzetközi elszámolási egység, amelyet különböző nemzeti valuták vásárlóerejének figyelembevételével alakítanak ki.

A társadalmi juttatások funkciói és főbb mutatói, 2007

Funkciók	Társadalmi juttatások			
	milliárd Ft	megoszlása, %	aránya a GDP-ből, %	jövedelemhez kötött aránya, %
Öregségi, nyugdíj ellátások	2 125,1	41,0	9,6	0,3
Betegség, egészséggondozás	1 503,6	29,0	6,8	1,4
Rokkantság	497,7	9,6	2,3	0,8
Család-, és gyermekellátás	672,3	13,0	3,0	3,5
Munkanélküli juttatások	159,7	3,1	0,7	21,1
Árvaellátás, hátrahagyottak	62,6	1,2	0,3	2,5
Lakhatás támogatása	126,8	2,4	0,6	100,0
Egyéb társadalmi kirekesztettség	33,6	0,6	0,2	57,6
Összes funkció	5 181,3	100,0	24,0	4,6

Forrás: Statisztikai Tükör 2008/99. KSH

A jövedelmi helyzethez kötődő ellátási funkciók között jelentős eltérések vannak. A jövedelemtől kisebb mértékben függnak azok az ellátások, ahol a kockázat objektív tényből, betegségből, gyermekvállalásból, életkorból ered. Az eleve rossz jövedelmi helyzetből adódó veszélyeztetettség (munkanélküliség, kirekesztettség) mérséklése rászorultság alapján, jövedelem-vizsgálathoz kötött.

Hazánkban a gazdasági helyzettel összefüggésben **egyre élesebben vetődik fel a jövedelemtől, illetve a tényleges rászorultságtól függő, alanyi jogon járó juttatások** közötti arány módosítása, a rászorultság elvének jóval kiterjedtebb érvényesítése. Ezt a gazdasági szempontból valóban szükséges törekvést a lakosság egyre szélesebb rétegeit érintő gazdasági, szociális, társadalompolitikai feszültségek fékezik.

A **lakossági bruttó jövedelmek** több mint **egyötödét a nyugellátások** teszik ki, amelyek társadalmi jövedelmeken belüli aránya 76%. A nyugdíjak ilyen magas részesedése a **társadalom demográfiai előregedésének** következménye, amely egyetlen mutató – az öregedési index¹⁴ – tartós növekedésén is lemérhető. Míg **1980-ban 100 fő gyermekkorúra 62 fő időskorú lakos jutott**, addig **2008 januárjában már 108 fő**. Ez a tendencia az átlagéletkor örvendetes kitolódása miatt, csupán a másik oldalról, a népesedés, a természetes szaporodás ösztönzésével mérsékelhető.

2007-ben az **ország népességének 30,3%-a, 3 millió fő részesült nyugdíjban** és nyugdíjszerű ellátásban. Az ellátás jogcíme 55%-uknál (1,7 millió fő) öregségi nyugdíj volt. 40%-uk további négy ellátási formához – korbetöltött (11,2%), vagy korhatár alatti rokkantsági (15,3%) nyugdíj, hozzátartozói nyugdíj (6,1%), illetve megváltozott munkaképességük és egyéb jogcímeik (baleset, árvaság) járadéka 7,4%) – sorolható.

A nyugdíjasok teljes ellátásának¹⁵ átlagos **havi összege 2008-ban 74 ezer Ft** volt. A nyugellátások reálértéke évtizedünk első felében évi 8,6%-kal gyarapodott, a növekedés üteme 2006-ban 5,6%-ra mérséklődött. A magyar nyugdíjas társadalomban igen magas a **rokkantsági ellátásban**

¹⁴ Öregedési index: 100 fő 0-14 éves gyermekre jutó 65 éves és idősebb népesség.

¹⁵ A teljes ellátás az egy jogosultnak járó, különböző jogcímenek kapott ellátások együttes összege.

részesülők aránya (2008-ban 27%), amely több mint **800 ezer főt** jelent! Magyar sajátosság az is, hogy a rokkantsági nyugdíjasok **több mint fele (54,2%-a, 430 ezer fő) a hatályos korhatár elérése előtt került ebbe a státuszba**, aránytalanul nagy terhet róva a költségvetésre. A tartósan **elmaradottabb** (a két alföldi, az észak-magyarországi és a dél-dunántúli) **régiókban** jóval az átlagot meghaladó, **a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok** és a megváltozott munkaképességűek járadékában részesülők **száma és aránya**. A fejlettebb térségekben az öregségi nyugdíjasok magasabb arányú jelenléte jellemző. A nyugellátási formák összetétele arra utal, hogy a foglalkoztatási feszültségekkel küszködő, **alacsonyabb gazdasági teljesítményű térségekben a nyugdíjazást, a leszázalékolást többen választották** a munkanélküliségtől való menekülés, a megélhetés egyik lehetőségéeként.

A nyugellátás átlagos összegei a gazdaságilag fejlettebb régiókban magasabbak, de az egyes formák és **térségek közötti szóródás** sokkal **mérsékeltőbb**, mint ahogy ez a kereseteknél megfigyelhető. A nyugdíjak és nyugdíjszerű ellátások havi átlaga Budapesten volt a legmagasabb (92,4 ezer Ft), és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legalacsonyabb 60,2 ezer Ft. Területi összehasonlításban, szinte valamennyi ellátási formában a **két alföldi régióban legalacsonyabb az ellátmány összege**. Az átlag körüli szóródás jellemzően a régiók közötti keresetszínvonal különbségeivel, a foglalkoztatási gondokkal összefüggő rövidebb szolgálati idővel, a nyugdíjazás előtti foglalkoztatási szerkezettel, a nyugellátási formák arányaival magyarázhatók.

A nyugdíjak átlagos összegei között az ellátás jellege és jogcíme szerint jelentős különbségek figyelhetők meg:

- legmagasabb összegű az öregségi és öregségi jellegű nyugellátás (77 ezer Ft), amelytől a korhatár alatti nyugdíjak átlagosan mintegy 20 ezer forinttal maradnak el,
- a hozzátartozói, illetve az árvaellátás havi átlagai felsorolásuk sorrendjében 50-30 ezer forint körüliek,
- a saját jogú ellátások Közép-Magyarországon és Közép-Dunántúlon számottevően meghaladják az országos átlagot, bizonyíték erre, hogy
 - az említett két régióban a nyugdíjasok 53-60%-a 70 ezer forintnál magasabb nyugdíjjal rendelkezik,
 - ez az arány az alföldi térségekben nem éri el a 40%-ot sem.

A **nyugellátások nominál értéke** 2007-ben a **nettó átlagkeresetek közel 70%-át érte el**. Ez az arány az utóbbi közel két évtizedben 57-62% között mozgott. A nyugdíjak reálértéke igen változatosan alakult, 1990-1992 között 25%-kal csökkent, és csak 1993-ban érte el az 1990. évi szintet. A reálérték – fogyasztói árindexet meghaladó – növekedése a kilencvenes évek végétől figyelhető meg.

Az **öregségi nyugdíjminimum** 2008. januárjában **28 500 Ft** volt, amelynek reálértéke az 1990. évi összegnek csupán 66%-a. A nyugdíjminimum több szociális ellátás és juttatás viszonyítási alapja.

A **keresetek és a nyugdíjak közötti olló** az elmúlt években **zárult**, a nyugellátás aránya legalább 4%-ponttal került közelebb a nettó keresetekhez.

Az Európai Unióban a **családi ellátások** rendszerének kialakítása és működtetése teljesen a tagállamok hatáskörébe tartozik. Közös jellemzőjük az alábbi hármastagozódás:

- vannak biztosítástól függő ellátások (hazánkban gyermekgondozási díj),
- alanyi jogon járó ellátások (családi pótlék),
- segély típusú ellátások (rendszeres szociális segély).

A családi ellátások finanszírozásáért a munkavégzés helye szerint az állam, a segélyezésért pedig, a rászorulókat helyzetét jobban ismerő önkormányzatok felelősek. **A család-, és gyermekellátás** költségei a társadalmi juttatások 13%-át kötötték le, 2006-ban. Erre a célra a GDP 3%-a szolgált, a juttatások döntő hányada (családi pótlék) alanyi jogon vehető igénybe. A juttatásoknak mindössze 3,5%-a függ az érintettek jövedelem színvonalától.

A jövedelemmel nem rendelkezők megélhetését különböző pénzbeli támogatások segítik. Az egyik legáltalánosabb forma a **rendszeres szociális segély**. Ilyen juttatást, olyan aktív korú személy kaphat, aki munkaképességét 67%-ban elvesztette, vagy nem foglalkoztatott és megélhetése másképp nem oldható meg. 2006-ban 160,5 ezer fő részesült, átlagosan 23 800 Ft rendszeres szociális segélyben. A támogatottak száma évről-évre emelkedik (2007-ben 195 ezer fő, egy év alatt 22%-os növekedés!). Arányuk a munkanélküliséggel leginkább sújtott (Észak-Alföld, Észak-Magyarország) régiókban, illetve az alacsony lélekszámú településeken a legmagasabb. **A rendszeres szociális segélyre szoruló háztartások közel 58%-a egyedülálló, 42%-a él együtt házastárssal/élettárssal. A családok 46%-a nevel gyermeket!** Segély jellegű juttatás még a rendkívüli helyzeteket enyhítő **átmeneti segély, a lakásfenntartási támogatás, ápolási díj, valamint az árvaellátás.**

Az Európai Unió statisztikai rendszere a **munkanélküliség ellátási formáit** – az **aktív és passzív foglalkoztatáspolitikai támogatásokat** – is a szociális ellátások körébe sorolja. Hazánkban az érintettek álláskeresői támogatásban (maximum 9 hónapig), az álláskeresők segélyében, vállalkozói járadékban, illetve keresetpótló támogatásban részesülhetnek. A munkanélküliségi ellátásokra Magyarországon a GDP 0,7%-át fordítjuk. A juttatások vásárlóerő-paritáson számolt értéke 2000-2004 között az uniós átlag negyedéről, annak 20%-ára csökkent.

Az elmúlt évek társadalmi-gazdasági változásai, többek között a népesség elöregedése, a régiók egyenetlen gazdasági fejlődése, a deviáns magatartás formák felerősödése, a munkanélküliség fokozódása miatt a szociális ellátórendszer szerepe mind fontosabbá válik. **Az öngondoskodás és a szolidaritás megfelelő aránya, a hátrányos helyzetű emberek megsegítésének lehetőségei folyamatosan közép-pontban álló kérdések** nemcsak hazánkban, hanem az EU többi tagállamában is.

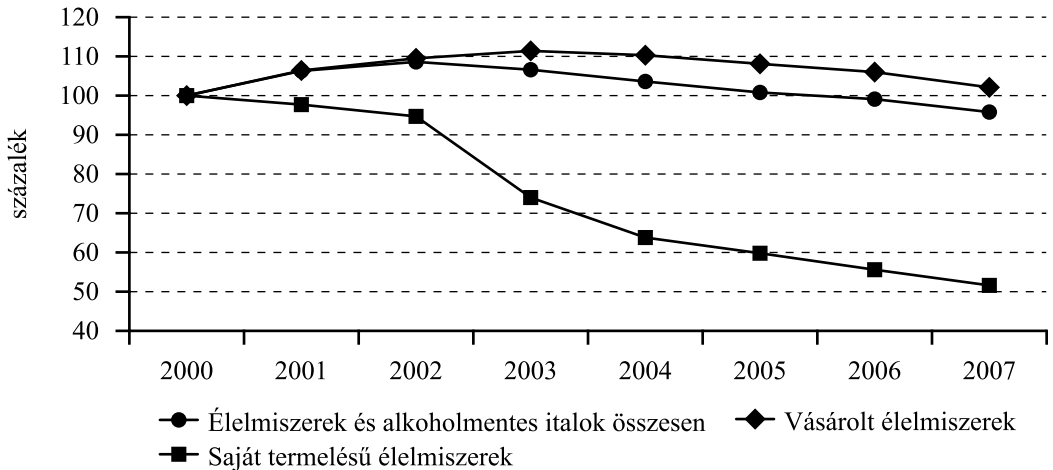
2.1.3. A fogyasztás színvonala és szerkezete

A Háztartási Költségvetési Felmérés alapján 2007-ben a háztartások egy főre jutó havi fogyasztása 58 800 Ft-nak felelt meg, amely 2000-2007 között volumenében 24%-kal, évi átlagban pedig 3,2%-kal növekedett. A 2006. évet követően a fogyasztás reálérték növekedése lelassult. A havi rendszerességű **kiadások közel 70%-át az élelmiszerekre, a lakásfenntartásra, valamint a közlekedésre és hírközlésre fordított kiadások képezik.** Általános tendencia, hogy az **összkiadások közül csökkent az élelmiszerfogyasztás hányada,** amely némileg ellensúlyozta a lakásfenntartás, a háztartási energia kiadásainak dinamikus növekedését. Az élelmiszer-kiadás belső szerkezete is átalakult: **mérséklődött a önellátás, a saját termelésű termékek aránya,** miközben a vásárolt élelmiszerek és a háztartáson kívüli fogyasztás egyre népszerűbb lett. A két alapvető fogyasztási főcsoport termékeinek ellentétes irányú, 2000-2007 közötti változását kitűnően szemléltetik az alábbiakban közölt ábrák (1. és 2. ábra).

Az élelmiszerek összes fogyasztáson belüli aránya 2000-2007 között 5%-ponttal csökkent. A háztartások 2007-ben összes kiadásuk 27%-át költötték élelmiszerekre és alkoholmentes italokra. A háztartási energia, víz-, és egyéb lakossági szolgáltatások évről-évre a kiadások nagyobb hányadát kötik le, valamint a kiadások növekvő hányadát fordítják tartós fogyasztási cikkek vásárlására. A háztartások kiadásaiban a lakásfenntartás – az élelmiszerek után – a második legnagyobb tétel.

1. ábra

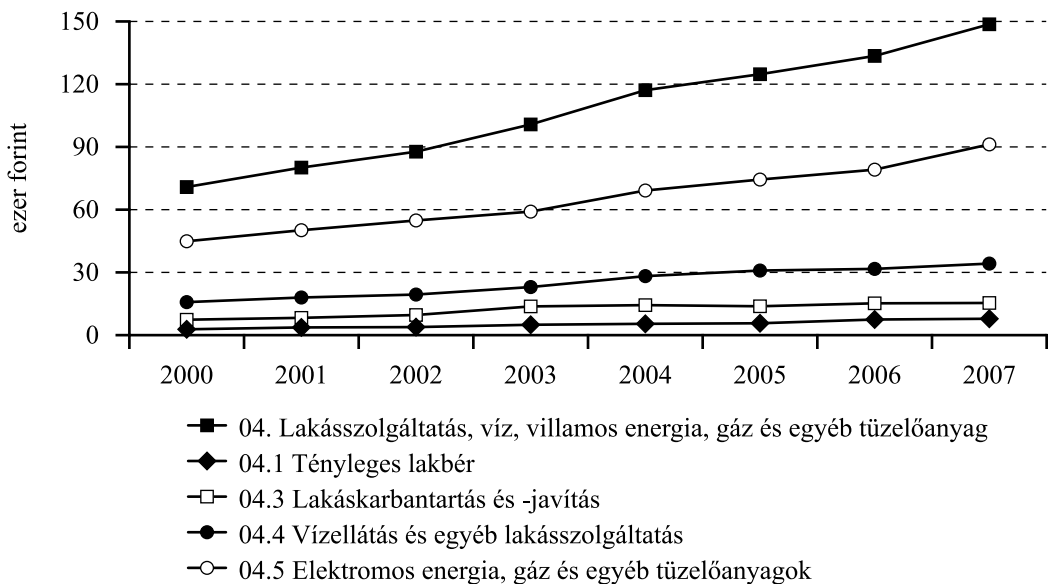
A háztartásban fogyasztott élelmiszerek és alkoholmentes italok volumenindexei, 2000 = 100%

Forrás: A háztartások fogyasztásának színvonala és szerkezete. Statisztikai Tükör, KSH, 2009/3.

2. ábra

A háztartások egy főre jutó lakásslolgáltatás, víz-, villamosenergia-, gáz- és egyéb tüzelőanyag-fogyasztási kiadásai, 2000-2007

Forrás: A háztartások fogyasztásának színvonala és szerkezete. Statisztikai Tükör, KSH, 2009/3.

A háztartások kiadásainak színvonala és szerkezete döntően „jövedelemfüggő”. A jövedelem skála két szélén elhelyezkedő háztartások fogyasztása közötti különbség az utóbbi években fokozódott. 2000-2005 között az alsó és felső tizedbe tartozók **egy főre jutó személyes kiadásai közötti különbség 3,9-ről 4,5-szeresre nőtt**. Az alapvető létfenntartási szükségletek kiadásaitól eltekintve, a két szélsőértékhez tartozó fogyasztási csoportok között igen jelentős különbség figyelhető meg, az úgynevezett **magasabb szükségletek terén** (tartós fogyasztási cikkek vásárlásában **11-12-szeres**, művelődésre, üdülésre, oktatásra fordított kiadásokban 8-szoros **különbség** mérhető). (7. táblázat)

Éles fogyasztási **elhatárolódás** alakult ki az **egyes társadalmi csoportok között** is. Az alapvető szükségleteken kívüli javak és szolgáltatások tekintetében legnagyobb különbség a **sokgyermekes, szegény családok**¹⁶, illetve a munka-erőpiacon **kedvező pozícióban lévő, iskolázottabb rétegek** között rajzolódik ki. A legalsó jövedelemtizedbe tartozóknál háromszor annyi gyermek van, mint felnőttnél, és befolyásoló tényező a gyermekek kora, a felnőttek gazdasági aktivitása is.

A két szélső kiadási főcsoport fogyasztási színvonala közötti különbséget az **egy főre** vetített havonkénti összegek még szemléletesebbé teszik: **az első decilisbe** tartozók **átlagos havi fogyasztása 26 ezer Ft**, a **legmagasabb jövedelműeké** viszont közel **117 ezer Ft**. Ezek az összegek a létminimumhoz viszonyítva is értékelhetők.

7. táblázat

Az egy főre jutó éves fogyasztás (kiadás) mértéke és szerkezete, 2005

Megnevezés	1. decilis		10. decilis		Legfelső/ alsó decilis
	kiadás, Ft/fő/év	összes kiadás = 100%	kiadás, Ft/fő/év	összes kiadás = 100%	
Élelmiszerek	94 961	30,4	233 174	16,6	2,46
Élvezeti cikkek	20 696	6,6	58 272	4,2	2,82
Ruházkodás	16 335	5,2	73 886	5,3	4,52
Lakásfenntartás	69 699	22,3	219 591	15,6	3,15
Háztartásvitel, lakásfelszerelés	13 555	4,3	69 690	5,0	5,14
Egészségügy, testápolás	15 746	5,0	78 971	5,6	5,02
Közlekedés, hírközlés	42 830	13,7	351 981	25,1	8,22
Művelődés, üdülés, szórakozás	18 442	5,9	152 437	10,9	8,27
Egyéb személyes kiadás	5 166	1,7	63 022	4,5	12,20
Lakásberuházás (hitel, részlet)	15 317	4,9	102 657	7,3	6,70
Összes kiadás	312 747	100,0	1 403 680	100,0	4,49
Ebből: tartós fogyasztási cikk	14 144	4,5	156 340	11,1	11,05

Forrás: KSH Háztartási és Költségvetési Felvétele (HKF)

¹⁶ Szegények: Az egy fogyasztási egységre jutó, nettó jövedelem szerint sorba rendezett népesség medián-jövedelmének 60 százaléka alatti jövedelemmel rendelkezők.

A **létminimum** lényegében két részből áll. Egyik alkotó eleme az étel- és ital- normatíva által összeállított étel- és ital- kosár (mintegy 100 termék) aktuális évben számított értéke, a másik része pedig, ehhez az étel- és ital- fogyasztási szinthez tartozó háztartások egy főre jutó személyi kiadásainak havi átlagos értéke. A **normatív alapon számolt étel- és ital- kosár értéke 2007-ben 17 577 Ft** volt, amely más **személyes kiadásokkal** kiegészülve **egy fogyasztási egységre¹⁷ vetítve 66 271 Ft** volt. A létminimum 2006-2007 között az **inflációt meghaladó mértékben, 110,2%-ra nőtt**. A létminimum értéke a családok létszámától, korösszetételétől, gazdasági aktivitásától függ, amelyet családtípusokra határoznak meg. Hazánkban az átlagos családtípusnak (két aktív kereső és két gyermek) megfelelő létminimum 192 186 Ft.

2.2. A megélhetést befolyásoló tényezők a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben

Intézetünkben a vidék, a területi különbségek, az agrárágazat szemszögéből vizsgált gazdasági, társadalmi, foglalkoztatási, szociális jellemzőinek elemzése mindig is a kutatási „filozófia” szerves része volt. Az utóbbi évek egymáshoz is kapcsolódó vidékpolitikai kutatásai¹⁸ az uniós csatlakozás előkészítését, majd a csatlakozás, az uniós támogatások vidéken jelentkező hatásainak, a területi differenciálódás minél szélesebb körű feltárását célozták. A vizsgált területek közül feltétlenül említést érdemel az uniós támogatások hatásainak, illetve feltételezett csökkenésük gazdasági, társadalmi, környezeti, szociális következményeinek elemzése, a foglalkoztatás, a megélhetés, a tevékenységbővítés problémáinak és lehetőségeinek feltárása. A kutatások eredményei, az agrártárcán kívül más minisztériumok, érdekvédelmi szervezetek számára is jelezték a vidék egyre erőteljesebb gondjait, legutóbb például az SzMM kérésére a szociális földprogramok megélhetést segítő szerepéről, a fejlesztés céljairól, lehetséges irányairól készült elemzés.

2.2.1. Az érintett megyék és kistérségek területi és település-szerkezeti jellemzői

A terület- és vidékfejlesztési kutatások több, különböző szempontú és kritérium-rendszerű térség besorolást, tipizálást használnak (Csatári, 2000; Dorgai, 2000; Beluszky, 2007; Kovács, K. 2004; Obádovics, 2007 és mások). Tanulmányunk elemzése a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. Törvény szerint az Országgyűlés által jóváhagyott kistérségi besorolás, jelenleg hatályos, 2007. évi változatára épülnek.

A kistérségek területi fejlettség (fejletlenség) alapján történő legutóbbi¹⁹ besorolása gazdasági, infrastrukturális, társadalmi, szociális, foglalkoztatási jellemzők alapján képzett komplex mutató alapján történt. A komplex mutatók meghatározásakor a korábbi minősítéshez képest, önálló „állapotjelzőként” nagyobb hangsúlyt kaptak a társadalmi és a szociális jellemzők. A besorolás kritérium-rendszerében erőteljesebben (25% helyett 40%-ban) jelennek meg a társadalmi és a szociális közállapotok mérőszámai, ugyanakkor a gazdasági, az infrastrukturális, valamint a foglalkoztatási mutatók figyelembe vételi súlya (75%-ról 60%-ra) csökken (Lampert, 2008).

¹⁷ A KSH a létminimum számításához fogyasztási egység kulcsszámokat (equivalencia skálát) használ, ahol például, az első felnőtt családtag 1,0 egység, a többi felnőtt 0,75 egység, az első (0-14 éves) gyermek 0,65 egység stb.

¹⁸ Az irodalomjegyzékben (11.), (19.), (20.), (32.), (36.), (37.) sorszámmal feltüntetett tanulmányok.

¹⁹ A területfejlesztés kedvezményezett kistérségeinek 2007. évi besorolása a 67/2007. VI. 28. OGY-határozat és a 2007. évi CVII: törvénnyel módosított 2004. évi CVII törvény alapján. (Az 1994. január 1-jével életbe lépett területfejlesztési szabályozás 138, az 1997. évi 150, a 2004. évi 168, a 2007. évi besorolás 174 kistérségbe rendezte a hazai településeket.)

A 174 kistérség két nagyobb csoportra – az átlagosnál jobb gazdasági helyzetű, nem kedvezményezett (80 területi egység), és az ennél kedvezőtlenebb állapotú, többlettámogatásra jogosult, **hátrányos helyzetű** (kedvezményezett) **kistérségekre**²⁰ (94 területi egység) osztható. Ez utóbbi kistérségek közül **leghátrányosabb helyzetűnek**²¹ az a 47 kistérség tekinthető, amelyek a legalacsonyabb komplex mutatóval rendelkeznek és lakónépességük az összesből 15%-kal részesedik. Ez utóbbiakból különíthető el az a 33, leghátrányosabb, komplex programmal támogatott kistérség, amelyek területi elhelyezkedése az alábbi térképen látható. (3. ábra).

Amennyiben a vidéki területek lehatárolását az OECD²²-ben használt módon alkalmazzuk, a 174 kistérségből mindössze 30 olyan van, mely „alapvetően vidéki jellegű”-nek és egyben a 2007. évi besorolás szerint leghátrányosabb helyzetűnek tekinthető. Vizsgálatunkba ezekből a leghátrányosabb kistérségekből vontunk be néhányat, amelyeket az ábrán karikával jeleztünk.

A leghátrányosabb, komplex programokkal is segíthető 33 térségből – négy régiót érintve – 8 kistérség a Dél-Dunántúlon helyezkedik el, a többi pedig, a keleti országrészben, Észak-Magyarországon (12), Észak-Alföldön (8), Dél-Alföldön (5) található.

A felzárkózási komplex programok²³ színteréül **kijelölt kistérségek 12 megyét** érintenek. A különféle hátrányok súlyát jelzi, hogy **Borsod-Abaúj-Zemplén**, valamint **Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a népesség 40%-a** leghátrányosabb kistérség lakója. Jelentősebb még a kritikus helyzetű népességhányad (23%) Somogy megyében. Öt megyében az érintett kistérségek népességaránya 10-20% közötti, míg a további négy megyében ez az arány 10% alatt marad a 2006. évi népességszám alapján. A **leghátrányosabb helyzetű kistérségek a 174 területi egység egyötödét** teszik ki, **a települések 22%-a**, és **a népesség egytizede** tartozik hozzájuk. A legfontosabb jellemzők megyék szerinti differenciáltsága és területi megoszlása a 8. táblázat alapján követhető.

²⁰ Hátrányos helyzetűek azok a kistérségek, amelyek komplex mutatója alacsonyabb az összes kistérség, 2,9-es pontértékű országos átlagánál

²¹ Leghátrányosabb helyzetű kistérségek, amelyek a legalacsonyabb komplex mutatóval rendelkeznek és lakónépességük, az összesből 15%-kal részesedik.

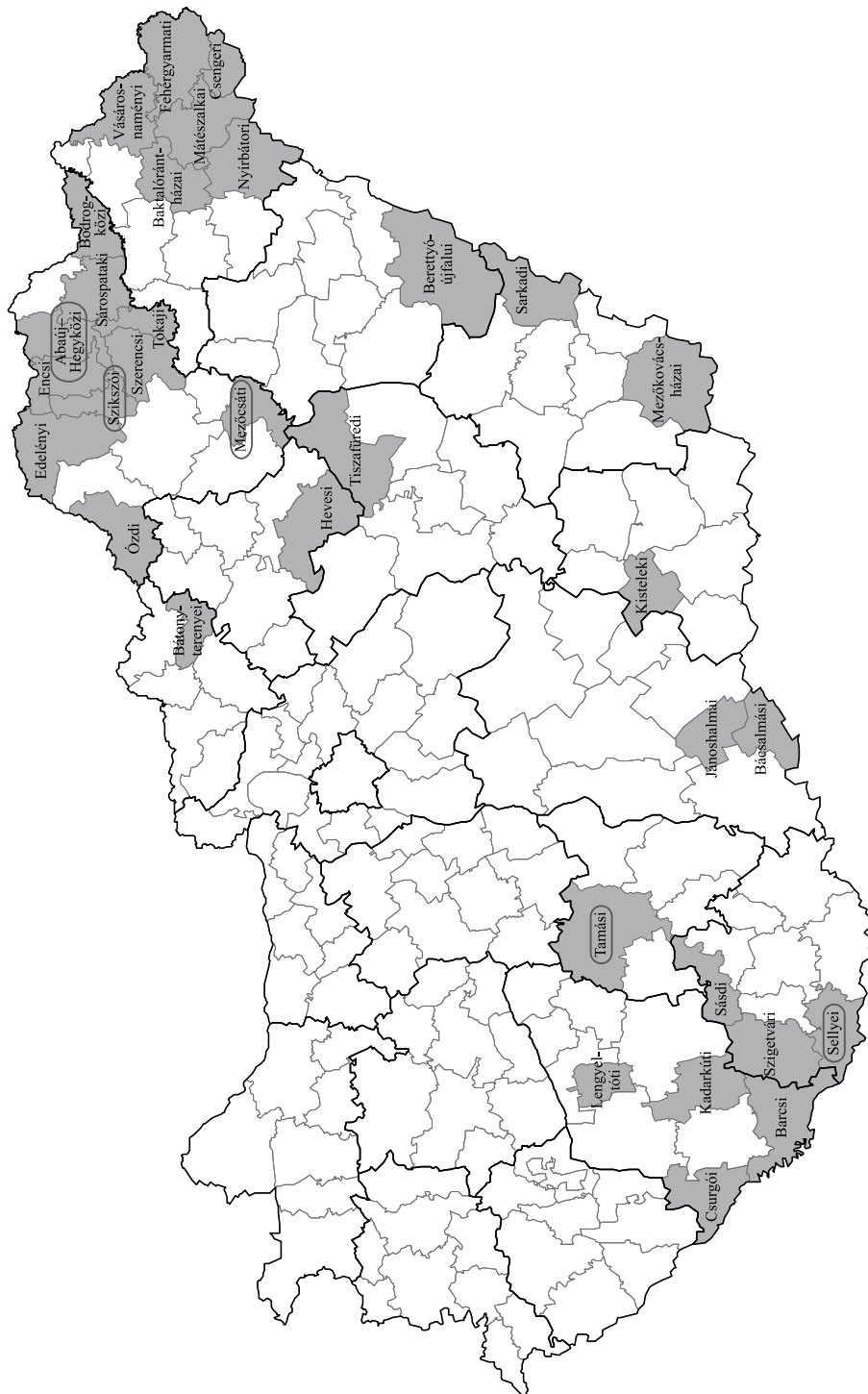
²² Az OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) a vidéki térségeket a következőképpen osztályozta:

- Alapvetően vidéki jellegű térség: az a térség, ahol a lakosság több mint 50%-a vidéki jellegű településen él (<150 fő/km²);
- Jellemzően vidéki térség: az a térség, ahol a lakosság 15-50%-a él vidéki jellegű településen (<150 fő/km²);
- Alapvetően városi jellegű térség: az a térség, ahol a lakosság kevesebb, mint 15%-a él vidéki jellegű településen (<150 fő/km²) (OECD, 1994).

²³ Komplex programok – az Új Magyarország Felzárkóztatási Program szerint – a foglalkoztatottság, az életminőség javítására, a közszolgáltatások kínálatának, minőségének fejlesztésére, a gazdasági teljesítmények növelésére, a kis- és törpegazdaságok tevékenységének ösztönzésére irányulnak. Ezen túlmenően cél az infrastruktúra fejlesztése, a tudatos környezetvédelem. (Nemzeti Fejlesztési Ügynökség, NFÜ)

3. ábra

A leghátrányosabb, komplex programmal támogatható kistérségek

Forrás: Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről. KSH 2008.

A leghátrányosabb kistérségek, települések és népességük részesedése és megoszlása (2007)

Megye, régió	Kistérségek	Települések	Népesség	Kistérségek	Települések	Népesség
	aránya (megyei összes = 100%)			megoszlása (ország összesen = 100%)		
Baranya megye	33,3	35,9	14,0	9,4	15,6	5,9
Somogy megye	30,0	22,0	16,7	9,4	7,8	5,8
Tolna megye	20,0	28,7	17,0	3,1	4,5	4,4
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	66,7	63,9	39,5	31,3	32,9	30,2
Heves megye	14,3	14,3	11,2	3,1	2,5	3,8
Nógrád megye	16,7	10,9	12,0	3,1	2,0	2,7
Hajdú-Bihar megye	11,1	35,4	9,7	3,1	4,2	5,6
Jász-Nagykun-Szolnok megye	14,3	16,7	9,7	3,1	1,9	4,2
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	54,5	66,4	40,0	18,8	21,9	24,5
Bács-Kiskun megye	20,0	10,1	6,5	6,3	1,7	3,7
Békés megye	25,0	38,7	17,6	6,3	4,2	7,1
Csongrád megye	14,3	10,0	4,5	3,1	0,9	2,0
Ország összesen	19,0	22,0	9,3	100,0	100,0	100,0

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 2007. KSH 2008.

2.2.2. A gazdasági, a társadalmi és a szociális helyzet főbb sajátosságai

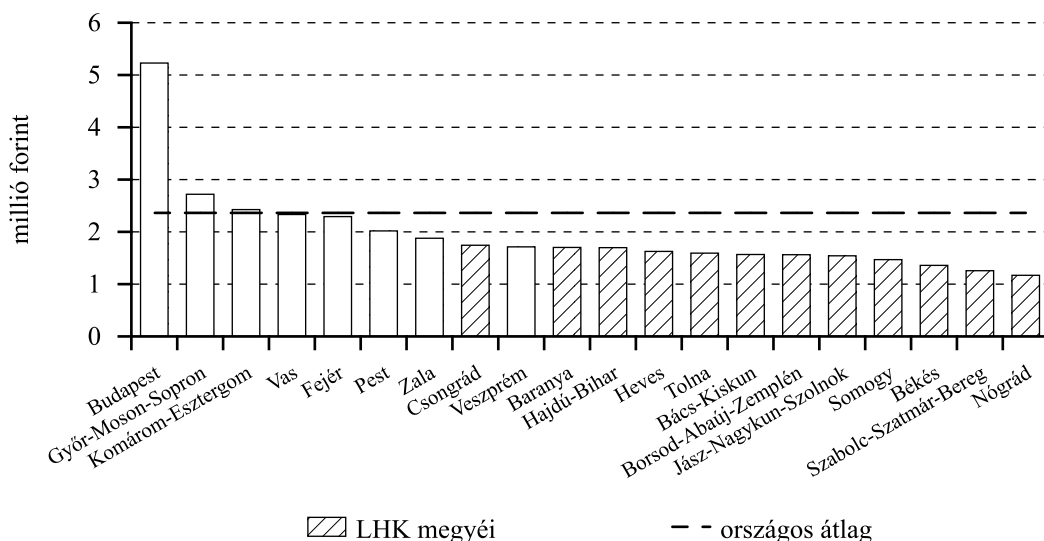
A **bruttó hazai termék (GDP) regionális alakulásán egyértelműen látszik a területi differenciáltság és differenciálódás.** A főváros, illetve az ország nyugati része jóval dinamikusabban fejlődik, a keleti országrész korábban is kevésbé fejlett régiói, megyéi pedig, még jobban lemaradnak. Különösen szembeűnő a területi egységek szélső értékeinek távolodása: **az országrészek, megyék között mélyül a szakadék.**

Országosan az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) 2006-ban (2,4 millió Ft) 8,1%-kal haladta meg az előző évit. A fajlagos mutató alapján mért területi különbségek tovább nőttek²⁴. A Dél-Dunántúl kivételével a másik három nyugati régió a rangsor elején található. A többi régió (az országos átlagtól 31-37%-kal elmaradva) egymással közel azonos szinten helyezkedik el. A Dél-Dunántúl negyedik helyével immár egy évtizede előzi meg a Dél-Alföldet, míg – pozíciójukat időnként változtatva – a fejlettségi sorrendet Észak-Magyarország és Észak-Alföld zárja. A régiók közötti eltérések erősödtek: az első helyen álló Közép-Magyarország és a legfejletlenebb Észak-Alföld egy főre jutó gazdasági teljesítménye között minden eddiginél nagyobb, 2,6-szeres különbség figyelhető meg. Ez az eltérés Közép-Magyarország figyelembe vétele nélkül 1,6-szeresre „szelídül”.

A fajlagos gazdasági teljesítmény utolsó három helyén Békés, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Nógrád megye áll, pozíciójuk négy éve változatlan. A megyék gazdasági teljesítmény szerinti sorrendjét a 4. ábra szemlélteti, a konkrét adatokat – hazai és uniós összehasonlításban is – a 3. mellékletben közöljük.

²⁴ A GDP területi különbségei Magyarországon, 2006. Statisztikai Tükör, KSH, 2008. 90. szám.

Az egy főre jutó GDP alakulása megyénként, 2006

Forrás: A GDP területi különbségei Magyarországon, 2006.; Statisztikai Tükör 2008/90. KSH

A legfejlettebb Budapest és a sor végén álló Nógrád megye közötti különbség folyamatosan növekszik, 2005-ben 4,2-szeres, 2006-ban 4,5-szeres volt. Budapest adatát nem számítva Győr-Moson-Sopron és Nógrád megye fejlettségbeli mutatójának különbsége felére (2,3-szeresre) csökken. Megvizsgálva a leghátrányosabb kistérségek megyéinek hasonló mutatóit teljesen egyértelmű, hogy **a gazdasági bázis gyengülése**, helyenként összeomlása (legyen az ipar, vagy mezőgazdaság) döntően **a keleti országrész megyéit rendítette meg leginkább**. A gazdasági teljesítmény csökkenő sorrendjében sorakozó, döntően keleti megyék közé a három dél-dunántúli megye is beékelődik.

A leghátrányosabb helyzetű területi egységekkel „rendelkező” megyék kistérségei közül a kedvezményezett települések számát tekintve, 64-66%-os aránnyal Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megye „áll az élen”, népességük közel 40%-ával. Békés, Hajdú-Bihar, és Baranya megyékben a települések csaknem negyztizede sorolható ebbe a kategóriába. A település- és a népességszám alapján megállapítható, hogy **a leghátrányosabb kistérségek az ország egyes régióiban, megyében koncentráltan jelennek meg**. A megoldandó **gondok** tehát területileg is **halmozódnak**, amely indokolja, és halaszthatatlanná teszi a felzárkóztatási komplex programok elindítását és megvalósítását.

A területi egységek gazdaságát, társadalmi jellemzőit a **demográfiai folyamatok**, a **településszerkezet** sajátosságai is formálják. A településszerkezetben országrészenként tradicionálisan is jelentős különbség figyelhető meg. A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben **63%-os az 1000 fő alatti apró- és törpefalvak aránya**, míg országosan 54%-uk tartozik ebbe a kategóriába. A kistérségek dominanciája a dunántúli megyék, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén megye kistérségeire jellemző: **Baranya megye kedvezményezett településeinek 94%-a 1000 fő alatti; Tolna, Somogy, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében ez az arány szintén magas, 68-70% körüli**. Az alföldi kistérségekre inkább a nagyobb lélekszámú (2000-5000 fős) települések jellemzők. (9. táblázat)

A leghátrányosabb helyzetű települések száma népesség-kategóriák szerint

Megyék	Települések száma	ebből: népesség-kategóriák szerinti települések megoszlása, %					
		-299	300-499	500-999	1000-1999	2000-4999	5000-
Baranya	108	53,7	27,8	10,2	4,6	2,8	0,9
Somogy	54	35,2	11,1	22,2	24,1	3,7	3,7
Tolna	31	16,1	25,8	16,1	22,6	16,1	3,2
Borsod-Abaúj-Zemplén	228	29,4	16,2	22,8	17,5	10,1	3,9
Heves	17	0,0	5,9	23,5	41,2	23,5	5,9
Nógrád	14	28,6	0,0	35,7	14,3	14,3	7,1
Hajdú-Bihar	29	6,9	3,4	27,6	44,8	10,3	6,9
Jász-Nagykun-Szolnok	13	0,0	0,0	15,4	46,2	23,1	15,4
Szabolcs-Szatmár-Bereg	152	9,2	11,2	36,2	19,7	19,1	4,6
Bács-Kiskun	12	0,0	8,3	25,0	25,0	16,7	25,0
Békés	29	3,4	6,9	17,2	31,0	27,6	13,8
Csongrád	6	0,0	0,0	0,0	33,3	50,0	16,7
Érintett megyék összesen	693	24,5	14,9	23,4	19,8	12,6	4,9
Ország összesen	3145	18,4	14,1	21,4	20,7	16,1	9,2

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2007. KSH; TEIR adatok alapján

A kilábalás lehetőségeit tekintve kétségtelenül az aprófalvak, a zsáktelepülések vannak kedvezőtlenebb helyzetben, a megközelíthetőség, a lakosság minőségi jellemzői, a foglalkoztatási, a jövedelmi-megélhetési viszonyok tekintetében egyaránt. Bezártságuk, további **leszakadásuk** – környezetük gazdasági fejlődése nélkül – **önerőből, szociális ellátásból legfeljebb csak enyhíthető**. A kedvezményezett kistérségek néhány fontosabb demográfiai tényezőjét a 4. mellékletben tüntettük fel, amelyek alapján a következő megállapítások tehetők:

- A leghátrányosabb helyzetű kistérségek népsűrűsége tág szélsőértékek között mozog. Az országos átlagnál (108 fő/km²) magasabb, illetve ahhoz közeli érték mindössze két (Ózdi és Mátészalkai) kistérségben található, amely határozottan az ott élők etnikai összetételére, a roma népesség magas arányára utal. Ezekben a térségekben kedvezőbb a népesség korösszetétele, a természetes szaporodás országos átlagot meghaladó mértékű. Ezekhez az önmagukban kedvező mutatókhoz viszont alacsony, (vagy hiányzó) szakképzettség, magas és tartós munkanélküliség, szegénység társul. Hasonló okokból viszonylag magas (80-90 fő/km²) népsűrűség figyelhető meg a Bátonyterenyei, Szerencsi kistérségekben. **Az érintett kistérségek népsűrűsége többnyire a 40-55 fő/km² tartományban mozog.** Legalacsonyabb 30 fő/km²-t alig meghaladó értékek pedig, **aprófalvas településszerkezetre**, alacsony népességmegtartó-képességre utalva Baranya megye Sellyei és a Sásdi

kistérségeiben figyelhetők meg. Ezekre a kistérségekre előregedő népesség, magas arányú természetes fogyás, elnéptelenedés, a fiatalabb korosztályok igen mérsékelt jelenléte jellemző.

- A **lakónépesség változása** (2001-hez viszonyítva országosan -1,3%) néhány kistérségtől eltekintve negatív előjelű, és jelentős eltéréseket mutat. E kistérségek népességének csökkenése az esetek többségében 3-4%-ponttal haladja meg az országos átlagot, de előfordul 6-7%-os népességfogyás is (Sárospataki, Ózdi, Tokaji, Bátorfyerenyi /-8,4%/, Mezőkovácsházai /9,3%!). A **lakosság szám változásának szélső értékei -0,7%-tól (Encsi kistérség) -9,3%-ig terjednek.**
- A **természetes szaporodás, fogyás**²⁵ országos átlaga **ezer lakosra -3,6 fő.** Az ország egyes részein (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye egyes kistérségeiben) a mutató jóval az országos átlag alatt marad, a magasabb természetes szaporodás, a lakosság etnikai összetétele miatt. A másik végletet az egyre kedvezőtlenebb körösszetételű kistérségek képezik, amelyekben a mutató értéke az országos átlagot 2-2,5-szer is meghaladja (Tamási, Mezőkovácsházai, Jánoshalmi, Kisteleki, Sásdi, Tokaji kistérség).
- A **60 év feletti népesség átlagosan a lakosság egyötödét (21,3%)** alkotja. A kedvezőbb körösszetételű kistérségekben a korcsoport aránya nem éri el az országos átlagot. Viszont a **23-24%-kal** jellemezhető területi egységekben – főként a **dél-alföldi megyékben** – a népesség fokozott előregedése tapasztalható (Bácsalmási, Mezőkovácsházai, Jánoshalmi, Kisteleki kistérségek).

A gazdasági, társadalmi, szociális szempontból egyaránt hátrányos helyzetű kistérségekre **a mezőgazdasági foglalkoztatottak országos átlagnál (5,5%) magasabb aránya** jellemző. Több vizsgálat igazolta, hogy az **agrár foglalkoztatás mértéke és a gazdasági fejlettség szintje között fordított arányosság áll fenn** (Dorgai et al., 2008). Az érintett kistérségek e tekintetben két jól elkülöníthető csoportra oszthatók. A egyikbe a korábban iparosodottabb, vagy kedvezőtlenebb mezőgazdasági adottságú kistérségek tartoznak (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kistérségei). A másik csoportba a mezőgazdasági karakterű területek (a Dél- és Észak-Alföld, a Dél-Dunántúl kistérségei) sorolhatók. Az előbbi csoportban a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya 3-4 százalékponttal haladja meg az országos átlagot, az utóbbiban viszont az átlagtól való eltérés 3-5-szörös különbséget mutat! (Sásdi, Sellyei, Tamási, Bácsalmási, Jánoshalmi, Mezőkovácsházai, Kisteleki /33%!/ kistérség. (5. melléklet)

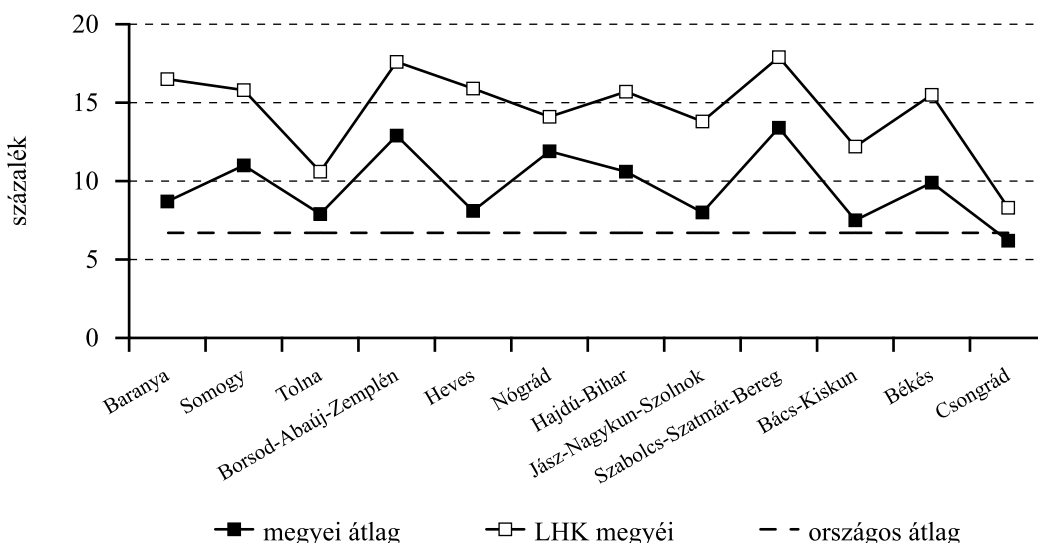
A hivatástervező (főállású) mezőgazdasági foglalkoztatottakon kívül hazánkban a népesség egytizede, közel egymillió fő kötődik – különböző erősséggel – a mezőgazdasági termeléshez. A mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya, termelési cél szerinti összetétele igen differenciált. **Arányuk a hátrányos helyzetű térségekben megközelíti a népesség 40%-át.** A lemaradó kistérségekben **a mezőgazdaság egyfajta menedék a végtelen szegénység ellen a helyi népesség számára.**

A hátrányos helyzet ok-okozati tényezője **a munkanélküliség magas aránya és tartóssága,** sőt – immár „a vidéki élet sajnálatos velejárójaként” – az új generációkban történő újratermelődése. A regisztrált munkanélküliek aránya²⁶ országosan 6,1% (5. ábra).

²⁵ Az élve születés és a halálozás különbözete.

²⁶ A munkanélküliség relatív mutatója (eltérően a munkanélküliségi rátától): a munkanélküliek száma (tárgyév december 20.) a gazdaságilag aktív állandó népesség százalékában.

A munkanélküliek aránya a leghátrányosabb kistérségekkel érintett megyékben, 2007

Megjegyzés: LHK – leghátrányosabb, komplex programokkal támogatott kistérségek megyei átlagai.
 Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 2006. KSH 2007.

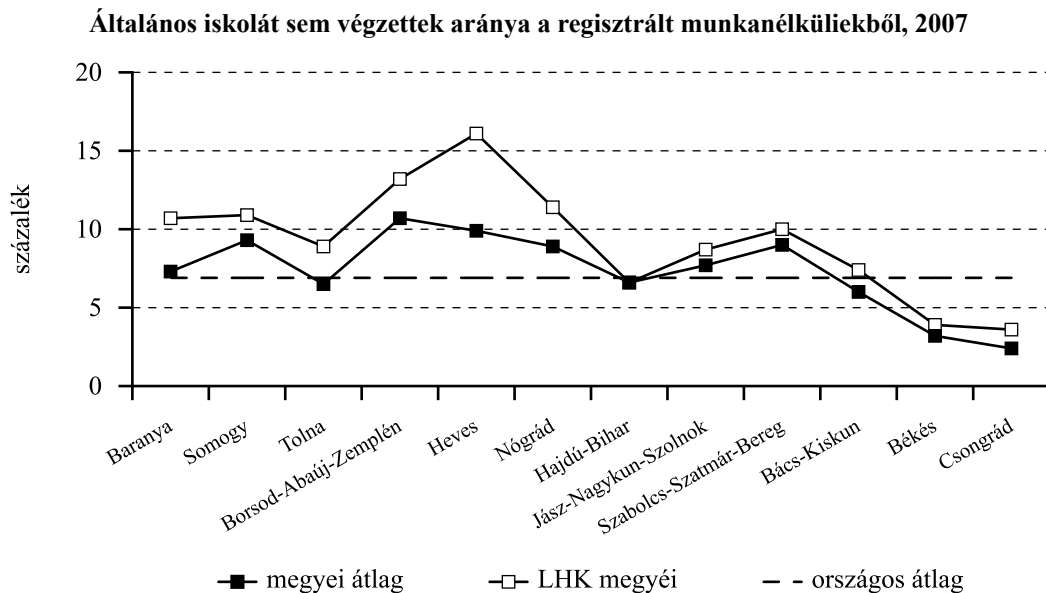
A regisztrált **álláskeresők több mint fele** (53,5%-a) országosan **tartós** (180 napon túli) **munkanélküli**. Az általunk megfigyelt kistérségek mindegyikében az országos átlagnál magasabb a hosszú idő óta állás nélkül lévők aránya, helyenként eléri a 66-68%-ot is (Csurgói, Ózdi, Szikszói kistérség). A hátrányos helyzetű kistérségek megyéiben immár többszörös hátránként említhető, hogy 2000-2005 között (a regisztrációt ösztönző intézkedések nyomán) ugrásszerűen megnőtt az egy bejelentett álláshelyre jutó munkanélküliek száma. A két alföldi régió és Dél-Dunántúl helyzete a legmostohább. A megyék közül Szabolcs-Szatmár-Bereg áll messze az utolsó helyen, ahol 2005-ben egy bejelentett álláshelyre 77 fő regisztrált munkanélküli jutott²⁷. Súlyosbító tényező a munkanélküliek kedvezőtlen korösszetétele, és a nyilvántartásból kikerülő inaktív státusz is. Az eddig áttekintett munkaerő-piaci jellemzők egyértelműen bizonyítják, hogy a **hátrányos helyzetű kistérségekben mind nehezebbé válik a pozitív irányú változások elindítása**, amelyeket a kritikus időn túl már nem is annyira **gazdasági** eredetű, hanem sokkal inkább **képzettségbeli, szociális és morális hátrányok** fékeznek.

A KSH munkaerő-felmérésének adatai szerint az inaktívak 15-64 éves népességen belüli aránya 38%, számuk eléri a 2,6 millió főt 2006-ban. Különösen szomorú tény, hogy ha az inaktív népességből nem vesszük figyelembe a valamilyen ellátásban részesülőket – nyugdíjasok (41%), a nappali tagozaton tanulók (31,3%) és az anyasági ellátásban részesülők számát (10%), akkor is marad körülbelül **330 ezer olyan „egyéb inaktív” réteg, amely nem vesz részt a legális társadalmi munkamegosztásban!** Egy 2004. évi kutatás rávilágít arra, hogy az ebbe a csoportba tartozók 63%-a nem is kíván dolgozni, vagy ha a minimális ambíció meg is van, „piacképességük” nagyon alacsony a munkaerőpiacon (Adler, 2008).

²⁷ Jelentés a foglalkoztatás helyzetéről és a foglalkoztatás bővítését szolgáló lépésekről, Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 2005, <http://www.szmm.gov.hu>.

Az ismételt elhelyezkedés egyik legsúlyosabb korlátja az **alacsony iskolai végzettség, hiányzó szakirányú képzettség**, amely iránt még élénkebb munkaerő-piac esetén is igen csekély a kereslet (6. ábra).

6. ábra

Megjegyzés: LHK – leghátrányosabb, komplex programokkal támogatott kistérségek megyei átlagai.

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv 2006. KSH 2007.

Az országosan nyilvántartott munkanélküliek 7%-ának még általános iskolai végzettsége sincs. A fenti ábrában igen szembeötlő, hogy az **alacsony iskolai végzettség** miatt Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád, valamint Baranya megye szóban forgó kistérségei vannak legkedvezőtlenebb helyzetben. A felsorolt megyék egyes kistérségeiben a **munkanélküliek 17-20%-a nem végezte el az általános iskolát, amely az országos átlag háromszorosa!**

A **lakosság jövedelem-színvonala**, a jövedelem szerkezete, a szociális juttatások megélhetésben betöltött szerepe a gazdasági fejlettség, következésképp a megélhetés egyik legfontosabb fokmérője. **Országos átlagban** az egy lakosra jutó, a személyi jövedelemadó alapját képező jövedelem **2007-ben 766 ezer forint** volt. A **leghátrányosabb**, felzárkóztató programmal érintett **kistérségek adózott jövedelem alapja ennél közel 40%-kal kevesebb** (473 ezer Ft), ami **havonta egy lakosra** vetítve mindössze **39 ezer Ft** adózott jövedelmet jelent! Legrosszabb helyzetben (évi 370-400 ezer Ft közötti adózott jövedelemmel) a Bodrogközi, Abaúj-Hegyközi, Baktalórántházai, Csengeri, Fehérgyarmati kistérségek vannak, tehát Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye már több tényező egybeesésével igazolt kritikus helyzetét ez a jellemző is igazolja.

A kritikus tényezők halmozódását jelzi, hogy az előbb említett megyékben, kistérségekben az **1000 lakosra jutó adófizetők száma** is az országos átlag (431 fő) alatt – 300-390 fő között – marad. Ennek oka, hogy a hátrányos helyzetű kistérségekben jellemző az adóköteles szintnél alacsonyabb jövedelem, illetve az adót kímélő, vagy teljesen megkerülő jövedelemszerzés, illetve magas a szociális- és munkanélküli ellátásra szoruló aránya. A szociális feszültségek jelzője a **rendszeres**

szociális segélyben részesülők országos átlagot (19 fő/1000 lakos) 5-6-szorosan meghaladó aránya, illetve a közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők rendre magasabb száma (6. melléklet). A leghátrányosabb, komplex programokkal segített kistérségek helyzetéről tehát, az alábbi rövid összegzés adható:

- az országos átlagnál jóval kedvezőtlenebb gazdasági, társadalmi, foglalkoztatási szociális helyzetet tükröző mutatók, egymás hatásait erősítő kombinációkban évről-évre a vizsgált kistérségek településeinek romló állapotát jelzik,
- érdemi felzárkózás, a problémák valós, érzékelhető javulása tehát a deklarált társadalmi szándékok, a sorozatban induló programok által mobilizált és felhasznált források ellenére sem következett be,
- biztonsággal állítható, hogy a kezdeti időszak (a kilencvenes évek eleje, közepe) tüneti kezelése után a felzárkózás lehetőségei, forrásai már olyan „legyengült” állapotban érték a kistérségek többségét, az ott élő népességet, hogy a programok anyagi és tartalmi továbblendítő abszorpciója, fogadókészsége nagyon korlátozott volt: átmenetileg enyhített valamit, de valós eredményt nem hozott,
- a sok áttétellel közvetített, nem ritkán párhuzamosan futó programok egyrészt elaprózták, a közvetítő szervezetek fenntartásukra lekötötték a források nem csekély hányadát, másrészt a támogatások nem mindig a legrászorultabbakat találták meg,
- a programok összehangolása, a lehetőségek és a valós igények összevetése, a problémák komplex kezelése nélkül javulás nem várható, legszűkebb keresztmetszetnek a végleges leszakadást megakadályozó időtényező tekinthető.

3. A háztartások helyzetének, megélhetésének empirikus vizsgálata a leghátrányosabb kistérségekben

Az előzőekben a leghátrányosabb 33 kistérség általános jellemzőit tekintettük át, ebben a fejezetben pedig, részletesen elemezzük néhány, általunk kiválasztott kistérség, a hozzájuk tartozó néhány település jellemző sajátosságait, különös tekintettel a lakosság megélhetésének minőségére és lehetőségeire. A sajátosságok feltárását két módon végeztük. Egyrészt a település általános helyzetéről, a megélhetés sajátosságairól a település polgármesterétől tájékozódunk. Másrészt az egyedi, családonkénti sajátosságokhoz **véletlenszerűen kiválasztott háztartások** kérdőíves felméréssel jutottunk közelebb. A kétirányú közelítéstől a problémák valóságot tükröző megismerését vártuk. Az eredmények tükrében viszont szembe kell néznünk azzal, hogy a vizsgálatba vont települések általános helyzetképe, a családokkal való személyes találkozásunk tapasztalatai sokkal több, és mélyebb problémát jeleztek, mint a megkérdezettek kérdésekre adott válaszai. **A vizsgálat tehát sem a települések, sem a megkérdezett háztartások tekintetében nem reprezentatív.** Arra viszont mindenképpen alkalmas, hogy élethelyzeteket, a megélhetés különféle kombinációit megismerjük.

3.1. A vizsgált minta fontosabb jellemzői

Vizsgálatunk színhelyéül két dél-dunántúli (Baranya és Tolna) megye, és egy észak-magyarországi (Borsod-Abaúj-Zemplén) megye öt leghátrányosabb kistérségét választottuk. Baranya és Tolna megyében egy-egy, Borsod-Abaúj-Zemplénben pedig három kistérségbe, összesen 18 településre jutottunk el. A vizsgált települések területi egységek szerinti listáját a 10. táblázatban közöljük.

A térségek és a települések kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy egymástól viszonylag eltérő adottságú, különböző lélekszámú, megközelíthetőségű, gazdasági, közigazgatási környezetű, etnikai összetételű falvak egyaránt szerepeljenek a mintában. A vizsgálat főként az 1000 lakoshoz közeli, vagy ez alatti népességű kistelepülésekre irányult. Fontos szempont volt a szorosabb-lazább mezőgazdasági kötődés is, hiszen választ kerestünk arra is, hogy a mezőgazdasági termelés milyen szerepet tölt (tölthet) be a települések, illetve a megkérdezett családok megélhetésében. A megélhetés egyik elemeként, forrásaként a mezőgazdasági tevékenység jelentőségét a szociális földprogramokat²⁸ működtető települések tapasztalatai alapján is elemeztük. A két vizsgálat szinte egy időben és területi átfedéssel készült, jól kiegészítve egymást.

²⁸ A szociális földprogramok olyan aktív szociálpolitikai eszköznek tekinthetők, amelyek a segítségre szoruló népesség tevékeny részvételével támogatja, szervezi az alapvető élelmiszerek, esetenként a piacon is értékesíthető termékek termelését. A szociális földprogramok jelen tanulmányban közölt tapasztalatait, egy a Szociális és Munkaügyi Minisztérium felkérésére, 2008-ban készült elemzés alapján közöljük, a megrendelő beleegyezésével.

A vizsgált települések és főbb jellemzőik

Megye	Kistérség	Település	Lakosság létszáma fő	Megkérdezett családok száma
Baranya megye	Sellyei	Hegyszentmárton	470	5
		Kisasszonyfa	238	2
		Magyarmecske	361	2
Borsod-Abaúj-Zemplén	Abaúj-Hegyközi	Boldogkővávalja	1059	10
		Hidasnémeti	1164	10
		Vízsolymás	994	11
	Mezőcsáti	Igrici	1350	8
		Tiszabólya	452	6
	Szikszói	Gagybátor	228	9
		Homrogd	1017	9
		Kázmárk	1056	2
		Kupa	188	2
Tolna megye	Tamási	Felsőnyék	1163	7
		Füged	752	12
		Magyarkeszi	1346	6
		Ozora	1823	8
		Regöly	1288	7
		Szakály	1459	7

A fenti táblázatban szereplő **18 településen 122 családot kerestünk fel**, amelyek létszáma összesen **432 fő** volt, az érintett települések népességének alig 3%-a. A családok létszáma kistérségenként eltérő, 2-5 fő közötti, a minta átlagában pedig 3,5 fő (7. melléklet). Családonként átlagosan két gyermeket nevelnek, de 8-12 fős családokkal is találkoztunk. A megkérdezettek **döntő többsége helybeli**, alig 10%-uk települt be a községbe. A beköltöző családok közel háromnegyede korábban szintén falusi lakos volt. Előző lakóhelyként a betelepülők egyötöde jelölte meg a közeli nagyobb várost, néhányan pedig a fővárost. A lakóhely változtatás indokaként leggyakrabban családi ok, a munkahely megszűnése, vagy megváltozása szerepelt. A megkérdezett családokra (az idősebb családtagokra különösen) tehát, igen **mérsékelt migráció** jellemző. Más, hasonló témájú kutatások is ezt támasztják alá, szinte azonos indokokkal (Mészáros et al., 2008). A fiatal családtagok viszont munkahely hiány és az életformával szembeni elégedetlenség miatt sokkal „mozgékonyabbak”, még ha később vissza is térnek eredeti lakhelyükre.

Az alacsony migrációt másik oldalról az **elköltözési szándék** hiánya igazolja (8. melléklet). A **megkérdezettek kétharmadában** – a később részletezett elégedetlenség, megélhetési probléma ellenére – **fel sem merült** az elköltözés lehetősége. Egyötödük elhagyná a települést, de nincs módja rá, fennmaradó hányaduk (16,4%) munkalehetőség, magasabb kereset miatt vállalná a lakóhely megváltoztatását. A válaszok döntő többségére „a hova is mennék én már?” lemondó, belenyugvó hangulat volt jellemző.

Megállapítható tehát, hogy **a leghátrányosabb településeken a népességmegtartás sajátos (korántsem gazdasági eredetű) formája érvényesül**, amelyet egyrészt a hazánkban hagyományos születési helyhez való ragaszkodás, másrészt a változtatás személyi, anyagi feltételeinek hiánya, harmadsorban pedig az elhelyezkedés általános korlátai motiválnak.

A **családok közel 80%-a** végez valamilyen **mezőgazdasági tevékenységet**. Ennek mérete és célja igen széles skálán mozog. Legtöbben önellátási céllal a házkörüli kertet művelik, egy részük a termékefelesleget értékesíti, vagy eleve a jövedelem kiegészítés miatt foglalkozik mezőgazdasági termeléssel. A mintában néhány főfoglalkozású mezőgazdasági vállalkozó, családi gazdálkodó is van, akik a megélhetés szempontjából nagyon szélsőséges képet mutatnak.

3.2. A családok összetétele, elkülöníthető csoportjai

A vizsgált **háztartások közel háromnegyedében (72,9%) van** rendszeres jövedelmű, **aktív kereső**, átlagos létszámuk 4 fő. A háztartások **16%-a (15,7%) aktív kereső nélküli**, a megélhetés **nyugellátásra alapozott**. Ehhez a családtípushoz általában 1-2 fő tartozik. A harmadik csoportba a **nyugdíjas-munkanélküli összetételű családok** tartoznak, amelyek a minta **5,7%-át** alkotják, amelyeknek átlagosan 3,4 fő ellátásáról kell gondoskodniuk. Ugyanilyen arányban és átlagos létszámmal képviseltetik magukat a **kizárólag társadalombiztosítási-, és szociális ellátásra szoruló családok**.

A **családtagok** három munkajogi (aktív keresők, munkanélküliek, nyugdíjasok) csoportját vizsgálva megállapítható, hogy a felnőtt korú családtagok **54%-ának van munkahelye, 14%-uk munkanélküli, 32%-uk pedig nyugdíjas**. Az aktív keresők kistérségi arányaiban jelentős, 18%-pontos különbség figyelhető meg. Legalacsonyabb, 50% alatti arányuk az Abaúj-Hegyközi és a Szikszói kistérségre jellemző, itt a legmagasabb a munkanélküliek és a nyugdíjasok együttes aránya is (9. melléklet). A vizsgált háztartásokban élő **felnőttek munkajogi státusz szerinti összetétele nem sokban különbözik az országos szinten 2007-ben mért arányoktól**. Az aktív keresők (55%) és a nyugdíjasok (37,5%) hányada közel azonos a mintára jellemző értékekkel, a **munkanélküliek aránya viszont az országos átlag (6,7%) több mint kétszerese**. Megállapítható tehát, hogy a leghátrányosabb helyzetű kistérségek vizsgált háztartásaiban élők munkajogi összetétele a vártnál kedvezőbb képet mutat.

A családtagok „derékhadát” az aktív keresők és a munkanélküliek csoportjában a 30-59 évesek alkotják, közel 80%-os aránnyal (11. táblázat). A nyugdíjasok pedig 30-70%-os arányban oszlanak meg a középkorú, illetve a nyugdíjkort elért, vagy ahhoz közeli korosztály között. A mintában a nyugdíjasok 24%-os aránya az országos átlagnál (21%) magasabb értéket mutat.

A felnőtt családtagok kor és képzettség szerinti összetétele

Megnevezés	Aktív keresők	Munkanélküliek	Nyugdíjasok	Összesen
Létszám, fő	159	42	93	294
Korösszetétel, %				
- 15-29 éves	17,6	21,4	1,1	12,9
- 30-59 éves	79,9	76,2	28,0	62,9
- 59 év felett	2,5	2,4	71,0	24,1
Iskolai végzettség, %				
- alapfokú sincs	2,5	12,2	8,6	5,8
- alapfokú végzettség	16,4	53,7	53,8	33,4
- középfokú	67,3	31,7	35,5	52,2
- felsőfokú	13,8	2,4	2,2	8,5
Mezőgazdasági képzettség				
- nincs	69,8	80,6	45,8	64,0
- gyakorlat	15,1	8,3	43,4	22,7
- alapfok	4,4	8,3	1,2	4,0
- középfok	6,3	2,8	7,2	6,1
- felsőfok	4,4	0,0	2,4	3,2

Forrás: Kérdőíves felmérés 2008, AKI

Az iskolai végzettség és a szakirányú, mezőgazdasági képzettség tekintetében a munkajogi csoportok között éles különbségek figyelhetők meg. **Az aktív keresők végzettség szerinti összetétele** viszonylag **kedvező képet mutat**. Az aktív keresők között a legalacsonyabb (8 általános és az alatti) végzettségűek aránya közel 20% (az országos átlag 12,6%), míg ez **az alacsony iskolázottsági szint a munkanélküliek, és a nyugdíjasok 62-66%-ára jellemző!** Középfokú végzettséget a munkahellyel rendelkezők 67%-a jelzett, amely némi fenntartással kezelendő. Ugyanis a megkérdezettek közül sokan középfokú végzettségnek minősítették az általános iskola utáni szakmunkás-képző elvégzését. A két oktatási forma különválasztására a kérdőív szerkesztésekor nem gondoltunk, későbbi korrekcióra pedig nem volt módunk, ezért a középfokú végzettség az érettségizettekkel és a szakmunkás végzettségűekkel együtt értendő. Tapasztalataink szerint a középfokú végzettség nagyobb arányban jelent szakmunkás képzőben, szakközépiskolában szerzett, érettségi nélküli végzettséget. Egyetemet, főiskolát a megkérdezettek 8,5%-a végzett (az országos átlag 21,6%), arányuk az aktív keresők között a legmagasabb.

Gyermekek, a mintában szereplő családok **több mint fele (65 család) nevel**. Igazán sokgyermekes család elvétve fordult elő. Az iskolás korú gyermekek tanintézmények szerinti megoszlása **egyharmad-egyharmad arányban** jelzi az **általános iskolába** járókat, illetve az érettségit adó **középszkolában** tanulókat. (A szülőknél még az előbb említett, érettségi nélküli szakképzés dominált!) A szakmunkás-, illetve felsőfokú képzésben résztvevők aránya 10-10%.

Az aktív keresők háromnegyede (75,5%-a) teljes munkaidőben dolgozik, többségük alkalmazottként (10. melléklet). Vállalkozást, főfoglalkozásként a jövedelemmel rendelkezők egytizede alapított. Tehát **a mintára, akárcsak az ország egészére a főmunkaidős munkavégzés jellemző, igaz mértéke az országos átlag alatt marad.** Részmunkaidőben a megkérdezettek alig 14%-a dolgozik, közöttük az alkalmazottak és a vállalkozók a minta átlagában közel azonos arányt képviselnek. Az alkalmi, vagy napszámos munkát igen kevesen (3,1%) vállalnak, amely a térségek foglalkoztatási jellemzőihez mérten igen alacsonynak tűnik. Feltételezésünk szerint kritikus helyzetüket igyekeztek elfedni nemleges válaszukkal, de az is lehetséges, hogy fizetőképes kereslet hiányában valóban nincs ilyen munkalehetőség. Előfordulhat az is, hogy a kereslet ellenére sem vállalnak napszámos munkát. A Szikszói, Mezőcsáti kistérségben viszonylag jelentős az östermelők aránya (12-18%).

A **munkahelyek gazdasági ágak szerinti összetételét** vizsgálva a kérdőívben együtt kezelt **szolgáltatás és közsféra fölénye** (55%-os aránya) tapasztalható. A vizsgált kistérségekben legjelentősebb (ha nem a legfontosabb) munkáltatók az **önkormányzatok** és intézményeik. Ez adhat magyarázatot az alkalmazottak viszonylag magas hányadára. Egyébként, a felkeresett falvakban, a klasszikus értelemben vett lakossági szolgáltatás (ha egyáltalán van) igen alacsony színvonalú. **Második** legjelentősebb **foglalkoztató** – az aktív keresők 30-35%-ával – **a mezőgazdaság**, és két kistérségben az ehhez társuló élelmiszeripar. Az ipar, építőipar az aktív keresők 14%-ának foglalkoztatását oldja meg. A nemzetgazdasági ágak közül a mezőgazdaságnak még mindig fontos szerepe van a vizsgált térségekben. A rendszerváltás előtt, szinte, minden községben, vagy a szomszédos falvakkal összevontan működött mezőgazdasági szövetkezet, állami gazdaság. Ezek önállósult részeinek a munkaerőigénye a korábbi töredékére apadt, de még **így is jelentős szerepet játszanak a lakosság foglalkoztatásában.**

A munkaadók **legnagyobb hányada gazdasági társaságként** működik, az egyéni vállalkozók, gazdálkodók aránya 20-25% körüli. A foglalkoztatásban a gazdasági társaságokkal **vetekszik a közsféra, a közigazgatás** (az önkormányzat).

A megkérdezett **aktív keresők kétharmada lakóhelyén dolgozik** (ez országosan 60,3%!), ennél magasabb (76-80%) arány az Abaúj-Hegyközi és a Sellyei kistérségben figyelhető meg. Az érintettek **25%-a naponta** (országosan 32,4%), 50 km-es körzetben belül **ingázik** munkahelyére, mindössze néhány százalékuk utazik naponta 50 km-nél távolabb lévő településre. A tartósan, családtól távoli munkavégzés vállalása elenyésző.

A **munkavállalók** nagyobb hányada (**56%-a**) **bizonytalannak** tartja jelenlegi **munkahelyét**, a megszűnés és a létszámcsökkentés említése általános volt. Némileg meglepő, hogy ennél **nem sokkal kevesebben bíznak munkahelyük tartósságában.** Ez a vélemény a teljes munkaidőben helyi munkaadónál, illetve az önkormányzatnál foglalkoztatottak körében volt jellemző. A megkérdezettek döntő többsége (**80%-a**) **elégedetlen munkabérével.**

A munkavállalók társadalombiztosítási bejelentése igen kényes kérdése a legális foglalkoztatásnak, ugyanis az adómegkerülés rövidtávon a munkaadónak és a munkavállalónak egyaránt érdeke. Kevés munkavállaló számol az idős korban jelentkező, később csak őket érintő negatív hatásokkal (alacsony nyugdíj, a nyugdíj jogosultsághoz nem elegendő szolgálati idő). A **manipulált bejelentés** az esetek többségében a **munkavállaló számára kényszerhelyzet, lényegében a foglalkoztatás feltétele.** Mintánkban, a kérdőívekre adott válaszok ezt az általánosan jellemző helyzetet nem igazolták. Valószínű, hogy a kiszolgáltatottság ténye korlátozta válaszadóinkat abban, hogy alkalmazásuk legalitásával kapcsolatos **kérdéseinkre, valóságot tükröző válaszokat** adjanak.

A bejelentés és a bérezés különböző kombinációira adott válaszok szerint a munkavállalók 57%-át a hatályos minimálbér feletti keresettel, teljesen szabályosan alkalmazzák, közel 30%-ukat minimálbérért foglalkoztatják és így is jelentik be. **A válaszadók alig 15%-a jelzett a törvényesség kereteit többé-kevésbé feszegető alkalmazást:** minimálbéren való bejelentést és többletdíjazást, a tényleges munkaidőnél rövidebb, részmunkaidős bejelentést, illetve bejelentés nélküli, „fekete” foglalkoztatást (12. táblázat). A munkavállalói státuszok arányai kistérségenként szélsőséges, megmagyarázhatatlan különbségeket jeleznek, amely a minta hibájaként róható fel.

12. táblázat

Az aktív kereső családtagok díjazás szerinti megoszlása

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén				Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj- Hegyközi	Sziksói	Mezőcsáti	Összesen	Tamási	Sellyei	
	kistérség				kistérség		
A család aktív kereső tagjai közül	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
- minimálbéren bejelentett, ez alapján díjazott	0,0	57,7	33,3	29,0	22,8	53,3	29,1
- minimálbéren bejelentett, többletdíjazásban részesül	17,9	3,8	0,0	8,7	12,3	6,7	9,9
- minimálbér feletti keresettel bejelentett munkavállaló	78,6	30,8	53,3	55,1	64,9	40,0	57,4
- részmunkaidőben bejelentett, teljes munkaidőben dolgozó	0,0	7,7	13,3	5,8	0,0	0,0	2,8
- hivatalos bejelentés nélküli munkavállaló	3,6	0,0	0,0	1,4	0,0	0,0	0,7

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

A munkavállalási korú családtagok egyötöde (20,9%-a) munkanélküli. Döntő hányaduk az **ipar-építőipar munkahelyeiről (44,4%) és szolgáltatási szférából (39%) került ki** (ez utóbbi részben az önkormányzati közmunka után „következő” munkanélkülieket is jelentheti). A mezőgazdasági és élelmiszeripari munkanélküliek aránya 15-16% körüli, mivel jelentős részük két évtizede, az ágazat átalakításának kezdeti időszakában veszítette el munkahelyét, tehát napjainkban már nyugdíjas. A fiatalabb korosztályok **mezőgazdasági** foglalkoztatása **nem jelentős**, tehát nem nagyon van „honnan és kinek kikerülni” (11. melléklet).

A munkanélküliség az esetek többségében a munkahely megszűnése, illetve létszámleépítés miatt következett be. Az okok között felmondás és egészségi problémák is felmerültek. A munkanélküliek helyzetét a válaszokból leszűrt rövid megállapítások szemléltetik:

- a munkanélküliek 54%-a első alkalommal 2000 előtt veszítette el állását,
- egyötödük háromnál több munkahely elvesztésén van túl,
- a megkérdezettek 25%-a a munkahely első elvesztése óta 10 évnél hosszabb ideje (!) munkanélküli, 30%-uk pedig 4-10 év közötti időszakot jelzett,
- a pályakezdőkkel együtt 15%-uk még sohasem tudott elhelyezkedni,
- a munkanélküli státusz, a közmunka és a rendszeres szociális segély, valamint az időszakos munkavállalás váltakozása jellemzi megélhetésüket, kiszolgáltatottságukat,

- az ismételt munkába állást 70%-uk teljesen reménytelennek látja, illetve nagyon nehéznek tartja, a viszonylag könnyű elhelyezkedést senki sem említette,
- a lehetséges szociális juttatásokon túli jövedelem-kiegészítésre 61%-uk nem lát lehetőséget, 15%-uk önálló (önellátó) tevékenységet végez, az alkalmi munkavállalás nem számottevő.

Az ismételt elhelyezkedés akadályozó tényezői közül legtöbben a szakképzettségnek **megfelelő munkahely hiányát**, második helyen a **munkába járás költségeinek** (utazás, étkezés, ruházókodás) **vállalhatatlanságát**, majd pedig a **szakképzettség hiányát** említették. A megkérdezettek nagyobb hányada próbál önmagán segíteni, saját maga keres munkát, tanul, továbbképi magát. Ez utóbbi próbálkozást az önkormányzatok is ösztönzik, segítik, sajnos több helyen sikertelenül. Előfordult, hogy egy-egy (támogatott!) vállalkozó által tervezett tevékenységhez szakirányú (például: sertésgondozó, gyógynövény-termelő) tanfolyamot szerveztek és a tanfolyam sikeres elvégzése után „kútba esett a terv”. Sokan várnak segítséget a munkaügyi kirendeltségektől is, többnyire hiába. A sikertelen próbálkozások következménye is lehet, hogy **a válaszadók több mint egyötöde nem tesz semmit az ismételt elhelyezkedés érdekében**. Várakozásunkkal ellentétben kevesen vetették fel, hogy **a segély és a lehetséges kereset közötti különbség nem ösztönzi a munkavállalást**. Sőt több helyen tapasztaltuk, hogy a munkanélküliségi szakaszt követően szívesen vesznek részt közmunkán, elismerésnek tartják, ha a polgármester behívja őket. Az is igaz viszont, hogy a munkanélküliek közel fele (egy másik kérdésre adott válaszában) nem vállalja, vagy visszautasítja a közmunkát. Okként a nem megfelelő munkalehetőséget, a tevékenység feleslegességét, időszakosságát jelölték meg. Közmunka tekintetében, a tevékenység jellege miatt (kaszálás, árok ásás, tisztítás) a nők hátrányban vannak.

A felnőtt korú családtagok harmadik csoportját, **32%-os részesedéssel a nyugdíjasok** alkotják (12. melléklet). A nyugdíjasok fele több mint (53,3%-a) korbetöltött öregségi nyugdíjban, közel 30%-uk pedig rokkantsági ellátásban részesül. (Ezek az arányok csupán néhány százalékponttal térnek el az országos átlagtól (55% és 27%).) A előrehozott nyugdíj igénybevétele a mintán belül nem számottevő. A nyugellátási formák közötti arányok az országos átlagnál magasabb leszázalékolás iránti igényt jeleznek, amely egyrészt, a megromlott egészségi állapot miatt valóban indokolt, másrészt viszont sokaknak, a munkanélküliség elől való menekülést jelenti.

A nyugdíjasok többsége korábban a mezőgazdaságban dolgozott, tehát az **idősebb korosztály korábbi megélhetésében az agrárágazatnak** – még a kevésbé jó adottságú területek falvaiban is – **jelentős szerepe volt**. A nyugdíjazás előtti munkahely gazdálkodási formája többnyire társas vállalkozás (szövetkezet, állami gazdaság, részvénytársaság) volt, **amelyet biztonsága miatt ma is nosztalgiával emlegetnek**.

A **nyugdíj alapját képező szolgálati idő 60-65%-uknál 35 évnél kevesebb**, ami **korhatár előtti nyugdíjazásra**, vagy a jogosultság szempontjából **kieső évekre** egyaránt utalhat. Negyven évet meghaladó munkaviszonnal a megkérdezett nyugdíjasok egynegyede rendelkezett.

A mezőgazdaság hátrányát jelző jövedelem-diszparitás, valamint a mezőgazdasági foglalkoztatás túlsúlya miatt a **mintában igen nagy hányadot képviselnek a kisnyugdíjasok**. A **nyugdíjasok 85%-ának 70 ezer Ft alatti** a nyugdíja, ezen belül viszont az érintettek **több mint felének havonta 50 ezer Ft-nál kevesebb** összeget kell beosztania. A nyugdíj-kiegészítés lehetőségeként legtöbben a önellátást szolgáló, házkörüli termelést és a családi gazdálkodásban való részvételt említették. Munkavégzésüket leginkább romló egészségi állapotuk akadályozza.

3.3. A családi jövedelem (bevétel) színvonala és összetétele

A megkérdezettek családi jövedelemmel kapcsolatos válaszai tapasztalataink szerint viszonylag megbízhatóak. Ennél a kérdésnél jövedelem-kategóriák szerinti besorolást és konkrét összegeket is kértünk, a válaszadás vagylagos lehetőségével. Általában mindkét megközelítés számszerűsíthető, és más kérdések révén ellenőrizhető is volt.

A **családok havi átlagos nettó jövedelme (bevétele) 182 830 Ft**, amely a háztartás-statisztika meghatározása szerint a munka-jövedelmet, a társadalmi juttatásokat és az egyéb bevételeket egyaránt tartalmazza (13. táblázat). A kistérségekben kimutatott jövedelmek szélsőértékei között 49%-pontos különbség mutatkozik. A felkeresett családok 70%-a – viszonylag egyenletes eloszlással – a 100-300 ezer Ft közötti jövedelem-kategóriába tartozik. Ezen az intervallumon belül, **legnépesebb a havi 100-150 ezer Ft közötti csoport**, amelyhez a háztartások 26%-a tartozik. A háztartások közel egyötöde 100 ezer Ft-nál kevesebb jövedelemből él. A legmagasabb, 300 ezer Ft feletti jövedelem a családok egytizedére jellemző csupán, amelyek többnyire egyéni (mezőgazdasági) vállalkozásból élnek.

A családok átlagos létszáma 3,5 fő, az **egy főre jutó havi nettó jövedelem** a minta átlagában **51 632 Ft**, amely az 2. fejezetben közölt **országos átlagnak** (72 986 Ft) csupán **70,7%-a**.

A családok munkaerő-piaci helyzete, a családtagok munkajogi státusza alapvetően meghatározza az elérhető jövedelmet (14. táblázat). Az egy családtagra jutó nettó jövedelem alapján (az előbb említett kisnyugdíjak ellenére) megállapítható, hogy **„legjobb” helyzetben** (64,4 ezer Ft/fő) **a csak nyugdíjasokból álló háztartások** vannak. A nyugdíjak és egyéb nyugellátások fajlagos összegei között 3,4-szeres különbség figyelhető meg (40-139 ezer Ft/hó). A minta nyugdíjas háztartásainak több mint **kétharmadában egy főre 40-59 ezer forint jut havonta**. (Egy fogyasztási egységre vetítve a létminimum 66 ezer Ft, a nyugdíjak országos átlaga 74 ezer Ft volt 2007-ben!)

A jövedelem fajlagos színvonalát tekintve a nyugdíjas háztartásokat az **aktív keresős családok** követik, amelyekben az egy főre jutó jövedelem havonta, átlagosan 53 ezer Ft, tehát kevesebb a nyugdíjas háztartások egy főre vetített átlagánál, mivel ezekben a családokban átlagosan 4 főről kell gondoskodni. A szélsőértékek között (29-86 ezer Ft/fő) 3-szoros különbség mutatható ki. Ebben a háztartástípusban a **családtagok 83%-a (!) havonta a létminimum alatti jövedelemből** (29-56 ezer Ft-ból) él. A kereseti viszonyok munkára ösztönző szerepe tehát rendkívül szerény.

A családok jövedelem-kategóriák szerinti jellemzői

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén			Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj- Hegyközi	Szikszoói	Mezőcsáti	Tamási	Sellyei	
	kistérség			kistérség		
Jövedelem kategóriák szerinti megoszlás, %						
100 ezer Ft alatt	12,9	31,8	35,7	15,2	11,1	19,7
100-150 ezer Ft	16,1	27,3	28,6	28,3	44,4	26,2
150-200 ezer Ft	25,8	27,3	0,0	28,3	11,1	23,0
200-300 ezer Ft	29,0	9,1	35,7	17,4	11,1	20,5
300 ezer Ft felett	16,1	4,5	0,0	10,9	22,2	10,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Átlagos havi jövedelem jövedelem-kategóriák szerint Ft/hó/család						
100 ezer Ft alatt	65 250	73 243	92 400	77 371	99 000	78 179
100-150 ezer Ft	132 940	127 417	121 500	134 223	120 500	129 441
150-200 ezer Ft	166 238	165 433	-	195 538	170 000	179 804
200-300 ezer Ft	243 556	229 000	235 400	252 164	264 000	244 332
300 ezer Ft felett	350 000	680 000	-	338 000	512 000	395 692
Átlagos havi jövedelem Ft/hó/család	199 923	154 900	151 786	185 561	226 556	182 830
Egy főre jutó átlagos jövedelem jövedelem-kategóriánként, Ft/fő/hó						
100 ezer Ft alatt	26 100	25 635	30 800	38 686	49 500	30 759
100-150 ezer Ft	34 984	47 781	44 182	34 898	28 353	36 656
150-200 ezer Ft	47 496	49 630	-	63 550	56 667	55 324
200-300 ezer Ft	60 889	35 231	58 850	59 333	66 000	57 087
300 ezer Ft felett	87 500	170 000	-	84 500	64 000	85 733
Egy főre jutó átlagos jövedelem	54 846	46 682	46 196	54 024	48 548	51 632

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

**A vizsgált háztartásokban élők gazdasági aktivitás szerinti
csoportjai jövedelem-kategóriáinként**

Megnevezés	Jövedelem-kategóriák					Összesen, átlagosan
	100 ezer Ft alatt	100-150	150-200	200-300	300 ezer Ft felett	
		ezer Ft között				
Aktív keresős családok						
családok száma	12	20	19	25	13	89
családtagok száma	36	73	65	112	60	346
átlagos jövedelem Ft/család/hó	88 933	130 085	175 347	250 304	395 692	206 765
egy főre jutó jövedelem Ft/fő/hó	29 644	35 640	51 255	55 872	85 733	53 185
Aktív kereső nincs, csak nyugdíjas						
családok száma	7	6	4	2	0	19
családtagok száma	13	12	9	3	0	37
átlagos jövedelem Ft/család/hó	75 571	119 083	181 250	208 500	-	125 553
egy főre jutó jövedelem Ft/fő/hó	40 692	59 542	80 556	139 000	-	64 473
Nyugdíjas és munkanélküli van, aktív kereső nincs						
családok száma	3	2	2	0	0	7
családtagok száma	13	6	5	0	0	24
átlagos jövedelem Ft/család/hó	62 300	129 500	172 300	-	-	112 929
egy főre jutó jövedelem Ft/fő/hó	14 377	43 167	68 920	-	-	32 938
Nincs aktív kereső és nyugdíjas sem						
családok száma	3	4	0	0	0	7
családtagok száma	7	18	0	0	0	25
átlagos jövedelem Ft/család/hó	63 400	134 225	-	-	-	103 871
egy főre jutó jövedelem Ft/fő/hó	27 171	29 828	-	-	-	29 084
Összesen						
családok száma	25	32	25	27	13	122
családtagok száma	69	109	79	115	60	432
átlagos jövedelem Ft/család/hó	78 932	128 503	176 048	247 208	395 692	182 830
egy főre jutó jövedelem Ft/fő/hó	28 599	37 726	55 711	58 040	85 733	51 632

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

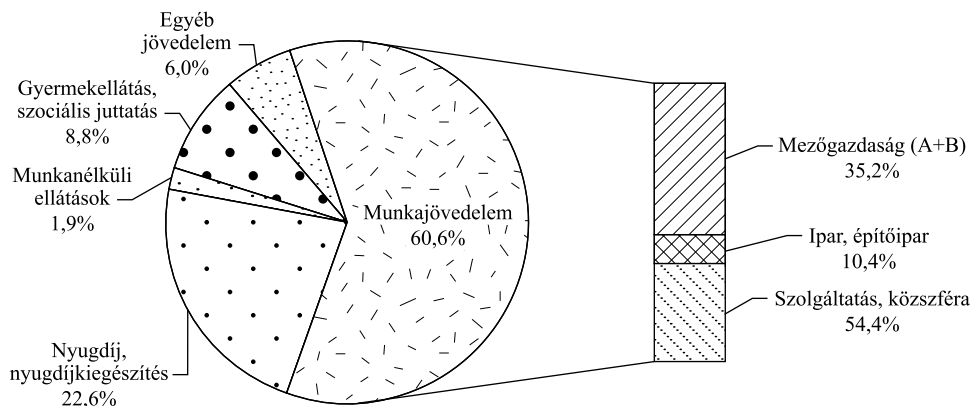
A **nyugdíjas és munkanélküli összetételű háztartások** egy családtagjára havonta 33 ezer Ft jut. Az összegek jövedelem-kategóriánként, 5-szörös különbséggel, 14-69 ezer Ft/fő közötti tartományban mozognak. **Legrosszabb helyzetben a kizárólag** társadalombiztosítási- és **szociális ellátásra szoruló családok** vannak, ahol a megélhetés alapja havi átlagban 27-29 ezer forint fejenként.

Annak ellenére, hogy a családtagok munkaerő-piaci összetétele a vizsgált kistérségekben követi az országos trendet, **rendelkezésre álló jövedelmekben már szakadéknyi hátrányok rajzolódnak ki.** Megállapítható, hogy nincs számottevő különbség a munkavégzésből, illetve a társadalmi, szociális ellátásból élők fajlagos bevételei között!

A **családok nettó bevételének 60%-a munkajövedelem**, amely az országos átlagnál **10%-ponttal alacsonyabb** (7. ábra). A társadalmi és egyéb jövedelmek aránya közel 40%. A bevétel több mint egyötöde a (22,6%-a) nyugellátásból származik, a szociális és munkanélküli juttatások és a szociális ellátás együttesen pedig 15,6%-ot képvisel. A mintában tehát **a munka- és a társadalmi jövedelmek aránya 60:40%**, szemben az országosan jellemző 70:30%-os megoszlással. A jövedelem forrásösszetételében kistérségenként jelentős eltérések vannak. Az Abaúj-Hegyközi és a Szikszói kistérségben a munkajövedelmek aránya alig haladja meg az 50%-ot. A vizsgált kistérségek közül ebben a kettőben legrosszabbak a foglalkoztatás feltételei, tehát az alacsonyabb részesedésű munkajövedelmet a lakosság szélesebb körében igénybevett szociális juttatások és egyéb ellátási formák egészítik ki.

7. ábra

A családi nettó jövedelem források és nemzetgazdasági ágak szerinti összetétele

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

A munkajövedelem több mint fele az előbb említett foglalkoztatási szerkezetből adódóan a szolgáltatásokhoz, a közszférához köthető. **Egyharmadot meghaladó jövedelemrész származik a mezőgazdaságból**, igazolva, hogy a hátrányos helyzetű kistérségek megélhetésében az agrár-ágazat korántsem elhanyagolható. Az ipari eredetű jövedelem részesedése a legszerényebb, alig több mint 10%.

A megkérdezett családok átlagos, havi munkajövedelme 110 821 Ft volt. A jövedelmek szélsőértékei között 30-40%-os különbség figyelhető meg az Abaúj-Hegyközi, illetve a Szikszói kistérség hátrányára (15. táblázat). Tehát, az azonos besorolású területi egységek megélhetési feltételei az általános érvényű, kedvezőtlen helyzeten túl, jelentős különbségeket takarnak. A munkajövedelem színvonalában nemzetgazdasági ágak szerint, de kistérségenként is jelentős eltérések figyelhetők meg. A mezőgazdasági jövedelmek, a Mezőcsáti kistérség kivételével, 17-25%-kal maradnak el az átlagos jövedelem-színvonalától. Az országos tendenciáknak megfelelően **a munkajövedelem a szolgáltatási szférában a legmagasabb**. A gazdasági ágak közötti különbségek követik az országos tendenciát, a kistérségek nehezen indokolható különbségei a mintavétel hiányosságaiból adódhatnak.

15. táblázat

A munkajövedelem gazdasági ágak szerint

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén				Tolna	Baranya	Összesen átlagosan
	Abaúj- Hegyközi	Szikszói	Mezőcsáti	Összesen	Tamási	Sellyei	
	kistérség				kistérség		
A nettó munkajövedelem, Ft/hó/család							
Mezőgazdaság (A+B)	46 324	20 120	22 857	33 210	34 859	101 444	39 006
Ipar, építőipar	5 716	9 158	30 857	12 147	10 342	13 667	11 560
Szolgáltatás, közszféra	67 386	53 995	39 357	56 691	73 038	23 111	60 255
Összesen	119 426	83 273	93 071	102 048	118 239	138 222	110 821
A nettó munkajövedelem megoszlása, %							
Mezőgazdaság (A+B)	38,8	24,2	24,6	32,5	29,5	73,4	35,2
Ipar, építőipar	4,8	11,0	33,2	11,9	8,7	9,9	10,4
Szolgáltatás, közszféra	56,4	64,8	42,3	55,6	61,8	16,7	54,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

A vizsgált mintában (a nyugdíjat, nyugdíjszerű ellátást figyelmen kívül hagyva) **a családok 60%-a (73 család) részesült a szociális ellátási formák valamelyikében**. A szociális támogatásra jogosult családok hányada az Abaúj-Hegyközi (Borsod-Abaúj-Zemplén) és a Selye (Baranya megye) kistérségben elérte a 70-80%-ot, jelezve a rászorultság mértékét. Az ellátási formák közül 41,5%-kal, az **alanyi jogú családi pótlék igénybevétele áll az első helyen**. Lakásfenntartási támogatást a családok 13%-a kap, de a jogosult háztartások aránya a térségek többségében eléri a 20%-ot is. Ingyenes gyermekétkeztetésben, rendszeres szociális segélyben, illetve közgyógyellátásban a családok 10-10%-a részesül.

A többi ellátási forma is „aktív” a vizsgált kistérségekben, de szerepük az előző formáknál jóval mérsékeltebb. A megélhetés, az életvitel színvonalára utal, hogy **a szociális ellátások több mint felét rászorultsági alapon veszik igénybe** az érintett családok (13. melléklet).

A családok **50%-a** szerint az utóbbi öt évben **nem változott** a megélhetés alapjául szolgáló **összes bevétel**. Közel **30%-uk** jelzett csökkenést, kevesebb mint egytizedük **jövedelme** viszont a **megélhetést veszélyeztető módon mérséklődött**. Nem nagy számban, de voltak olyan válaszadók akik jövedelmük növekedéséről számoltak be.

Mint korábban említettük, **a megkérdezettek közel 80%-a foglalkozik mezőgazdasági termeléssel**, amelynek változatai a házkörüli konyhakert megművelésétől a piacra termelő családi gazdaságokig terjednek. A termelés célok szerinti összetételéből **az önellátás és a jövedelemkiegészítés elsődlegességére** lehet következtetni. A mezőgazdálkodást a családok 12%-a tekinti a megélhetés fő forrásának, és ugyanennyien családi örökség, hagyomány miatt foglalkoznak mezőgazdasági termeléssel. A saját fogyasztáson túl előállított termékeket nagyobbbrészt háztól – többen feldolgozott formában (tejtermékek) – illetve piacon értékesítik. A szőlő-, gyümölcs ültetvények termését, különösen Borsodban termelői szerveződések és felvásárlók közvetítésével adják el. A mezőgazdasági kötődést jelző **családok egyike sem hagyta abba a termelést, inkább a szinten tartás jellemző**. Főként egészségi okok és finanszírozási nehézségek miatt a családok egyötöde mérsékelte tevékenységét. Fejlesztésről nagyon kevesen számoltak be.

3.4. A családi jövedelem színvonala, a megélhetés minősítése

A kérdőíves felmérés során kértük, hogy a családok minősítsék megélhetésük, életvitelük színvonalát. **Napi megélhetési gondokat a családok 12%-a jelzett**, legkritikusabb helyzetben (a megkérdezettek több mint egyötödével) a Sellyei és a Mezőcsáti kistérségben lakók vannak. A válaszadók legnépesebb csoportjában az alapvető szükségletek beszerzése általában nem jelent gondot, de egy-egy váratlan, **nagyobb összegű kiadás már felborítja a családi költségvetést**. Az ilyen minősítést adó családok nagyobb arányú (**50-60%!**) jelenléte a Tamási, a Szikszói és az Abaúj-Hegyközi kistérségekre jellemző. A családok egyharmada biztonságos, némi megtakarítást is engedő jövedelmet ért el. **Az életminőség javulásáról, rendszeres tartalékolásról a családok alig 6%-a számolt be**, döntően a vállalkozók, a kétkeresős háztartások köréből.

Az életszínvonalat érintve sok esetben találkozhattunk **az igen szerényen élő vidéki emberek jó értelemben vett büszkeségével**, tartásával. Ezt igazolja, hogy többségük (70%) szorult helyzetben sem kér kölcsön és igen ritkán, mindössze egyötödük vesz igénybe külső anyagi segítséget (16. táblázat). Több esetben kiderült, hogy éppen az idős nyugdíjas szülők segítik munkanélküli gyermekeiket.

Gyakran, illetve havi rendszerességgel a **megkérdezettek alig 10%-a kér kölcsön**. A kölcsönök egy részét a helyi bolt által „előfinanszírozott” és a hó elején törlesztett vásárlások képezik. A kölcsönt kérők egyéb tartozásokat is felhalmozhatnak, ezek legnagyobb hányada magánkölcsön (65%), ezt követik az elmaradt pénzügyi hiteltörlesztések, majd a közüzemi tartozások.

A család havi jövedelmével a megkérdezettek átlagosan háromnegyede (a Tolna megyei Tamási kistérségben 91%-a) elégedetlen. Az elégedetlenség egyébként minden kistérségben felülmúlja a pozitív válaszok arányát.

Családi hitelek és tartozások

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén			Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj- Hegyközi	Szikszoói	Mezőcsáti	Tamási	Sellyei	
	kistérség			kistérség		
A vizsgált családok száma	31	22	14	46	9	122
A kölcsön gyakoriság megoszlása, %						
- nem kér kölcsön	77,4	68,2	64,3	69,6	66,7	70,5
- igen ritkán	12,9	22,7	21,4	21,7	22,2	19,7
- gyakran	3,2	4,5	14,3	2,2	0,0	4,1
- havonta	6,5	4,5	0,0	6,5	11,1	5,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A tartozási formák megoszlása, %						
- közüzemi tartozás	16,7	33,3	0,0	0,0	0,0	11,8
- elmaradt hiteltörlesztés	33,3	33,3	0,0	0,0	50,0	23,5
- magántartozás	50,0	33,3	100,0	100,0	50,0	64,7
- egyéb hátralék	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Elégedett-e a család anyagi helyzetével?						
- igen	35,5	27,3	42,9	8,7	33,3	24,6
- nem	64,5	72,7	57,1	91,3	66,7	75,4

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

A felmérés során feltettük azt a kérdést is, hogy: **milyen összegű lenne az a többlet jövedelem**, amely lehetővé tenné a család könnyebb, méltányosabb megélhetését? Szakirodalmi forrásokkal egybehangzóan a válaszokból kitűnt, hogy a szerényebb körülmények között élő, illetve a kifejezetten **szegény családok néhány tízezer forint jövedelem-növekményt is elegendőnek tartanak**. A magasabb jövedelem-kategóriákba tartozók nagyobb kiegészítő összegekkel lennének elégedettek, amely a 300 ezer Ft feletti jövedelem-csoportban éri el „tetőfokát”. Nagyon leegyszerűsítve, a 100 ezer Ft alatti jövedelműek, a 150-170 ezer Ft-ot elegendőnek tartanának a család kiegyensúlyozott megélhetéséhez. **A 300 ezer Ft-ot meghaladó bevételből élő családok viszont 400-450 ezer Ft havi jövedelmet tartanának méltányosnak**. Ezekre a jelentősen eltérő „kívánságokra” a válaszadó által átlátható (elképzelhető) lehetőségek, a viszonyítási alap és az igények különbözősége, esetenként a megkérdezettek igénytelensége adhat választ. (A rendkívül rossz élethelyzetben a kisebb javulás is jelentősnek tűnik!)

A családok fogyasztási szerkezetében az alapvető, minden családot érintő **termékek és szolgáltatások** (fogyasztási főcsoportok) a rendelkezésükre álló **havi bevétel 63%-át kötik le** a minta átlagában (17. táblázat). Térségenként jelentős különbségek figyelhetők meg, a szóban forgó

kiadások együttes aránya 46-85% között mozog. Az esetek többségében feltételezhető, hogy az alapvető szükségletek előteremtésére fordított magas jövedelemhányad igen szerény megélhetésre utal, ahol a lakás-, házfelújítás, a művelődés kiadásai, a tartalékolás igen csekély, vagy éppen elérhetetlen. A családok fogyasztásában **legnagyobb tételt az élelmiszer-vásárlás és a lakásfenntartás** jelent, sok család a havi jövedelem több mint felét erre költi.

A vizsgált minta fogyasztási szerkezete az országos arányokkal összevetve (lásd: 6. táblázat) egyértelműen arra utal, hogy **a vizsgált családok a háztartás statisztika módszere szerint a legelső jövedelemtizedbe tartoznak**, tehát megélhetésük az átlagosnál is jóval szerényebb.

17. táblázat

A családi fogyasztás szerkezete

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén			Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj-Hegyközi	Szikszói	Mezőcsáti	Tamási	Sellyei	
	kistérség			kistérség		
A fogyasztás összetétele, %						
- élelmiszer-vásárlás	18,4	39,4	32,0	30,3	23,0	27,3
- lakásfenntartás, közüzemi díjak	14,8	28,4	27,3	23,3	23,0	21,7
- gyermekek iskoláztatása	5,7	2,6	10,9	4,9	6,0	5,5
- egészségügyi ellátás, gyógyszer	3,2	6,0	3,3	4,8	3,4	4,2
- ruházkodás	4,8	3,4	2,0	6,8	5,1	5,1
- közlekedés	0,6	8,4	8,4	1,8	10,8	3,7
- autófenntartás	9,1	3,2	3,8	6,7	4,9	6,5
- művelődés, üdülés, szórakozás	1,7	0,2	1,0	1,8	1,2	1,4
- lakás-, házfelújítás	4,7	0,6	1,9	3,7	0,0	3,1
- lakásberuházás	11,5	3,8	5,9	6,6	11,2	8,1
- tartalékolás	14,7	3,9	3,4	6,3	11,3	8,8
- egyéb	10,7	0,0	0,0	2,9	0,0	4,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI.

A vidéki megélhetés empirikus vizsgálatának rövid összegzéseként az alábbi táblázatban összehasonlítjuk az egyes jövedelem-elemek vizsgált mintára jellemző fajlagos értékeit az országos átlagokkal (18. táblázat). Az összevetés szándékaink szerint az eddig leírtaknál is szemléletesebben jelzi a kritikus különbségeket:

- A háztartások egy főre jutó összes bevétele az országos átlag alig több mint 70%-a, amely azt jelenti, hogy havonta, családtagonként 52 ezer Ft-os jövedelem (a 66 ezer Ft-os létminimum 78%-a!) a megélhetés forrása. A helyzetet súlyosbítja, hogy a családtagnak 83%-a a jövedelem-skála alsó szakaszához sorolható, és havonta létminimum alatti (29-56 ezer Ft-os) jövedelemből él.

- A munkajövedelem tekintetében még lehangolóbb a kép, ugyanis ennek fajlagos összege nem éri el az országos átlag 60%-át, illetve alig több a 2008-ban hatályos minimálbér (69 500 Ft) felénél!

18. táblázat

A főbb jövedelem-elemek országos átlaghoz viszonyított alakulása a vizsgált mintában

Megnevezés	Az egy főre jutó (Ft/fő/hó)			
	összes bevétel	munka- jövedelem	nyugdíj, egyéb nyugellátás	szociális juttatások
A vizsgált mintában	51 632	36 940	64 473	20 500
Országos átlagban	72 986	64 987	74 000	26 871
Országos átlag = 100%	70,7	56,8	87,1	76,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI; Társadalmi jellemzők és ellátórendszerek, 2007. KSH 2008.

- A nyugdíj és nyugdíjszerű ellátások, valamint a szociális juttatások egy családtagra vetített értékei közelebb állnak az országos átlaghoz, 20-25%-kal maradnak el attól. Az összes jövedelmen belüli 40%-os (az országosnál 10 százalékponttal magasabb) arányuk valamelyest kompenzálja a munkajövedelmekben mutatkozó hátrányokat. Kiegyenlítésről azonban szó sincs, hiszen a megélhetés kritikus helyzete ellenére a társadalmi gondoskodás színvonala ezekben a térségekben számottevően elmarad az országos átlagtól.
- Ezek a röviden összegzett jellemzők egyértelműen bizonyítják a munkából származó jövedelem és a szociális juttatások mértékének nivellálódását, amely munkahelyek hiánya mellett bizonyos mértékig még „felmentést” is ad a munkavállalási készség alacsony motiváltságához.
- A munkavállalás reménytelensége a munkahelyek abszolút hiányán túl a felmerülő többlet költségek oldaláról is megközelíthető (G. Fekete Éva, 2008). Egy két szülő (munkavállalási korú), három gyermekes család esetében, ha egyik szülőnek sincs munkahelye, a család jövedelme összesen 106 ezer Ft, amely a családi pótlékból (48 ezer Ft) és a jogszabály szerint csak az egyik szülőnek járó rendszeres szociális segélyből (57 ezer Ft) áll. Ez az összeg igen erős beosztással csak a minimalizált szükségleteket fedezi, de a helyzet megváltoztatására nem elég (tanulás, életminőség javítás).
- Ha az egyik szülő munkát vállal – amely több egybehangzó becslés szerint havonta 15-20 ezer Ft többlet költséggel jár – akkor a korábbi jövedelemszint fenntartásához legalább 75-80 ezer Ft nettójövedelmet hozó állást kell találnia. Ez egyébként a hátrányos helyzetű térségekben élő, többnyire alacsony képzettségű lakosság számára többnyire elképzelhetetlen.
- A fentiekből következően a családnak minden igyekezete ellenére előnyösebb a munkanélküli státusz megőrzése mellett az alkalmi, „fekete” munkavállalás, jövedelem-kiegészítés minden lehetőségének kihasználása.

A felvázolt ellentmondás feloldására az utóbbi hónapokban történtek lépések, de ezek hatása, csak később, új munkahelyek létrehozásával, a szociális ellátás és a keresetek színvonalának erőteljes differenciálódása után lesz érezhető.

4. A megélhetés főbb típusai – lehetőségek, kezdeményezések, kiutak

A következőkben a kérdőíves felmérés, nem számszerűsíthető tapasztalatait, illetve a települések polgármestereivel készült interjúk fontosabb megállapításait, a kérdéskörben kifejtett véleményét összegezzük. Az összegzésben törekszünk a többször előforduló, egymást erősítő jellemzők, tipikus megoldások kiemelésére, a kiutat jelentő megoldások felvázolására.

4.1. A megélhetés főbb típusai, stratégiái

A vizsgálatba vont települések lakóiról elmondható, hogy **többségük a rendszerváltást követő, gyökeresen új körülményekhez nem tudott alkalmazkodni.** A bizonytalan, munka nélküli helyzetből való kilábalás lényegében még a mai napig sem sikerült, főként a korábbi teljes foglalkoztatásból fakadó mentalitás rögzülése, az anyagi tartalékok, a szakképzettség, a konvertálható ismeretek, a vállalkozó készség hiánya miatt. A kedvezőtlen helyzetbe kerülők száma növekedett, az ide tartozó rétegek köre bővült. A vizsgált települések közös vonása, hogy

- a lakosság megélhetésének korábbi biztonsága főként a mezőgazdasághoz, a mezőgazdasági nagyüzemekhez kötődött,
- a nagyüzemek átalakulása megrendítette (megszüntette) a falvak gazdasági bázisát, amelyhez szinte minden hagyományos tevékenység, a kiegészítő jövedelemszerzés (a háztáji termelés) lehetősége is kapcsolódott,
- a településekre munkanélküliként tértek vissza a más nemzetgazdasági ágakban, nem helyben dolgozó aktív keresők, így az egyébként is magas munkaerő kínálat további munkaerő „felesleggel” gyarapodott,
- a közeli városokból, nagyobb településekről megindult a vándorlás a kisebb falvak felé, egyrészt az idősebb korú, nyugdíjas, másrészt pedig a fiatalabb korosztályokat is érintő, a társadalom periferiáihoz közel eső népességcsoportokból,
- a fenti tényezők együttesen aránytalanul megnövelték az önkormányzatok feladatait, megterhelték, sőt kimerítették az egyébként is szűkös anyagi forrásokat, fokozták a szociális juttatások, illetve az időleges foglalkoztatás iránti igényt, társadalmi elvárást.

A felmérés során egyrészt körvonalazódtak az önkormányzatok egyre erőteljesebb kihívásokhoz alkalmazkodó magatartásformái, másrészt pedig a közös és „különös” vonások elemzésével lehetővé vált a megkérdezett családok megélhetési stratégiáinak, modelljeinek minősítése, tipizálása is.

A felkeresett önkormányzatok vezetőinek egybehangzó véleménye szerint, míg a testületekhez delegált, mielőbbi megoldást sürgető feladatok évről-évre sokasodnak, addig a probléma megoldás anyagi forrásai, személyi feltételei, lehetőségei egyre szűkösebbek. Szinte **megoldhatatlan az önkormányzatok közmunkák szervezésével bővített foglalkoztatási funkciója**, de ami ennél fontosabb, hogy a **problémára igazi megoldást nem is jelent.** Az igényekhez mérten rendkívül **kevés anyagi forrás** áll rendelkezésre, valamint szinte lehetetlen **értelmes és hasznos munkát adni** az érintetteknek. Miközben falvak jelentős részében csak az önkormányzat, az önkormányzatok által szervezett közmunkák jelentik az egyetlen „kapaszkodót”, igen markáns az egyik polgármester nem éppen gondtalanságra utaló megjegyzése: „Úgy érzem, hogy mindig egyedül vagyunk!” A település objektív adottságai, az önkormányzat – különösen a polgármester mentalitása – döntően befolyásolja a település sorsát.

A helyszíni vizsgálatok tapasztalatai a felkeresett településeket – némi leegyszerűsítéssel – az alábbi, térségenként keveredő típusokba „rendezik”:

- *Viszonylag konszolidált települések* a leghátrányosabb besorolás ellenére szerény megélhetést, a körülményekhez képest élhető feltételeket nyújtanak a lakosságnak. Nagyobb lélekszámúak, nagyobb székhelytelepülés vonzáskörzetében helyezkednek el. Korábbi (ipari, vagy mezőgazdasági kötődésük miatt) fizikai, szellemi, erkölcsi erőforrásaik (tartalékaik) még nem erodálódtak teljesen. Az önkormányzat aktív kezdeményezéseire még van fogadókészség, az öntevékenység nyomai is fellelhetők. A leszakadás folyamata itt még viszonylag könnyen megfordítható!
- *Egykedvű, fásult falvak* lakossága a megélhetés egyre kedvezőtlenebb alakulását beletörődéssel, a változtatás reménytelenségével, passzívan viseli. Az önkormányzat nem tudja (vagy már nem is akarja) betölteni a katalizátor szerepét. A kínálkozó lehetőségekkel „gépiesen” élnek, a saját kezdeményezések igen ritkák. A helyzet jobbra fordulását döntően kívülről várják. Ez az állapot a kudarcba fulladt próbálkozások után, a leszakadás egyik szakaszaként is felfogható. A lakosság összetételének változása több helyen különféle feszültségek forrása, a közösség ereje, a településhez való érzelmi kötődés egyre lazább (sokaknak csak lakóhely a falu).
- *A kistérségi perifériák dinamikus és leszakadó aprófalvai*: közös vonásuk az alacsony, mindössze néhány száz fős lélekszám, a rossz megközelíthetőség, a gazdasági bázis hiánya, a lakosság alacsony iskolázottsága, az életminőség és az életkörülmények igen szerény színvonala – többnyire attraktív természeti környezetben. Ezekre a településekre alapvetően két magatartásforma jellemző:
 - *Saját magukon segítő falvak* lakosságukat tekintve eléggé zárt, hajdani „fénykorukra”, hagyományokra büszke települések, amelyeket a lakosság által elfogadott személyiségek, többnyire a polgármester szervezőereje, tekintélye tart mozgásban. Kis túlzással „a mindenre pályázunk, minden lehetőséget megragadunk!” filozófiája mellett, szívügyüknek tekintik a falut, a közösségformálást, a közös munkára épülő programok működtetését, a rászorulókat önellátásának támogatását, a tevékenységek fejlesztését. A gondolkodás lényege a munkavégzés iránti igény ébrentartása, a munkára szoktatás, a helyi fizikai és emberi erőforrások hasznosítása, a lehetséges mértékig a falu önellátásának, kultúrálódásának megszervezése. Biztonsággal állítható, hogy több kistélepülés fennmaradása a „megszállott”, a faluval együtt élő polgármestereknek köszönhető. Amennyiben idős koruk miatt abbahagyják tevékenységüket, vagy elköltöznének a faluból, a település sorsa igen bizonytalanra válik.
 - *Vegetáló, lecsúszó településeken* a be-, és visszaköltözések miatt jelentősen megváltozott, nyitottabbá – többnyire kedvezőtlenebbé vált – a lakosság összetétele. A kötődés hiánya, a döntően szociális juttatásokra alapozott megélhetés „kényelme”, az igénytelenség elhatalmasodása miatt a lakosság eleve nehezebben mobilizálható. A polgármesterek jobbító szándéka a sikertelen próbálkozások, az együttműködés hiánya miatt előbb-utóbb megtörik: a lemondás, a „nincs már itt semmi!” hangulata, a csupán csak a legszükségesebb önkormányzati feladatok ellátása válik jellemzővé. Innen már nem nagyon van visszaút!

Ezek a településtípusok kistérségenként erőteljesen keverednek. Szerencsés helyzetnek mondható, ha a szomszédos települések pozitív tapasztalatai, módszerei, a spontán kialakuló versenyhelyzet húzóerővé válik (mint ahogy ezt, a Tamási és a Sásdi kistérségben tapasztalhattuk.) A körjegyzőségek és a kistérségi többcélú társulások ezt a folyamatot nagymértékben segíthetik, gyorsíthatják.

A kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján a **háztartások tipikus megélhetési modelljei** is összerakhatók. A megélhetés biztonságának fokozatait, a lehetőségek kombinációit a családok összetétele, típusa szerint rendszerezzük:

Konzolidált megélhetési modellek

- A **nyugdíjas házaspárok** (az átlagosnál alacsonyabb mezőgazdasági nyugdíjak miatt) szerényen, **viszonylagos biztonsággal** tudják finanszírozni megélhetésüket. Ehhez nyilván hozzájárulnak az idősebb korral járó kisebb igények is, de határozott **vitalitás is tapasztalható** ebben a háztartás-csoportban. A hagyományos mezőgazdasági tevékenységet („amit egész életünkben csináltunk”) nem tudják, és míg egészségük engedi nem is akarják abbahagyni. Legáltalánosabb az **önellátást – még a tágabb családnak is – biztosító házkörüli termelés**, amely többnyire zöldségféléket, **ritkábban pedig állattartást** is jelent (sertéshízlalás, kecsketartás, elvételek, tehéntartás). Az állattartást azoknál a családoknál könnyebb finanszírozni, amelyek takarmánytermelésre alkalmas területtel (üres házhely, 1-2 hektár visszkapott föld) rendelkeznek. Néhány helyen **feldolgozást is végeznek**, az igen jó minőségű tejtermékeket állandó vevők viszik el a háztól. Nem általános, de előfordul, hogy **bedolgozóként** kisebb **háztartási gépek alkatrészeinek összeszerelését is vállalják**, darabonként, pár forintért. Az így nyerhető jövedelem-kiegészítés a konyhakertből 3-5 ezer Ft-ot jelent havonta, az állattartás pedig havi 10-15 ezer Ft-tal is kiegészítheti a nyugdíjat. Ezek a háztartások erős szálal kötődnek aktív koruk tevékenységéhez, a hasznos elfoglaltság igényéhez, ezért a változásokat is könnyebben élik meg.
- Tipikusnak mondható az **egyedül maradt szülő, és gyermeke családjának közös háztartása**. Ezeket a családokat a természetes kötődésen túl az egymásra utaltság is összetartja. Az aktív kereső fiatalok jövedelmét általában a közösen művelt konyhakert, a rezsi közös vállalása, illetve a szülőtől kapott anyagi támogatás egészíti ki. Értékes segítség a háztartás vezetése, a gyermekek felügyelete is. Itt már jóval kevesebb lehetőség (főként idő) jut egyéb jövedelmet hozó tevékenységekre és szerényebb a jövedelem színvonala is. A család kiadásai között megjelenik a munkáltató által nem, vagy csak részben térített utazási költség, a házon kívüli étkezés, a ruházatkódás finanszírozása is. Ezek a családok szerényen, panaszkodás nélkül, konzolidáltan élnek. Nagy veszteségnek, és kivédhetetlen „szélmalomharcnak” tartják a konyhakert egyre gyakrabban történő, illetéktelen „megdézsmálását”.
- Igen **heterogén csoportot** képeznek a nem túl nagy számú, **főfoglalkozású mezőgazdasági vállalkozók, családi gazdálkodók**. Közös vonásuk, hogy szüleik korábbi munkáját, háztáji tevékenységét folytatva („mindig is állatokkal foglalkoztunk”), egyéb munkalehetőség híján fogtak egyéni vállalkozásba, igen eltérő eredménnyel. A felmérés során két, jól elkülönülő „életút” rajzolódott ki:
 - Akik **kevés tőkével**, döntően **bérelt földön** kezdték el a gazdálkodást hamar szembesültek az értékesítés nehézségeivel („a tejpar napi 2000 liter alatt szóba se áll velünk, több termelő összefogása a termék különböző eredete miatt nem lehetséges”), az alacsony árakkal, az ígért támogatások, a tervezett fejlesztések elmaradásával. Ezekre a gazdaságokra **a hitelfelvétel, az eladósodottság jellemző** („a termékek eladásából, napról-napra élünk”). A családi gazdálkodók szerint földterületük növelése (bérlet, vagy vásárlás) szinte lehetetlen: alkupozíciójuk a nagyobb gazdálkodókkal szemben reménytelen és méltánytalan akadályozó tényezőnek tartják („a tömegtakarmányt a teleptől több kilométernyire termeljük és naponta onnan szállítjuk”). Megélhetésük hosszabb távon igen bizonytalan.

- **Eredményesen** – ugyanakkor a sok adóra panaszkodva – a jelentős induló **tőkével, saját földdel** rendelkező vállalkozók gazdálkodnak. Megélhetési gondjuk nincs, sőt igyekeznek **tevékenységüket diverzifikálni** (helyi élelmiszerbolt működtetése, gépi szolgáltatás). A szántóföldi növénytermeléssel foglalkozóknak **helybeli munkaerőre** alig, vagy egyáltalán **nincs szükségük**, a munkaerő igény többnyire családon belül megoldható (Madarász I., 1998). Ezek a gazdaságukat fejleszteni tudó vállalkozók egyrészt, igazolják a mezőgazdaság vidéki megélhetésben betöltött szerepét, másrészt viszont rávilágítanak az alternatív gazdasági lehetőségek viszonylagos hiányára is. Eredményeiket a földalapú támogatások, a korábban szerzett mezőgazdasági, gazdaságirányítási tapasztalataik, illetve szerteágazó kapcsolatrendszerük nagymértékben segíti. Természetesen szó sincs arról, hogy jelenlétük, munkaadói szerepük a vizsgált kistérségekben meghatározó lenne. Környezetük munkavállalási aktivitását minősíti, hogy csúcsmunkák (gyümölcs szüret) idején visszatérő problémát jelent szezonális, alkalmi munkaerőt találni a magas munkanélküliséggel sújtott kistérségekben (például: Abaúj-Hegyköz).
- *A bizonytalan, de munkára épülő megélhetési stratégiák* igen jellemzőek azokban a családokban, ahol **munkanélküli, vagy leszázalékolt nyugdíjas családtag** van, illetve csak ők vannak. Az ilyen családok megélhetésében több megoldás lehetséges:
 - Kihasználják a **szociális, társadalombiztosítási juttatások** lehetőségeit, és amennyiben egészségi állapotuk engedi, bejelentés nélküli **idénymunkát** vállalnak. Tapasztalataink szerint jelentős létszámot képviselnek azok, akiknek van rendszeres, bejelentés nélküli munkája, mert így nem esnek el a szociális juttatásoktól sem! Szerencsésebbek a népszerű kiránduló, nyaralóhelyek közelében fekvő települések: éttermi, vagyoni, eladói munkákra nyílik lehetőség, igaz csupán 2-3 hónapig. Sajnos ez inkább csak frekventáltabb turisztikai központok közelében jellemző. Az általunk vizsgált kistérségek közül a Balaton közeli, Tamási kistérségben, illetve az Abaúj-Hegyközi kistérségben talákoztunk ilyen lehetőséggel. A házkörüli termelés ezekben a családokban esetleges. Az idősebbeknél „beivódott” a házkörüli munka, az önellátás, a jövedelempótlás igénye, amely a munkaerő-piacról tartósan kiszoruló, fiatalabb korosztályok esetében sokkal mérsékeltebb, vagy teljesen hiányzik. Erdős vidékeken hagyományosan előfordul a **gyógynövény, gomba, bodza gyűjtés** is. Sok helyen ez az egész családot mozgósító tevékenység. Jó esetben 40-60 ezer Ft bevétel is elérhető, amellyel a gyermekek szeptemberi iskolakezdését, téli ruházatát finanszírozzák. Az ilyen jövedelem kiegészítésnek gátat szab a felvásárlási hálózat gyérülése.
 - A **tartósan munka nélkül lévők** számára a rendszeres szociális segély, az álláskeresői támogatás folyósításának feltétele a regisztráció és a kapcsolattartás munkaügyi központtal, illetve a településen közmunka vállalása. A helyi önkormányzat kötelessége, hogy a **közhasznú, közmunka, vagy közcélú feladatokat** biztosítson az érintetteknek. Tapasztalataink szerint a vizsgált településeken az évek során már **kialakult** a közmunkát végzők, **a közmunkát vállalók** és az attól **mereven elzárkózó**, többnyire lecsúszott, lumpen elemek **csoportja**.
 - A munkanélküliek, a rendszeres szociális segélyre szorulóknak egy része (a korábban állandó munkahellyel rendelkezők) természetesnek tartja a közmunka vállalását, sőt számítanak arra, hogy mikor hívja be őket a polgármester ismét. Igyekeznek minél jobb munkát végezni, hogy legalább ez a lehetőség biztos legyen. Körükben kialakult egy **kombinációs sorrend, amely a közmunka, a munkanélküliség, illetve a rendszeres szociális segély „körforgásából” áll**. A közmunka főként a

falú szépítést, a környezet rendben tartását szolgálja, főként férfiak alkalmazását teszi lehetővé. Az ilyen jellegű közmunkánál eredményesebb, a településnek is hasznosabb lenne, a „szociális foglalkoztatás helyett a termelést támogatni”. A korábbi életvitelükhöz képest jóval szerényebb, bizonytalan helyzetüket az érintettek némi szegyenkezéssel, de az „élni kell!” belenyugvó kényszerével viselik, amit a munkavégzés ténye és lehetősége valamelyest enyhít.

Törvényes megoldásokat kerülő, elutasító megélhetési modell

Ebbe a csoportba a munkaerő-piacról tartósan kiszorult, vagy oda be sem került, ide-oda csapódó, „ügyeskedő”, állami gondoskodásra munkavégzés nélkül igényt tartó, sőt erre berendezkedett réteg tartozik. Az egyik település polgármestere szerint ez a népességcsoport „a sült galamb projektre vár”. Ilyen személyek, családok lényegében minden, általunk vizsgált településen előfordulnak, számottevő különbség létszámuk és arányuk tekintetében mutatkozik. Megélhetésük igen változatos megoldásai az alábbiak:

- A **közmunkát elutasítók** lényegében nem is akarnak dolgozni, „nem éri meg nekik”, ugyanis „könnyebb munka nélkül 50-55 Ft segélyben részesülni, mint közmunkával 58 ezer Ft-ot hazavinni”. Az is nagy sérelem, hogy egy családból ha valaki közmunkán vesz részt, a másik családtag rendszeres szociális segélye szünetel. A jogosultság fenntartása érdekében szülők hajlandók a különélésre (új lakcím bejelentés, családjogi végzés), vagy a csak „papíron” történő válásra is. Így még, több jogcímen is járhat segély! A cél egyértelmű: minél nagyobb összegű szociális támogatás megszerzése. Sokan jól megvannak ezekkel a segélyekkel, esetleg megművelik a kertet, ritkán napszámot vállalnak, de tapasztalataink szerint igen egykedvűen viselik ezt a helyzetet, vélhetően leragadtak ennél a pozíciónál. Komoly problémát jelent, hogy **generációk nőnek** most már **fel úgy, hogy nem tudják mi a munka!** A munkavállalásra ösztönző szokások, a munkakultúra, az „értékrend” kialakulásának fontos színhelye a család, az iskola és az első munkahely. Napjainkra már beszűkült, szinte lényegtelenre vált a munkára nevelés családi, közösségi, intézményi készítése, természetessége. A házkörüli gazdálkodás csökkenésével ritkul „a látott példa” is. Ugyanis a szülők egy része is feleslegesnek, „nyügnék” tartja a munkát, vagy a munkanélküliség okozta „szabadidőben” a gyermekek segítségével, egyedül is boldogul. Az iskolai képzés ideje kitolódik, a munkára nevelés ott is mindinkább veszít jelentőségéből. Ahogy azt az egyik település polgármestere megfogalmazta: „Mit is várhatunk el egy gyerektől a szorgalom, a kötelességtudat, vagy később a munka területén, ha reggelente egyedül neki csörög a vekker az iskola miatt?”
- Említést kell tennünk az **illegális jövedelemszerzés** és más „megélhetési” megoldásokról is, ugyanis a vizsgált térségekben jelentős problémát jelentenek. Az okok ugyan összetettek, de korántsem szerencsés mindent a „megélhetési bűnözés” körébe sorolni. Az általunk tapasztalt megoldások közül a legjellemzőbbeket említjük:
 - Mindinkább terjed az **illegális fakitermelés**, a falopás. Az Állami Erdészeti Szolgálat adatai szerint az eltulajdonított fa mennyisége évente 1000 hektáros területen mintegy 300 ezer m³, amely értékben 3-4 milliárd forintot képvisel. A letarolt erdőterület újratelepítési költsége pedig, további 1 milliárd forintra rúg. A közvetlen károkon túl megbecsülni sem lehet a közvetett károk értékét (erózió, talajkárosodás, környezet-szennyezés, élővilág degradációja), amelyek miatt csak évtizedek múlva „áll helyre az erdő”. Két tipikus megoldás tapasztalható:

- **Szervezett, engedély nélküli fakitermelés:** Ez esetben több tíz-, akár ötven fős „bandák” a jogszabályi kiskapukat kijátszva, hajléktalanok igazolványaival és láncszerűen összefonódó gazdasági társasággal követnek el jogilag „megfoghatatlan” bűncselekményeket. Általában alig néhány óra alatt – jelentős méretű területeket is – tarvágással tüntetnek el, beleértve az azonnali elszállítást is. Rövid idő alatt akár többmillió haszonra tesznek szert! Itt mindenkinek megvan a maga feladata, s a „pénzemberek” mögött ott vannak a térségben élő szociálisan hátrányos helyzetű családok, akik tevékenyen részt vállalnak, akár a szállításban, darabolásban, de egyúttal piacot is teremtenek az illegálisan szerzett áru számára.
- **Kisebbségi volumenű falopások magán célra.** Ilyen esetekben a legjellemzőbb a kevésbé feltűnő, szálankénti fakivágás. Sok esetben az ismétlődő tolvajlások miatt az erdő tulajdonosának annyi értéke sem marad a területen, hogy abból fedezni tudja az újraerdősítés költségeit. (Erre a sorsra jutott Sajólad közelében, mintegy 180 hektáros, uniós védelem alatt álló erdő 98%-a!) Nem ritka azonban az erdőgazdaság által szabályosan kitermelt és szállításra előkészített, raklapokon tárolt faanyag eltulajdonítása sem. Ebbe a csoportba tartozik a lakosság által „gyűjtött tüzelő” is, amelyet kerékpárral, lovas kocsival, vagy erre a célra átalakított személygépjárművel szállítanak el. Sok esetben szinte kilogrammra pontosan annyit, amely még szabálysértésnek minősül – ha egyáltalán bizonyítani lehet a lopás tényét. Még ebben az esetben is sokszor kevesebb a bírság mértéke, mint az okozott kár (<http://www.aesz.hu>).
- **A színesfém-tolvajlás** következményeiben rendkívül veszélyes, helyenként igen elterjedt probléma. Az általunk vizsgált térségekben több helyen így összegezték a helyzetet: „gyakorlatilag, ami fémből van és mozdítható, az nincs biztonságban”. Komoly gondot jelent, hogy amíg megoldott a vasúti-, hírközlési rézkábelek, a csatorna fedlapok, vagy a vasúti fényjelzőt működtető akkumulátorok „eredetvizsgálat” nélküli átvétele, addig nem sok javulás várható. Az okozott anyagi károkon túl a „fémgyűjtés” zavart okoz az alapvető szolgáltatásokban, vagy akár veszélyhelyzetet teremtenek a közlekedésben! (Volt olyan vizsgált település, ahol jelenleg a helyi műsorközlő televízió stúdióberendezéseit értékesítik, vagy átalakítják, hogy térfigyelő kamerákkal oldják meg a személy-, és vagyonszámvetést. Megtörtént eset, szintén egy másik vizsgált településen, ahol kamerák figyelik a falu egyetlen élelmiszerboltját, hogy a folyamatos feltörések alkalmával kizárólag alkohol-, és dohánytermékeket tulajdonítottak el. A vizsgált területeken szerzett nem hivatalos rendőrségi források is ezt támasztják alá, és sok esetben pontosan az ilyen esetek miatt kerülik a „megélhetési bűnözés” kifejezést.)
- **A házkörüli-, és zártkertek vagyonszámvetése** komoly gondot okoz a településeken. Menetrendszerűek az ingatlanfeltörések, a termés-, és termény- eltulajdonítás. Sok településen a tulajdonosok „elkredvetlenedése” miatt nem művelik a település eddig mezőgazdasági termeléssel hasznosított határát, a szőlőhegyet, gyümölcsösöt. A régebben értékes kiegészítő gazdálkodás – amely az emberi kapcsolatok, közösségek fenntartásának egyik színhelye volt – mára elgázosodott és értéktelenné váló ingatlanok tömegét jelenti csak.

Mind több településen a szerény, törekvő, minden munkalehetőséget megragadó családok mellett, sajnos növekszik az ügyeskedő, segélyre váró, a közösségi normákat semmibe vevő, deviáns magatartású lakosság száma. Ez, mint ahogy az utóbbi időben volt is rá példa, kielezi a két csoport együttélési feszültségeit, amely gyökeres változások (munkahelyteremtés, közös munkaprogramok) nélkül feloldhatatlan ellentétkehez vezet. A mélyülő feszültségek döntő, morális válsá-

got is okozó tényezője, hogy a valós jogcím és munka nélkül összegyűjtött szociális juttatásokból, valamint az illegális jövedelemszerzéssel nagyságrenddel nagyobb családi bevétel érhető el, mint a legális munkavégzéssel!

4.2. A szociális földprogramok szerepe a vidéki népesség megélhetésében

Az önkormányzatok egyre nehezebben tudják finanszírozni a közmunkákat, a szociális segélyeket, nem is beszélve az utóbbi időben fellángoló vitáról, amely a segélyek folyósítását munkavégzéshez kötné. Ez a differenciálás nélküli megoldás törvénytelen, de a foglalkoztatás- és szociálpolitikával foglalkozó szakemberek és az önkormányzatok egyaránt indokoltnak tartják a kistépeléseken élők munkavégzési aktivitásának, megélhetésének, helyi erőforrásokat is mozgósító foglalkoztatási esélyeinek növelését. A következőkben egy olyan munkaközpontú, közösségformáló, megélhetést segítő megoldásról – a szociális földprogramról – szólunk, amelyet országosan, több mint 400 hátrányos helyzetű településen, egyre eredményesebben működtetnek. A szociális földprogramok tapasztalatait a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben végzett felmérésünk²⁹ alapján összegezzük.

Az immár tizenhat éve működő szociális földprogramok **a rászorulókat tevékeny közreműködésére épülő aktív szociálpolitikát ötvözik a mezőgazdasági termeléssel**, amely az önellátás, a jövedelem-kiegészítés (kiadás mérséklés) révén enyhíti az érintettek megélhetési gondjait. Állandó munkahelyet nem teremt, de a rendszeres munkavégzés készségét és igényét „ében tartja”. Kezdetben a szociális földprogramot „cigányprogramnak” tekintették, pedig már akkor sem volt igaz ez a „címkézés”. Az Intézet korábbi kutatása egyértelműen igazolta, hogy az 1990-es években a szociális programokban résztvevők fele volt roma származású (Szijjártó, Lévai, 1998). Napjainkban különösen idejémtúlt ez a minősítés, ugyanis a célcsoportot nem az identitásuk, hanem a rászorultság, a szegénység, a munkanélküliség „vonja be” a programba. A földprogramot működtető megyék aktív szociális szerveződéseinben a nem romák aránya meghaladja a 60%-ot. A szociális földprogramok szinte kivétel nélkül **hagyományosan mezőgazdasági jellegű településeken működnek**, ahol a rendszerváltás előtt a fő munkaadók – a később privatizált, majd töredékére zsugorodó, vagy megszűnő – nagyüzemek voltak. Az innen kikerült, alapvetően csak a mezőgazdasághoz értő, **alacsony képzettségű munkaerő többsége közel két évtizede nem tud „felocsúdni”**, a megváltozott helyzethez **alkalmazkodni**, kiutat találni. A következmény a tartós munkanélküliség kialakulása, állandósulása, amelynek okait (és egyben folyamatát is) az egyik megkérdezett polgármester az alábbiakban vázolta fel:

- rossz közlekedési lehetőség,
- a mezőgazdasági eltartó-képesség visszaesése,
- az alacsony, nem konvertálható, vagy nehezen korszerűsíthető szakképzettség,
- az ismételt elhelyezkedés csökkenő motiváltsága, reménytelensége,
- a érintettek mentális sérülése (alkoholizmus, fásultság, általános leépülés, apátia).

A helyszínen szerzett tapasztalatok alapján elmondható, hogy a falvak jelentős részében csak **az önkormányzat**, az önkormányzat által szervezett **közmunkák**, valamint **a szociális földprogram jelenti az egyetlen „kapaszkodót”**.

²⁹ Az összegzés „A szociális földprogramok jellemzői és tapasztalatai” című, az SzMM felkérésére, 2008-ban, Intézetünkben készült tanulmány alapján készült. Összesen 20 település szociális földprogramját vizsgáltuk meg, 5 különböző megyében és 9 kistérségben.

4.2.1. A szociális földprogramok típusai

A több mint másfél évtized alatt a szociális földprogramoknak különféle típusai alakultak ki, amelyek egyben a fejlődés lépcsőfokait is jelentik. A program-típusok fontosabb jellemzőit az alábbiakban összegezzük:

Önellátást segítő megoldások

A földprogramok egy része **nem lépett túl a** rászoruló, megélhetési nehézségekkel küzdő **családok önellátását segítő**, eredeti **célkitűzésen**. A megkérdezettek úgy tartják, hogy a célok „piacosítása”, kiszélesítése nem szükséges. Véleményük szerint a változások megkérdőjeleznék, átalakítanák a programok tisztán szociális jellegét. (A munkaerő-piaci gondokat szerintük más forrásokból célszerű enyhíteni.) A program így is alkalmas

- az önellátást segítő termékek előállítására,
- az önkormányzatok és a rászorulók használaton kívüli kapacitásainak (önkormányzati földek, elhagyott házhelyek, gépek, állattartó épületek) termelésbe vonására,
- a rendszeres munkavégzés ismételt kialakítására, amelynek hathatós eredménye, hogy „a tétlenség helyett van ritmusa a napnak”,
- olyan rászoruló bevonására, akik sohasem kérnének segílyt (például: idős kisnyugdíjasok), de a munkájukkal hasznosítható természetbeli juttatásokat elfogadják.

Ezekben a programokban egy-két termék (általában hízósertés, baromfitartás, konyhakerti zöldség) előállítása folyik, amelyek termelése viszonylag kis kockázatú, különösebb szakértelmet nem igényel. A termelés többnyire a kedvezményezettek tulajdonában lévő, kisebb-nagyobb méretű (1000-5000 m²-es) házkörüli kertekben családonként, vagy az egy tagban lévő önkormányzati területen közös művelésben, vagy „kisorozott”, családonként elkülönített parcellákon folyik.

Az önellátást segítő programok legelterjedtebb és **legegyszerűbb juttatása** a kertműveléshez szükséges **gépi szolgáltatás**, amelyet többnyire szerény térítéssel, önköltség alatti áron, vagy ingyen vehetnek igénybe a kedvezményezettek. Az ingyenességet többen nem tartják helyesnek, mivel „ami ingyen van annak nincs értéke”. A gépi szolgáltatások – a termék-előállítástól függően – vetőmag, szaporítóanyag, műtrágya, és egyéb anyagok juttatásával egészülnek ki. Állattartásnál alapanyagot (választási malac, előnevelt csirke), és az induláshoz (50-100 kg) takarmányt biztosítanak, a további takarmány szükséglet költségeit a kedvezményezetteknek kell vállalniuk. A termelés koordinálása, az ellenőrzés, a szaktanácsadás, az állat- és növény-egészségügyi „felügyelet” is szerves része a programoknak. Ezáltal egy teljes munkaidős, esetenként szociális gondozással összekapcsolt munkahely is teremthető.

A megfigyelt programok közül az eredeti, szociális célnál maradók, egyrészt a nagyobb lélekszámú, szociális szempontból viszonylag kevésbé veszélyeztetett településeken található, másrészt pedig azokban a törpefalvakban, ahol megélhetési feszültségekhez mérten igen szűkösek a rendelkezésre álló források, és a potenciális kedvezményezettek hozzáállása sem megfelelő. Az önkormányzatok egy része a program szinten tartását, a jelenlegi juttatások színvonalának megőrzését tervezi, míg mások a rászoruló számának növekedése miatt a juttatások differenciálását tartják fontosnak.

A termékek körét horizontálisan bővítő programok

A nehezen megközelíthető, a külvilágtól elzárt, mára már törpefaluvá zsugorodott helységekből még erőteljesebb a megélhetés javításának igénye és kényszere. Ezekben a falvakban a rendszerváltás után „fokozatosan minden megszűnt”, egyedüli foglalkoztató az önkormányzat.

A közhasznú, közcélú munkákkal, illetve a közmunka programmal nem oldható meg a településen élő, zömében tartósan munka nélkül lévők foglalkoztatása sem. („A közcélú munkára kapott keret nem elegendő az összes munkanélküli egy heti foglalkoztatására sem.”) A munkanélküliek aránya ezekben a falvakban 30-35%! A szociális program az ilyen településeken „mentőövnek” tekinthető.

A programok fejlődése fokozatos. Az eredeti célkitűzés a munkanélküliek, az alacsony jövedelmű családok szabad munkaerejének minél nagyobb arányú leköttetése, a kapacitások (önkormányzati épületek, házaknál lévő ólak, parlagterületek) hasznosítása volt. Ezt követően egyre több alprogramot indítottak, jelenleg a program „több lábon áll”: zöldségtermelés, szántóföldi növénytermelés (búza, árpa triticálé, kukorica) nyúltenyésztés (piaci nehézségek miatt visszaszorulóban), valamint gomba, fűszer és gyógynövénytermelés. A rászoruló adottságaik, igényeik szerint választhatnak a programok között, **egy család több programban is részt vehet.**

A hagyományos önellátás megtartása mellett a különféle **termék-kombinációkkal bővülő programok** sajátosságai a következők:

- az adottságok, a lehetséges együttműködések és a felmerülő igények függvényében a **termékkör** nagyobb élőmunka igényű, a munkavégzés időtartamát meghosszabbító **bővítése**, kedvező eredménnyel jár,
- tágulnak a **rendszeres munkavégzés**, a foglalkoztatás lehetőségei (az állandó munkavállalás ezekben a falvakban, de a környező településeken is reménytelen),
- a bővülő termékkör **új** (és újabb) **szakmai ismeretek** megszerzését teszi szükségessé, **magasabb szintű munkakultúra** alakul(hat) ki, könnyebbé válik az érintettek igényesebb alkalmi munkavállalása, legjobb esetben elhelyezkedése,
- a hagyományostól eltérő termékek termelése miatt előbb-utóbb **felvetődik a vertikális fejlődés**, a feldolgozás, értékesítés igénye, amelynek forrást gyarapító, a támogatások megtérülését növelő szerepe aligha vitatható.

Vertikálisan fejlődő programok

A szociális földprogramok harmadik szintjét a **termékek feldolgozását**, értékesítését is kiépítő, **piaci elemekkel gazdagított** megoldások alkotják. Természetesen ez a forma feltételezi az úgynevezett szerves fejlődést, amely az önellátást segítő funkció megtartása mellett, egészen a piaci szerepvállalásig terjed. Az ilyen irányú fejlődés viszonylag hosszú időszak eredménye, a kedvezményezettek pozitív tapasztalataira, sikerélményeire épül. Sajátosságai az alábbiak:

- az alapanyag-termelésre épülő feldolgozás és értékesítés együttesen **magasabb hozzáadott értéket produkál**, amellyel számottevően növelhetők a program fejlesztési forrásai,
- a termelési szerkezet és a vertikum összehangolásával **megnyújtható** az érintettek **munkavégzésének időtartama**,
- célirányos szakmai képzésben részesülnek a földprogramban résztvevők,
- a földprogramok beszerzési, értékesítési, szaktanácsadási integrációt alakítanak ki különféle szolgáltató szervezetekkel, vállalkozásokkal, kutató intézetekkel (tapasztalataink szerint ez nem túl általános),
- jelentős az együtt végzett munkák **közösségformáló ereje**, amely – mint a fenti példában is – különösen a kiugróan magas munkanélküliséggel küszködő településeken fontos.

Példaként egy teljes vertikumot működtető program gyakorlatát vázoljuk fel. A tevékenység mérete „**település léptékű**”, tehát nagy volumenű termelésről nem beszélhetünk. A program fő profilja a konyhakerti zöldségfélék előállítás, kiemelten a fűszer- és étkezési paprika és a paradicsomtermelés. A termékpálya egy zöldségtermelő kutató intézettel együttműködve, fólia alatti **vetőmagtermeléssel** kezdődik. A kutató intézet felvásárolja a vetőmagot, illetve (részben a vetőmag beszámításával) konyhakerti vetőmagokkal látja el a programot. A kezdetleges melegágyakban folyó palántanevelést az utóbbi években fűthető fóliasátor alatti **palántanevelés** váltotta fel. Ezáltal a szükséges munkaerő létszáma, a foglalkoztatás időtartama és a termékek köre is bővíthető (a munkák már januárban elkezdődhetnek, február végén, március elején, pedig – a fő hasznosítás előtt – saláta és retek is termelhető. A piaci értékesítés bevételeit a következő évi program indításához és bővítéséhez használják fel. A felnevelt palántákat önkormányzati területre ültetik ki, ahol közös műveléssel, a háztartásokban legelterjedtebben használt konyhakerti zöldségféléket termelnek. A előállított termékekből fűszerpaprika őrleményt, **helyi specialitásnak számító savanyúságokat állítanak elő**. Az előírásoknak megfelelő feldolgozó kapacitással is rendelkeznek. A feldolgozást is közösen végzik. Az előállított termékekkel (vegyes savanyúság, hordós káposzta, paprikakrém, vegeta) ellátják a környező települések közintézményeit és piaci értékesítés is van.

A program a magas (28-29%-os) munkanélküliség kedvezőtlen hatásának mérséklése miatt is igen sikeres, bővítését tervezik. A termelés önkormányzati belterületekkel, és az idős lakosok által ingyenes használatra felajánlott házkörüli kertekkel bővíthető. A zöldségtermelés „felfuttatása” mellett egy hektáryi málnaültetvény telepítését is tervezik.

A program komplexitását növelő megoldások

A felkeresett földprogramok települései kivétel nélkül a leghátrányosabb kistérségekben található, amelyekben a társadalmi, a munkaerő-piaci, a szociális és mentális problémák halmozottan jelentkeznek. A munkanélküliséggel, a megélhetési problémák állandósulásával, mélyülésével összefüggésben egyre gyakoribbak az életviteli, egészségügyi, mentális gondok. A kilábalás lehetőségét az érintettek alacsony képzettsége, tájékozatlansága is korlátozza. A problémák zöme az önkormányzatoknál csapódik le. Ezért is merült fel több településen a **földprogram, illetve a szociális gondozás és képzés egyes elemeinek célirányos összekapcsolása**.

A programok tevékenységét humánpolitikai elemekkel kiegészítő településeken lényegesnek tartják a kedvezményezettek képzését, tájékoztatását. Első helyen a programhoz igazodó **mezőgazdasági szakismeretek** elsajátítását célzó képzés áll. „A képzésekkel, illetve tapasztalat átadással ismét „tanulóvá” tehető az ember és így egyéb irányú tudása, személyisége is fejleszhető.” Igen fontos a **jogi tanácsadás** is (ismeretek az adás-vételről, családjogi, gyermektartási eljárásokról, jogosultságokról, a kölcsön, az uzsora veszélyeiről), valamint az **életmóddal, az egészséggel kapcsolatos tudnivalók** átadása is.

4.2.2. A programok önkormányzati minősítése

A programot működtető önkormányzatok **egybehangozóan hasznos szociálpolitikai eszköznek** minősítették a földprogramot. A program hatókörét, szerepét illetően viszont már eltértek a vélemények. Többek szerint a rendelkezésre álló **forrásokat nem kellene** a kedvezményezettek körének bővítésével **elaprózni**, hanem néhány életképes – a piacon is megjelenő – tevékenységre kellene koncentrálni. Mások viszont éppen a programok szociális szerepét és ennek fenntartását tartják fontosnak, még akkor is, ha az így nyújtható segítség csak enyhíti, de meg nem oldja a meg-

élhetés gondjait. („A szociális programok nem helyettesíthetik a biztonságos megélhetést adó forrásokat!”) Véleményünk szerint ezt a kérdést a helyi adottságok, lehetőségek és a felmerülő igények döntik el. Az kétségtelen, hogy a vertikumban, értékesítésben is gondolkozó földprogramok forrást növelő képessége erőteljesebb.

Többen úgy tartják, hogy szociális földprogram nélkül – ezeken a kritikus helyzetű területeken – a **rendszer váltás után nem biztos, hogy fennmaradt volna a házkörüli, önellátó gazdálkodás**, főként a finanszírozási gondok, a nemtörődömség, helyenként pedig a tagadhatatlan lustaság miatt. Egyre többször előfordul, hogy a házkörüli kerteket még az arra rászoruló, munkanélküli tulajdonosok sem művelik meg. Ez pedig korábban elképzelhetetlen, sőt szegény volt a falvakban. A szociális földprogramok céljai között az elhanyagolt konyhakertek művelésbe vonása is szerepel. A program így **segítséget nyújthat „régai falusi életforma visszaállításában”**, amellyel (talán) növelhető a települések népességmegtartó képessége is.

Az önkormányzatok költségei a programok keretében, közösen megtermelt, esetleg feldolgozott zöldségfélék, gyümölcsök köz-, és szociális étkeztetésben való felhasználásával csökkenthetők. Ez a megoldás egyben biztos piacot is jelent.

A szociális földprogram **jól kiegészíti az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöket** (közmunka program, közcélú, közhasznú munka). Az elhagyott telkek, üres belterületek megművelésével a falu képe, gondozottsága, rendbetétele növelhető. Ennek különösen az előregedő településeken van jelentősége. A program gépi kapacitásai a közterületek, parkok ápolásában is hasznosíthatók. Ritkán az ilyen „gépi brigádok” önállósulása is előfordul, a vállalkozás szolgáltatásként ellátja az önkormányzat és a szociális földprogram gépi munkálatait, a fennmaradó kapacitást pedig külső megrendelésekkel hasznosíthatják

4.2.3. A programok tapasztalatainak összegzése

A szociális földprogramok előzőekben áttekintett jellemzőit a pozitív, előrevivő és a működést akadályozó tényezők elkülönülő rendszerezésével összegezzük, valamint felvázoljuk a felkerekedett programok fejlesztési elképzeléseit, irányait is.

A földprogramok **előnyös vonásai** az alábbiakban összegezhetők:

- a földprogram aktív szociálpolitikai eszközként, az érintettek munkaerejének bevonásával mobilizálja a település és a lakosság egyéb erőforrásait, a helyi adottságokra „szabott”, a érintettek által elfogadott (sőt javasolt) meg-oldásokkal segíti a rászoruló megélhetését,
- főként a kisebb településeken egyedül a program nyújt számottevő segítséget a kritikus élethelyzetek megoldásához,
- a rendszeres munkavégzés „tartást” ad a kedvezményezetteknek, javítja önbecsülésüket, erkölcsi és mentális közérzetüket, valamint a tétlenség helyett mintául szolgál a következő generációnak is,
- a jól szervezett, „több lábbon álló” programokban, szorgalmas munkával megtermelhetők a család egész évi önellátását szolgáló alapvető élelmiszerek,
- a programok révén javul a résztvevők munkakultúrája, célirányos képzésekkel gyarapszik a szakmai felkészültségük, amely kiinduló feltétele lehet a rendszeres alkalmi munkavállalásnak, jobb esetben az ismételt elhelyezkedésnek is,
- egyre kisebb a programban résztvevők lemorzsolódása és gyérül a kizárt családok száma is,

- a saját munkával hasznosított természetbeli juttatásokat azok az alacsony jövedelmű rétegek is igénybe veszik, amelyek – jogosultságuk ellenére – segílyt sohasem igényelnének,
- a programban résztvevő családok nem, illetve egyre ritkábban kérnek eseti, átmeneti segílyt,
- a programhoz tartozásnak, a közös munkavégzésnek közösségformáló, egymást nevelő, ösztönző hatása van,
- a programok népszerűségét a jelentkezők számának növekedése bizonyítja,
- a lakosság programokkal, a programok résztvevőivel kapcsolatos fenntartásai megszűntek, elismerik a rendszeres munkavégzést,
- a tevékenység térbeli kiterjedésével, elhagyott házhelyek, gondozatlan belterületek termelésbe vonásával javul, gondozottabbá válik a falukép,
- a szociális „földprogramosok” közmunkákban szívesebben, aktívabban vesznek részt,
- a tevékenységi kör fokozatosan bővül, egyrészt a termékkör szélesítésével, másrészt pedig vertikális termékpályák kiépítésével,
- a megtermelt termékekkel, feldolgozott készítményekkel – az egyben piacot is jelentő – köz-, és szociális étkeztetés költségei mérsékelhetők,
- a szociális földprogramokkal kiegészítő szolgáltatások (egészségügyi, életviteli, mentálhigiéniés, ügyintézési, jogi tanácsadás ismeretszerzés) eredményesen társíthatók,
- kölcsönös előnyökön nyugvó kapcsolatok alakulnak ki a környékbeli termelők, szakképző intézmények, kutató intézetek, értékesítő, felvásárló szervezetek és a földprogramok között,
- igen fontos az érintett polgármesterek közötti aktív munkakapcsolat és tapasztalatcsere.

A programok működését **korlátozó** fontosabb **tényezőket** a következőkben összegezzük:

- a tervezhetőséget, a fejlesztést korlátozza, hogy az igényekhez képest igen szűkösek, időnként késedelemmel hasznosíthatók, illetve évenként változó (többnyire csökkenő) összegűek a támogatások,
- igen kedvezőtlen hatású a jelentkezők forráshiány miatti elutasítása, a természetbeli juttatások csökkentése,
- a pénzügyi gondok miatt több helyen egyszerűsödött a termelés szerkezete, és egyre nehezebb a megbízható alapanyagok nagy tételben való beszerzése,
- a növénytermelésnél jóval költségesebb állattartás visszaszorulóban van,
- előnytelen, hogy (a kezdeti időszakkal ellentétben) a támogatásból eszköz- és gépbeszerzés nem finanszírozható, ez sok fejlesztést, szolgáltatás bővítést meghiúsít, a régi gépek javítása egyre költségesebb,
- túl sok (és feleslegesnek tartott) a pályázatok előírt mellékleteinek száma, beszerzésük időigénye és finanszírozási vonzata.

A szociális programok létjogosultsága, rászorultsághoz igazodó területi elhelyezkedése, a működés tapasztalatai alapján egyértelműen bizonyítható. A további működés során fontosnak tartjuk

- a szociális földprogramok forrásainak gyarapítását a passzív szociális, vagy munkaerőpiaci ellátást szolgáló összegek átcsoportosításával,
- a támogatási források ágazat- és termékfüggő differenciálását, előnyben részesítve az élömunka-igényes növényi kultúrákat és az állattartást,
- a programok sokszínűségének megőrzését, a vertikális fejlesztés ösztönzését,

- az családonkénti önellátás segítése mellett, a közös munkavégzés lehetőségeinek (önkormányzati földek, üres házhelyek megművelése, termékfeldolgozás) megszervezését, vertikális bővítését,
- a közmunka- és a szociális földprogramok közötti „átjárás”, esetleges összekapcsolás lehetőségeinek megteremtését, amely csökkenti a valóban hasznos közösségi célú munkák „kitalálásának”, tervezésének nehézségeit, illetve meghosszabbítja a munkavégzés időtartamát is,
- a helyi erőforrások mezőgazdasági tevékenységgel, szolgáltatásokkal történő minél eredményesebb hasznosítását, különös tekintettel arra, hogy a potenciális kedvezményezettek köre korábban is a mezőgazdaságban dolgozott (vagy a faluban élt és nem idegen tőle a gazdálkodás), középkorú, szakképzetlen, a munkaerő-piacon esélytelen.

A szociális földprogramok hatékonyan kapcsolhatók az általában többcélú kistérségi társulásokba szerveződött, más tevékenységekkel, szolgáltatásokkal (háztartásgazdasági, egészségügyi, életviteli, ügyintézési ismeretek átadása, közösségi programok szervezése). Ezáltal a falu lakossága és a nehezebb helyzetben lévő a „földprogramosok” közelíthetők egymáshoz. Nagy eredmény ha a megélhetést segítő termelés mellett az érintettek magatartása, igényessége, „világlátása” is formálható.

4.3. Az aktív szociálpolitikai eszközök és a szociális gazdaság szerepe a vidéki megélhetés javításában

A tanulmány eddigi fejezeteiből, különösen a szociális földprogramok eredményeinek áttekintéséből egyértelműen kiderül, hogy a leghátrányosabb helyzetű térségekben (a feltételek hiánya, kialakulatlansága, vagy megszűnése miatt) **nem járható út a klasszikus piacgazdaságra épülő termelés és foglalkoztatás**. Az általánostól eltérő lehetőségek felkutatása, a helyi adottságokra és kezdeményezésekre épülő megoldások kialakítása szükséges (Madarász I., 2000). Ilyen alternatívák a válsághelyzetekben spontán is kialakulhatnak, jelenlétüket az általunk vizsgált kistérségekben több példa is igazolja. **Az általános válságkezelés** (képzés, átképzés, közmunkák szervezése) valós gazdasági igény nélkül **két évtized elteltével sem hozott számottevő eredményt**. Az önkormányzat kezdeményezése, közreműködése révén az aktív szociálpolitikai eszközök (szociális gondozás, szociális étkeztetés, falugondnoki hálózat, iskolabusz, szociális földprogram) hatékonyabbak. A rászorulóknak számára megoldást, a szolgáltatást végzőknek pedig munkahelyet jelentenek. Ezek már a szociális gazdasághoz sorolható tevékenységek.

A szociális gazdaság elméletével és gyakorlatával számtalan külföldi és hazai szakember foglalkozik. Tanulmányunk témájához Frey Mária által használt definíció áll a legközelebb, miszerint **a szociális gazdaság** „egy olyan szektor, amely köztes helyet foglal el az állam és a piac között, gazdasági és szociális küldetést egyaránt teljesít, közérdeket szolgál és célja nem a profit elosztása, hanem újrahasznosítása a non-profit szervezetek tevékenységében”. A szociális gazdaság tehát több területet (szektort) összekapcsoló, igen változatos tevékenységű, **termelési-foglalkoztatási-szociális-megélhetési rendszernek tekinthető**.

A szociális gazdaságokban **nem a profitszerzés, hanem maga a tevékenység a cél**, az esetlegesen realizált jövedelem a tevékenység továbbfejlesztését szolgálja. A non-profit szervezetek valamennyi nemzetgazdasági ágban működhetnek. Ipari, mezőgazdasági termelő egységek, vagy szolgáltatást végző társulások lehetnek. Igen elterjedtek az oktatási és szociális tevékenységet végző szervezetek is.

A vidéki társadalomban a **munkanélküliség** elhúzódása, immár **több generációt érintő tartóssága**, az ezzel együtt járó **erkölcsi és mentális válság** jelent egyre nehezebben megoldható problémát. A képzés, átképzés, a sikertelen elhelyezkedés sorozatos ismétlődése miatt egyre több érintett esetében, már nem is a munkavégzés, hanem **a munkára való alkalmasság, a készség és az igény kialakítása, „visszahozása” a cél**. A szociális gazdaságok mindegyikében „ami értékelendő, az nem a gazdasági célra irányuló tevékenység, hanem maga a cselekvés, gazdasági funkciójától függetlenül, s csak akkor, ha valamilyen társadalmi funkciója van” (Bourdieu, 1978).

Tanulmányunk alapján a szociális gazdaság helyi adottságokhoz igazodó változatának létjogosultsága, indokoltsága több tényezővel is alátámasztható:

- Igen fontos társadalmi funkció, **a rendszeres munkavégzési igény** és rutin, a kötelességtudat, a felelősségérzet „felébresztése” a munkavállalóban. Jó példa erre, hogy a szociális földprogramban részt vevők, akik hozzászoktak – ha minimális szinten is – a napi „kötelező” tevékenységhez, azokkal könnyebb együtt dolgozni a közmunka programban is, mint azokkal akik már teljesen „visszavonultak a munkától”.
- **A munka eredményének megbecsülése, a környezet iránti igényesség fejlődése** rajzolódik ki abból a borsodi példából, ahol a kezdeti, faluszépítést követő gyakori rongálások, és lopások (facseteték, virágládák) után a „problémásabb emberek” közmunka programban történő bevonása után fontossá vált számukra a saját munkájuk eredménye, megóvása. Végül, szinte a felügyeletükkel megszűntek a rongálások, minimálisra csökkent a szükséges hiánypótlások száma.
- A programban résztvevő számára húzóerő lehet **a közösség szerepe, a közösséghez való tartozás tudata**. Ez nem csak a hátrányos helyzetű térségekben élők elszigeteltségének megelőzése, mérséklése miatt fontos. A közösségformálás eszköze lehet az etnikai feszültségek oldásának, vagy szerepet játszhat a nagyvárosokban – általában valamilyen deviáns viselkedésforma miatt – perifériára esúszott csoportok társadalmi reintegrációjának segítésében is (szenvedélybetegek, büntetett előéletűek).
- A különféle tevékenységű szociális gazdaság lényeges motivációja **a településen élők egymásrautaltsága**, a „segítsünk egymáson” igénye és kényszere. Ez a lakosság előregedésére, a lakossági szolgáltatások hiányára, a rossz és költséges utazási lehetőségekre is visszavezethető. **A szervezetté váló segítségnyújtás, gondoskodás** elfoglaltságot, munkát, helyi piacot ad az arra vállalkozóknak. Ezek a próbálkozások **„életben és mozgásban tartják a falut”**. Ez a megoldás igazi kisvállalkozássá is kinőheti magát (Baranya megyei példa). A szociálisan rászorulókon kívül a lakosság más rétegei is igénybe veszik az önkormányzati tulajdonú eszközökkel végzett szolgáltatásokat önköltségi, vagy annál alacsonyabb áron (tűzifa, termény szállítás, szántás, kertművelés). Számos más példa mutatja, hogy a falu közössége által, a szociális földprogramok keretében megtermelt zöldség, gyümölcs és hús költségkímélő módon felhasználható a szociális-, és a közétkeztetésben.
- A szociális gazdaság alapvető célja **a helyi közösség hosszú távon ható megerősítése**. Több polgármester szerint az önmagán segíteni akaró és tudó közösség kialakulása nélkülözhetetlen eszköz a leghátrányosabb településeken. Az elmúlt két évtized negatív tapasztalatai alapján („itt semmi sem változott”), nem is lehet bízni a piac által teremtett munkahelyekben, ezek nélkül pedig az átképzéseknek sincs túl sok értelme. A források megfelelő átcsoportosításával viszont ezeket a közösségeket kollektív módon lehetne támogatni, a helyi lehetőségek kihasználására ösztönözni.

Gyakorlatilag tehát **a régi falusi közösségek mintájára egyfajta archaikus modell újragondolásáról van szó**, ahol a munka sem nem eszköz, sem nem cél, hanem csak egy természetes létezési mód, amely szervesen beleilleszkedik az egyéb társadalmi tevékenységek közé. Itt a társadalomszervezés módszereivel védelmi, jóléti, értékteremtő és egyben értékmegőrzői és közösségi, védelmi funkciókat is ellátnak a szociális gazdaság szervezetei (Frey et al., 2007).

Számos társadalom kutató foglalkozik a hatékony közösségi és nemzeti termelés emberi tényezőivel a társadalmi tőke jelentőségével. Jól látható, hogy ezek nem erősíthetők tőkebefektetéssel sem. Erős közösségi normák, becsületesség, lojalitás nélkül nincs hosszú távon működő gazdaság. Olyan munkára épülő közösségek erősítését kell támogatni, amelyek a munkavégzésen túl az egyéni identitás fejlődését és erős társadalmi kohéziót növelő köteléket jelentenek (Fukuyama, 1997, Giddens, 1994).

A fentiekben vázolt szociális gazdaság egyes elemei a különböző forrású támogatások, önkormányzati kezdeményezések révén már működnek a gyakorlatban. Átütő, térben is kiterjedt eredményekről még beszélhetünk, de a pozitív példák egyértelműen igazolják, hogy

- a közös munkavégzéssel, a rendszeres elfoglaltságot adó szolgáltatásokkal, az önellátás támogatásával a megélhetési gondokkal küzdők kimozdíthatók a fásultság, elkeseredettség állapotából,
- megőrizhetők, ébren tarthatók és kialakíthatók a későbbi munkavállalást is segítő készségek és igények,
- oldható a munkavégzés nélküli, olykor ügyeskedéssel megszerzett szociális juttatások kritikus helyzetet konzerváló hatása, és mérsékelhető a dolgozó és az ügyeskedő lakosságcsoportok között mindinkább kiéleződő ellentét,
- ezek a munkakultúrát formáló megoldások szerény, de aktív tevékenységgel létrejött megélhetést biztosítanak a munkaerő-piacon esélytelen, idősödő, alacsony képzettségű lakosságnak.

Összefoglalás, következtetések

A rendszerváltás után két évtizeddel a vidék eltartó-képességét, a vidéki népesség megélhetését, életszínvonalát – a konszolidáció helyett – még mindig mélyülő gazdasági, társadalmi és szociális feszültségek jellemzik. Az utóbbi években egyre élesebben vetődik fel a kérdés, hogy a vidéken élő, hátrányos helyzetű népesség megélhetését munkahelyteremtés, munkavállalás helyett, meddig, milyen feltételekkel és milyen mértékben finanszírozhatja a társadalom szociális ellátás, támogatás formájában. Egyik oldalon felmerül, hogy az érintettek többsége a rendszerváltást követően, nagyjából önhibáján kívül került kritikus helyzetbe, vált munkanélkülivé, tehát társadalmi segítségre szorul. Másrészt viszont egyre hangosabbak a munka nélkül, szociális juttatásokból élő népet, a visszaéléseket elmarasztaló vélemények, nem is beszélve a költségvetési finanszírozás egyre erősödő nehézségeiről.

Tanulmányunkban a vidéki megélhetés körülményeit, jellemzőit és területi differenciáltságát vizsgáljuk, különös tekintettel a leghátrányosabb helyzetű, mielőbbi felzárkóztatásra szoruló kistérségekre. Elemezzük az ott élő népesség jövedelemszerzési lehetőségeit, a jövedelem és a fogyasztás szerkezetét, a megélhetés színvonalát. Kiemelt figyelmet fordítunk a mezőgazdasági tevékenység megélhetésben betöltött szerepére. A kutatás során elemezzük a leszakadó vidéki népesség gazdasági, társadalmi, szociális környezetét, a megélhetés feltételeit, majd pedig helyszíni, kérdőíves vizsgálatokkal feltárjuk az érintettek megélhetési (túlélési, válságkezelési) stratégiáit, tipikus modelljeit, feszültségeit. Az empirikus tapasztalatok alapján kiemeljük a problémakezelés előreívő megoldásait, illetve vázoljuk a fejlesztés lehetséges irányait.

A megélhetés alapját képező munkajövedelem és a társadalmi-szociális juttatások színvonalának, a fogyasztási szerkezet változásának főbb jellemzői a következőkben foglalhatók össze:

- A rendszerváltást követően felerősödött **jövedelem-egyenlőtlenség** – az életszínvonal lassú növekedése ellenére – a kilencvenes évek vége óta **stabilizálódott**, a népesség alsó és felső tizedének egy főre jutó jövedelmében közel **8-szoros különbség** figyelhető meg.
- A jövedelmi skála két szélén lévő lakosság fogyasztásában 4,5-szeres eltérés mutatható ki. A rendszeres kiadások 70%-át az élelmiszerek, a lakásfenntartás és a közlekedés költségei teszik ki. Az alsó jövedelemtizedbe tartozók kiadásaik közel egyharmadát élelmiszervásárlásra fordítják, miközben a saját termelésű élelmiszer-fogyasztás évtizedünkben megfeleződött.
- A **munka- és a társadalmi jövedelem** országos aránya 70:30%, amely a kedvezőtlen adottságú, gazdaságilag **fejletlen térségekben a társadalmi, szociális juttatások** (40% körüli) **irányába tolódik el**.
- A gazdasági **aktivitás szerény javulása** látszólagos, mivel a növekmény kizárólag a **munkanélküliség növekedéséből** adódik, a ténylegesen foglalkoztatottak száma valójában csökkenő.
- Jelentős jövedelem-diszparitás mutatható ki az agrárágazat hátrányára: a bruttó átlagbérekben 32-43%, a nettó összegekben pedig 25% körüli különbség van. A **mezőgazdasági nettó átlagkereset** a 2007-ben hatályos **minimálbért** (65 500Ft) mindössze **23%-kal haladja meg** (az Unió által javasolt 40% helyett!).
- Hazánkban a **szociális ellátórendszer** működtetésére a **GDP 24%-át** fordítjuk, amely az EU-27 átlagánál csupán két százalékponttal kevesebb a juttatások **vásárlóerő-paritáson** számított értéke, viszont 2007-ben az **uniós átlag 53%-a** csupán.

- Egyre élesebben vetődik fel a **jövedelemtől**, illetve a tényleges **rászorultságtól függő** (alanyi jogú) **juttatások közötti arány módosítása**, a rászorultság elvének jóval kiterjedtebb érvényesítése. Ezt változtatást a lakosság egyre szélesebb rétegeit érintő szociális, **társadalom-politikai feszültségek fékezik**. A jövedelmi, vagyoni viszonyokhoz kötött társadalmi-, szociális juttatások aránya nálunk 4,5%, az EU-27 10,5%-os átlagával szemben.
- Az ország népességének 30%-a, **3 millió fő részesül nyugdíjban**, a nyugdíjak az összes jövedelem 20%-át, a társadalmi juttatásoknak pedig, háromnegyedét alkotják. **Az alacsonyabb gazdasági teljesítményű térségekben a nyugdíjazást, a leszázalékolást többen választották** a munkanélküliségtől való menekülés, a megélhetés egyik lehetőségeként.
- A társadalombiztosítási-, és a szociális ellátórendszer finanszírozási gondjai egyre erőteljesebbek. A jelenlegi helyzet tarthatatlanságát, a gazdasági aktivitás növelésének szükségességét néhány feszítő tényel illusztráljuk:
 - mintegy 500 ezer fő a nyugdíjjogosultság feltételeit nem, vagy csak a minimálbér, a minimális szolgálati idő szintjén teljesíteni tudó, munkavállaló egy évtized elteltével kisnyugdíjasként, szociális ellátásra szorulóként jelenik majd meg a társadalomban,
 - nyugdíjasok 27%-a, 800 ezer fő (!) rokkantsági ellátásban részesül és több mint 50%-uk a hatályos korhatár elérése előtt került ebbe a státuszba,
 - a munkavállalási korú inaktív népességből (2,6 millió fő, 38%!), mintegy 330 ezer főt tesz ki az „egyéb inaktív” réteg, amely egyáltalán nem vesz részt a társadalmi munkamegosztásban, sőt nagyobbik hányaduk (63%) nem is akar, illetve alacsony képzettség miatt nem is tud elhelyezkedni.

A fentiekben vázolt jellemzők és aránytalanságok megélhetésre gyakorolt negatív hatásai megsokszorozódnak a gazdaságilag elmaradott, hátrányos helyzetű kistérségekben, amelyek további leszakadása a gazdasági-szociális eszközök együttes alkalmazásával, a társadalmi ellátórendszer gyökeres átalakításával fékezhető. A **leghátrányosabb besorolású 33 kistérség** megélhetést befolyásoló **jellegetességei** a következők:

- kis lélekszámú, rosszul megközelíthető, megrendült gazdasági bázisú kistelepülések, törpefalvak, demográfiailag előregedő népesség, negatív elvándorlási különbözet,
- magas arányú és tartós munkanélküliség, az országos átlagot jóval meghaladó agrárfoglalkoztatás,
- a népesség alacsony iskolai végzettsége, szakismeretek, szakképzettség hiánya,
- rendkívül alacsony a munkából származó jövedelemrész (havonta 51 ezer Ft SZJA köteles jövedelem), az országos átlag (427 fő) alatti az 1000 lakosra jutó adófizetők száma (300-360 fő),
- a rendszeres szociális segélyben részesülők országos átlagot (16 fő/1000 lakos) 5-6-szorosan meghaladó aránya, illetve a közgyógyellátási igazolvánnyal rendelkezők rendre magasabb száma.

A vizsgálatba vont települések lakóiról elmondható, hogy **többségük a rendszerváltást követő, gyökeresen új helyzethez nem tudott alkalmazkodni**. A bizonytalan, munka nélküli helyzetből való kilábalás lényegében még a mai napig sem sikerült. Ennek oka főként a korábbi foglalkoztatás biztonságából fakadó mentalitás, az anyagi tartalékok, a szakképzettség, a konvertálható ismeretek, a vállalkozókészség hiánya). A vizsgált települések közös vonása, hogy

- a lakosság megélhetésének korábbi biztonsága főként a mezőgazdasághoz, a mezőgazdasági nagyüzemekhez kötődött,

- a nagyüzemek átalakulása megrendítette (megszüntette) a falvak gazdasági bázisát, amelyhez szinte minden hagyományos tevékenység, a kiegészítő jövedelemszerzés lehetősége is kapcsolódott,
- a településekre munkanélküliként tértek vissza a más nemzetgazdasági ágakban, nem helyben dolgozó aktív keresők, így az egyébként is magas munkaerő kínálat további munkaerő „felesleggel” gyarapodott,
- a közeli városokból, nagyobb településekről megindult a vándorlás a kisebb falvak felé, egyrészt az idősebb korú, nyugdíjas, másrészt pedig a fiatalabb korosztályokat is érintő, a társadalom periferiáihoz közel eső népességcsoportokból,
- a fenti tényezők aránytalanul megnövelték az önkormányzatok feladatait, megterhelték, sőt kimerítették az egyébként is szűkös anyagi forrásokat, megnövelték a szociális juttatások, illetve az időleges foglalkoztatás iránti igényt, társadalmi elvárást.

A településeken élő népesség a fentebb már említett kedvezőtlen gazdasági, foglalkoztatási, társadalmi, szociális körülmények „fogságában él”, többnyire a kilábalás reménytelenségével. A megkérdezettek összetétele, a megélhetés fontosabb tényezői a következők:

- **A családtagok 54%-ának van munkahelye** (legfőbb foglalkoztató az önkormányzat, második helyen pedig a mezőgazdaság áll), többségük helyben dolgozik, vagy naponta 50 km-es körzeten belül ingázik. A megkérdezettek több, mint fele **bizonytalannak tartja munkahelyét, 80%-uk elégedetlen munkabérével.**
- A bejelentés és a bérezés különböző kombinációira adott válaszok szerint a munkavállalók 57%-át a hatályos minimálbér feletti keresettel, teljesen szabályosan alkalmazzák, közel 30%-ukat minimálbérért foglalkoztatják és így is jelentik be. A válaszadók alig **15%-a jelzett** minimálbéren való legális alkalmazást és többletdíjazást, a **tényleges munkaidőnél rövidebb**, részmunkaidős bejelentést, illetve **bejelentés nélküli, „fekete” foglalkoztatást.**
- **A munkavállalási korú családtagok egyötöde (20,9%-a) munkanélküli,** helyzetüket az alábbi megállapítások szemléltetik:
 - a munkanélküliek 54%-a első alkalommal 2000 előtt veszítette el állását,
 - egyötödük háromnál több munkahely elvesztésén van túl,
 - a megkérdezettek 25%-a a munkahely első elvesztése óta 10 évnél hosszabb ideje (!) munkanélküli, 30%-uk pedig 4-10 év közötti időszakot jelzett,
 - a pályakezdőkkel együtt 15%-uk még sohasem tudott elhelyezkedni,
 - a munkanélküli státusz, a közmunka és a rendszeres szociális segély, valamint az időszakos munkavállalás váltakozása jellemzi megélhetésüket, kiszolgáltatottságukat,
 - az ismételt elhelyezkedést 70%-uk teljesen reménytelennek látja, illetve nagyon nehéznek tartja, a viszonylag könnyű elhelyezkedést senki sem említette,
 - a lehetséges szociális juttatásokon túli jövedelem-kiegészítésre 61%-uk nem lát lehetőséget, 15%-uk önálló (önellátó) tevékenységet végez, az alkalmi munkavállalás nem számottevő.
- A felnőtt családtagok közel **egyharmada nyugdíjas,** többségük korábban a mezőgazdaságban dolgozott, tehát az **idősebb korosztály korábbi megélhetésében az agrárágazatnak** – még a kevésbé jó adottságú területek falvaiban is – **jelentős szerepe volt.** A mintában igen nagy hányadot képviselnek a kisnyugdíjasok. **A nyugdíjasok 85%-ának 70 ezer Ft alatti** a nyugdíja, ezen belül viszont az érintettek **több mint felének havonta 50 ezer Ft-nál kevesebb** összeget kell beosztania.
- Az aktív keresős háztartásokban az **egy főre jutó havi nettó jövedelem 53 ezer Ft,** amely az országos átlag (73 ezer Ft) 73%-a csupán. Ebben a háztartástípusban a jövedelem szél-

- sőértékei között (29-86 ezer Ft/fő) háromszoros különbség mutatható ki, viszont **a családtagok 83%-a (!) havonta létminimum alatti jövedelemből** (29-56 ezer Ft-ból) él.
- Megállapítható tehát, hogy a korábban munkával megalapozott **nyugdíjak** és a jelenlegi **aktív munkavégzés egy főre vetített jövedelme** az érintettek többségénél **egyaránt a létminimum alatt marad**. Különbségek jórészt az eltartott családtagok számából adódnak.
 - A családok csaknem **80%-a foglalkozik mezőgazdasági termeléssel**, amelynek változatai a házkörüli konyhakerttől a piacra termelő családi gazdaságokig terjednek. Leggyakrabban az **önellátás és a jövedelem-kiegészítés**. A **mezőgazdasági kötődést jelző családok egyike sem hagyta abba a termelést**, inkább a **szinten tartás** jellemző.
 - **Napi megélhetési gondokat a családok 12%-a jelzett**. A válaszadók legnépesebb csoportjában az alapvető szükségletek beszerzése általában nem jelent gondot, de egy-egy váratlan, nagyobb összegű kiadás már felborítja a családi költségvetést. A családok egyharmada biztonságos, némi megtakarítást is engedő jövedelmet ért el. **Az életminőség javulásáról, rendszeres tartalékolásról a családok alig 6%-a számolt be**, döntően a vállalkozók, a kétkeresős háztartások köréből.
 - Az életszínvonalat érintve sok esetben találkozhattunk az **igen szerényen élő vidéki emberek jó értelemben vett büszkeségével**, tartásával. Ezt igazolja, hogy többségük (70%) **szorult helyzetben sem kér kölcsön** és igen ritkán mindössze egyötödük folyamidik külső segítségért. Több esetben kiderült, hogy éppen az idős nyugdíjas szülők segítik munkanélküli gyermekeiket.
 - A **méltányos megélhetéshez szükséges jövedelemtöbblet** összegét az igen **szerény körülmények között élők néhány tízezer forintban jelölték meg**. A magasabb jövedelműek viszont plusz 100-150 ezer Ft-ot tartanának méltányosnak. (A rendkívül rossz élethelyzetben a kevesebb javulás is jelentősnek tűnik és az igények is differenciáltak!)
 - A családok fogyasztásában **legnagyobb tételt az élelmiszer-vásárlás és a lakásfenntartás** jelent, sok család a havi jövedelem több mint felét erre költi. **A vizsgált családok** a háztartás-statisztika módszere szerint a **legelső jövedelemtizedbe tartoznak**, tehát megélhetésük az átlagosnál is jóval szerényebb.

A megélhetés biztonságának fokozatai, tipikus megoldásai az alábbiak:

- *Szerény, de konszolidált megélhetés*
 - A korábban mezőgazdaságban dolgozó **nyugdíjas házaspárok** a tágabb család önellátását is szolgáló, házkörüli termelést, háztól való értékesítésre feldolgozást is végeznek. Amennyiben lehetőség van rá (szinte fillérekért) ipari bedolgozást is vállalnak. Vitalitásuk a hagyományos munkakultúrájukból, a napi tevékenykedés igényéből fakad.
 - Hasonló mentalitású az **egyedül maradt szülő és gyermeke családjának közös háztartása**, ahol az egymásrautaltság is összetartó erő. Ezekben a családokban (idő és erő hiányában) szerényebbek a jövedelem-kiegészítés lehetőségei, nem igen sikerül a munkába járás többletköltségeit kompenzálni.
 - A **főfoglalkozású mezőgazdasági vállalkozók**, családi gazdálkodók közös vonása, hogy szüleik tevékenységét igyekeznek folytatni, de igen eltérő indíttatással. A **saját földön**, biztonságos anyagi háttérrel, kapcsolatrendszerrel rendelkezők gazdálkodása eredményes, jól élnek, külső munkaerőt nem igényelnek. A részben **bérelt földön, hitellel gazdálkodó** termelők kezdeti reményei hamar ellillantak a piaci nehézségek, a nehezen teljesíthető törlesztési kötelezettségek miatt.

- *Bizonytalan, de munkára épülő megélhetés*
 - Azokban a családokban, ahol **munkanélküli, vagy leszázalékolt nyugdíjas családtag, vagy csak az van**, kihasználják a **társadalombiztosítás-, és a szociális juttatások** lehetőségeit, de minden munkavégzési lehetőséget (idénymunka, gyógynövény gyűjtés) megragadnak. **Munkát többnyire a szürke-, fekete gazdaságban kapnak**, a közmunkát többségük elutasítja, nem kerül olyan helyzetbe, hogy rászoruljon. A házkörűli termelés az idősebbeknél természetes, a fiatalabbaknál esetleges, vagy teljesen hiányzik.
 - A munkanélküliek, a rendszeres szociális segélyre szorulóknak egy része (a korábban állandó munkahellyel rendelkezők) természetesnek tartják a közmunka vállalását, sőt számítanak arra, hogy mikor hívja be őket a polgármester ismét. Körükben kialakult egy **kombinációs sorrend, amely a közmunka, a munkanélküliség, illetve a rendszeres szociális segély „körforgásából” áll.**
- *Törvényes megoldásokat kerülő, elutasító megélhetési modell*
 - Ebbe a csoportba a munkaerő-piacról tartósan kiszorult, vagy oda be sem került, **ide-oda csapódó, „ügyeskedő”, állami gondoskodásra** munkavégzés nélkül igényt tartó, sőt erre **berendezkedett réteg** tartozik. A szociális juttatások kiegészítésére, a feltételek kijátszására egész „arzenált” alkalmaznak (különélés, látszólagos válás), de nem ritka, hogy munka nélküli bevételeket illegális tevékenységekből egészítik ki (fa, színesfém, mezőgazdasági termékek eltulajdonítása, értékesítése). Közülük sokan láthatóan jól élnek, (például a segélyt részletre vásárolt autó hiteltörlesztésére használják), de a bemutatott igazolások alapján nem vonható meg tőlük a szociális ellátás.

A szerényen élő, törekvő, minden munkalehetőséget megragadó családok mellett, sajnos növekszik az ügyeskedő, segélyre váró, a közösségi normákat semmibe vevő, deviáns magatartású lakosság száma. Az éleződő feszültségek döntő, morális válságot is okozó tényezője, hogy a valós jogcím és munka nélkül összegyűjtött szociális juttatásokból, valamint az illegális jövedelemszerzéssel nagyságrenddel nagyobb családi bevétel érhető el, mint a legális munkavégzéssel!!

Az útkeresés kudarcai – a megoldás rövid és hosszú távú lehetőségei az alábbiakban vázolhatók:

- A munkaerő-piaci feszültségek klasszikus, általánosan alkalmazott módszerei területi differenciálás nélkül két évtized elteltével sem hoztak érdemi változást. Különösen igaz ez a gazdasági bázis nélkül maradt, a termelési erőforrások mennyiségi és minőségi sajátosságai miatt egyaránt kedvezőtlen helyzetű térségekre.
- A passzív és aktív munkaerő-piaci eszközök (munkanélküli járadék, álláskeresési támogatás, képzés, átképzés) az átmeneti, tüneti kezelésem túl szintén nem töltötték be szerepüket. Sőt egyre többen maradtak ki a rendszerből, a munkaerő-piacra bekerülni sem tudók (esetleg nem is akarók) köre bővült. Az alacsony képzettség, a kistelepülések bezártsága, a lehetőségek és a lehetőségekkel élés hiánya miatt a szakadék inkább mélyült, a kritikus helyzet konzerválódott.
- A közmunka-programok eredményei igen szerények. Az önkormányzatok forráshiány és munkaadási nehézségek miatt inkább nyűgnek, mint megoldásnak tekintik a rájuk testált foglalkoztatási funkciót. A közmunkában résztvevők pedig, sok esetben érzik a „kitalált munkák” értelmetlenségét, időlegességét, sőt a „státusz megbélyegzettségét” is. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a közmunkák volumene, lehetősége nagyságrendekkel kisebb a szabad munkaerő kínálatnál.

- Véleményünk szerint az ugyancsak közmunkákra alapozott „Út a munkához program”-tól sem várható gyökeres változás, a munka nélküli segélyezés szigorításában, a visszaélések mérséklésében viszont segíthet.
- Érdemi változást azok a formálódó, több helyen már működő megoldások hozhatnak, amelyek
 - a rászorulókat aktív közreműködésével, a munkájukra alapozva segítik a családok önellátását,
 - közös munkák szervezésével hasznosítják a település, az önkormányzat erőforrásait, földterületét,
 - szociális és lakossági szolgáltatásokat végezhetnek, elláthatják a település köz-, és szociális étkeztetését saját termelésű nyersanyagokkal,
 - az előállított termékek feleslegének értékesítése, tájjellegű feldolgozása a rendszerbe visszaforgatható, fejlesztési forrás lehet,
 - az érintettekben ébren tartják, illetve kialakítják a munkavégzés iránti igényt, készségeket fejlesztenek, szaktudást, önbizalmat adnak,
 - segítséget nyújtanak a „régis falusi életforma visszaállításában, a közösségformálásban, az öntevékenység ösztönzésében.
- A fenti változások kialakításában az önkormányzatoknak, az általuk szervezett közmunkáknak, az aktív szociálpolitikai eszközként működő szociális földprogramoknak, valamint a helyi lakossági, intézményi és szociális szolgáltatásokat is működtető szociális gazdaságoknak hosszú távon is meghatározó szerepe lesz.
- Persze túlzás lenne azt hinni, hogy ezek a programok önmagukban, gazdasági fejlődés, gazdasági bázis nélkül megoldják a hátrányos helyzetű kistérségek gondjait. Viszont a fenntarthatóság, a népességmegtartás és a szemlélet, a mentalitás formálás fontos eszközeinek tekinthetők.

A települések önszervezését, öntevékenységét ösztönző programok működtetéséhez célszerű lenne a **passzív szociális, vagy munkaerő-piaci eszközök rovására forrásokat átcsoportosítani**. Az aktív szociális tevékenységek forrásnövelését azért is fontosnak tartjuk, mert a **potenciális kedvezményezettek zöme** korábban is a **mezőgazdaságban dolgozott** (vagy a faluban élt és nem idegen tőle a gazdálkodás), **középkorú, szakképzetlen**, tehát a munkaerő-piacon esélytelen. Ez a réteg kénytelen a lakóhelyén megélni, munkaereje a helyi programokban eredményesen hasznosulna, és a passzív ellátás anyagi igényei is csökkennének.

Summary and Conclusions

Instead of being consolidated, after two decades following the change of regime, the sustaining ability of the country, the livelihood and living standard of the rural population are still characterised by ever deepening economic and social tensions. In the recent years, the question emerges ever more acutely: how long, under what conditions and to what extent the society would be able to finance the subsistence of the rural population by granting social provisions and supports – instead of creating jobs and favouring employment. On the one part, it may be brought forward that the majority of those concerned had got into a critical position without their own fault following the change of system – becoming jobless – and thus requiring social support. On the other part, however, opinions condemning people living on social subsidies without an employment, and the related abuses, are becoming ever more clamorous, making no mention of the increasing public funding difficulties.

In our study we examine the circumstances, characteristics and regional differentiation of the subsistence in rural areas, with special regard to the most disadvantaged small regions, requiring alignment as soon as possible. We analyse the income generating possibilities of the population living in these areas, their income and consumption structure and living standard. Special attention is paid to the role of agricultural activities in subsistence. During our research, we analyse the economic and social environment of the rural population lagging behind, their living conditions, then the subsistence (survival, crisis management) strategies, typical models and tensions of those concerned are revealed through the method of site survey. On the basis of the empirical experiences, the successful problem management solutions and the possible directions of development are emphasised.

The main features of the labour income serving as basis for subsistence, of the social allowances' level and of the consumption structure changes may be reassessed as follows:

- The **inequalities of income**, showing growing tendencies following the change of regime despite of a slow increase of the living standard, have **stabilised** by the end of the nineties; a nearly **eight times difference** can be observed in the per capita income of the bottom and top tenth of the population.
- A difference amounting to nearly 4.5 fold can be detected in the consumption of the population at the both ends of the income range. 70% of the regular expenditures consist in the costs of foodstuff, housing and transport. Those belonging to the bottom tenth spend nearly one third of their expenditures for purchasing food, while the consumption of food of own production has halved in our decade.
- In national average, the ratio of **labour and social incomes** is of 70 to 30%, shifting to the direction of **social allowances** (amounting to about 40%) **in the disadvantaged, economically underdeveloped areas**.
- The **slight improvement of the economic activity** is only fictitious, because the growth derives exclusively from the **increase of unemployment**; the number of the de facto employed is actually decreasing.
- A considerable disparity of incomes can be detected to the disadvantage of the agricultural sector; the differences of the gross average wages amount to 32–43%, while those of the net amounts to about 25%. The **net average salaries in the agriculture** exceeded by merely **23%** the minimal wage (HUF 65,500) prevailing in 2007 (instead of 40% as recommended by the EU!).

- In Hungary, **24% of the GDP** is expended on the operation of the **system of social provisions**, remaining below the average of the EU27 countries by merely two percentage points, while its value at purchase power parity amounted to only **53% of the EU average** in 2007.
- The need for **modification of the ratio** between **allowances** due in **function of the incomes** and those dependent **on the actual need** (by basic right) is ever more accentuated, claiming a much more extended assertion of the principle of need. This alteration is **delayed by social tensions** concerning ever broader strata of the population. The rate of the social allowances granted in function of the income positions or of the wealth amounts to 4.5% in our country, as opposed to the same average rate of 10.5% of the EU27 countries.
- 30% of the country's population, **3 million persons receive pensions**; pensions amount to 20% of the total incomes and to three third of the social allowances. **More people have elected pensioning or early retirement for health reasons in the regions with lower economic performance** as a possibility of subsistence and in order to evade unemployment.
- The financing difficulties of the social insurance and social provision system are ever growing. Some stress factors are mentioned below for illustrating unsustainability of the actual situation and the necessity for increasing the economic activity rate:
 - about 500 thousand employees – not able to comply with the pensioning criteria or complying therewith only at the minimum wage and minimum service period level – will present themselves in the society as persons with low pension, being in need of social provision after a ten years' lapse;
 - 27% of the pensioners – 800 thousand persons(!) – receive disability allowance and more than 50% of them attained this status prior to the age of legal pensioning;
 - from among the inactive working age population (2.6 million persons – 38%!) 330 thousand belong to the “other inactive” category, not participating in the social division of labour at all, what more, their majority (63%) do not want to, or, due to low education, cannot undertake a job.

The negative effects to the subsistence of the above described characteristics and disproportions are multiplied in the economically backward, disadvantaged small regions; their further lagging behind can be restrained through combined application of economic and social measures and by a radical transformation of the system of social provisions. The **characteristics of the 33 most disadvantaged small regions**, having impact to the subsistence, include:

- small settlements, small villages with low number of inhabitants, poor accessibility and impaired economic basis; as regards demography: aging population, negative migration balance;
- high rate and permanent unemployment, while the rate of agricultural employment exceeds remarkably the national average;
- low education level of the population, lack of professional knowledge and qualifications;
- extremely low rate of earnings from labour (HUF 51 thousand income/month subject to personal income tax); the number of tax payers per 1000 inhabitants (300-360 persons) remains below the national average (427 persons);
- the number of those receiving regular social subsidies exceeds by 5 or 6 times the national average rate (16 persons/1000 inhabitants), while the number of those provided with prescription exemption certificate usually exceeds the national average.

As regards the inhabitants of the settlements under assessment, it may be stated that **majority of them were unable to adapt themselves to the radically new conditions** developed after the change of regime. In fact, they could not get through the insecurity of unemployment even by today. This is mainly due to the mentality rooted from the previous employment security, to the lack of financial reserves, qualifications, convertible knowledge and entrepreneurship. Common features of the settlements under study include:

- previously, the security of the population's subsistence derived mainly from the agriculture, the large agricultural enterprises;
- the transformation of the large enterprises has shaken (annihilated) the villages' economic basis, previously connected with almost all traditional activities and with the supplemental earning possibilities, too;
- active people with gainful employment in other sectors of the national economy, working not in the settlement, returned as unemployed, thus further increasing the already high labour supply with additional "surplus" labour force;
- migration has started from the nearby cities or larger settlements towards the small villages, partly of the older age, pensioned people, and in part of the younger generations, in conditions approaching the social peripheries;
- the above-described factors have disproportionately multiplied the municipalities' responsibilities, encumbering or even consuming the otherwise already meagre funds, increasing the demand and social expectancies for social allowances and temporary employment.

The inhabitants of such settlements are living "in captivity" of the already mentioned unfavourable economic and social conditions, mainly without any hope of improvement. The composition of those surveyed and the most important factors of subsistence are as follows:

- **54% of the family members have a job** (the municipality is the main employer, followed by the agriculture, on the second place); majority of them working locally or commuting within a 50km radius. More than half of the surveyed persons **consider their employment as uncertain** and 80% of them are **dissatisfied with their wages**.
- According to responses received to the different combinations of registration and wages, 57% of the employees are legally engaged with salaries exceeding the prevailing minimum wage; nearly 30% of them are engaged for the minimum wage and registered as such. Hardly **15%** of the respondents reported legal employment at minimum wage and additional remunerations, registered partial employment **with shorter work times** and **non registered "black" employment**.
- One fifth (20.9%) of the **families' working age members are unemployed**; their situation can be described by the following statements:
 - 54% of the unemployed has first lost their job prior to 2000;
 - one fifth of them have already lost more than three jobs;
 - 25% of the surveyed have been unemployed for over 10 years(!) since the first loss of job, while 30% of them reported a period of unemployment between 4 and 10 years;
 - 15% of them, including the new entrants, could yet never find a job;
 - their subsistence and defencelessness is characterised by the alternation of the condition of unemployment, public work, regular social subsidies and temporary engagements;
 - 70% of them consider their re-employment as entirely hopeless or at least extremely difficult; nobody has mentioned that job-seeking would be relatively easy;
 - 61% of them do not see any possibility to supplement their income over the social allowances, 15% of them perform independent (self-supply) activities, temporary engagements are not considerable.

- Nearly **one third** of the adult family members are **pensioners**; most of them were previously employed in the agriculture, meaning that the **agricultural sector had an important role in the former subsistence of the older generations** even in the villages of the regions with less favourable conditions. Pensioners with low pensions represent an extremely high rate within the sample; **85% of the pensioners have pensions below HUF 70 thousand**, within this, however, **more than half have to economize on monthly amounts less than HUF 50 thousand**.
- In families with active earner(s), the **per capita net monthly income amounts to HUF 53 thousand**, merely 73% of the national average (HUF 73 thousand). In this household type a three fold difference can be detected between the income's extreme values (HUF 29 to 86 thousand/capita), however **83%(!) of the family members live on monthly incomes below the official subsistence level**.
- It may be therefore established that, in the majority of those concerned, the **per capita incomes** both from **pensions** previously substantiated by work and from **actual active employment remain below the subsistence level**. The differences mainly derive from the number of the dependant family members.
- Almost **80% of the families are engaged in agricultural production**, the varieties of which extend from the vegetable garden on the plot to market-oriented, commodity producing family farms. **Self-supply and income supplementing** are the most frequent. **None of the families reporting their agricultural attachment have abandoned production**; rather the **maintenance of the former level** is typical.
- **12% of the families reported to have daily subsistence difficulties**. In the largest group of the respondents, purchase of the basic commodities does not usually represent problems, however any unexpected major expenditures may already upset the household's budget. One third of the families realised safe incomes allowing even some economies. **Hardly 6% of the families reported improvement of their living quality and to make regular reserving**, such families including principally entrepreneurs or households with two earners.
- When making survey on living standards, we have frequently experienced the pride – in good meaning of the word – and **self-respect of rural people living under austere conditions**. This is also demonstrated by the fact that their majority (70%) **refrain from borrowing even in difficulty**, and they require external assistance only very rarely – merely one fifth of them. It emerged on several occasions that exactly the old parents in pension granted assistance to their unemployed children.
- The amount of **additional incomes** required for their fair subsistence has been indicated **in some thousand Forints by those living under very modest conditions**. On the contrary, people with higher incomes, would consider 100 to 150 thousand Forints as adequate. (Smaller improvements appear as more important in extremely poor living conditions and also the requirements are differentiated!)
- **Food purchase and housing expenditures** constitute the largest amount in the families' consumption; many families expend more than half of their monthly income to these purposes. According to household statistical methods, the **families surveyed belong to the bottom tenth in respect of income**, therefore their living standards remain remarkably below the average.

The degrees and typical solutions of the subsistence's security include:

- *Modest but consolidated living*
 - **Pensioned couples** working previously in the agriculture perform production on the plot serving for granting self-supply of the larger family and processing for selling from home. If there are possibilities, they also assume cottage industry work (almost for cents). Their vitality derives from their traditional labour culture and from their want for everyday activities.
 - A similar mentality characterises the **common household of a single parent and his/her child's family**, where also interdependence reinforces solidarity. In such families, the possibilities of supplementing incomes are less (in lack of time and force); they hardly are able to compensate the extra costs of travelling to work.
 - Joint characteristic of the **full-time agricultural entrepreneurs** and family farmers consists in their wish to continue the activities of their parents, though for different reasons. Economies of those **farming on their own land**, with secure financial background and established relationship network are successful; they live well and do not require external labour. On the contrary, the initial hopes of farmers **cultivating rented lands, from loans** evaporate quickly, due to the marketing difficulties and repayment obligations, hard to comply with.
- *Insecure subsistence, though based on work*
 - Families including some or exclusively **unemployed persons or pensioners retired due to disability**, the possibilities offered by the **social insurance and social allowances** are exploited, but they also grab all possibilities of work (seasonal work, gathering herbs etc.). **They find engagement mainly in the grey or black economy**, majority of them decline public work, because never getting into a situation to need it. On plot husbandry is natural for the older generations, while it is incidental or entirely lacking in the case of the younger.
 - A part of the unemployed and of those in need of regular social subsidies (having previously permanent employment) consider it natural to undertake public work, what more, they count on being called again by the mayor. In their case, a **"circulating" sequence of the combination of public work, unemployment and regular social subsidies** has been developed.
- *Subsistence model avoiding and rejecting legal solutions*
 - People belonging in this category are those permanently dropped out from the labour market, or even never entering it, **idling to and fro, "wangling" and demanding public care** without work performance, what more, adjusting their life conduct thereto. They apply an entire "armoury" for supplementing their social allowances or for evading the preconditions (domiciliary separation, apparent divorce), but it is also frequent that they supplement their incomes without work from illegal activities (appropriation and selling of timber, non-ferrous metals, agricultural products). Several of them live obviously well (expending for example the subsidies for amortising loans on cars purchased on instalments); however their subsidies cannot be withdrawn by force of the documents presented.

Unfortunately, beyond industrious families living under modest conditions but grabbing all possibilities to work, the number of wingers waiting for subsidies, despising social norms and of deviant behaviour is ever increasing. The most important factor causing ever embittering tensions or even moral crisis consists in the fact that family incomes may be collected from social allowances received without real entitlement and without work and from revenues from illegal activities exceeding by orders those received for legal work performance!

The failures of path finding and the short and long term possibilities of resolution may be reassumed as follows:

- Without regional differentiation, the classical, customary methods for relaxing the labour market tensions have not brought about any meritorious changes even after lapsing of two decades. It is especially true to the regions remained without economic basis, being in disadvantaged position due to both the quantitative and qualitative peculiarities of the production resources.
- Beyond palliative treatment, the passive and active labour market instruments (unemployment allowance, job-seeking support, training and re-training) have not accomplished their intended role, either. What more, an increasing number of people dropped out from the system, while the number of those unable (or not willing) even to enter the labour market has grown. Due to the low level of education, the isolation of the small settlements, to the lack of opportunities and of their exploitation, the gap has rather deepened and the critical situation has been preserved.
- The results of the public work programs are very modest. The municipalities, due to the lack of funds and the difficulties of granting work opportunities, consider the employment obligation imposed to them rather as a drag than a solution. On the other part, participants in the public works frequently perceive the futility and provisional character of the “coined works” and also the “stigmatisation” of their status. We might also put in establishing that the volume and possibilities of the public works remains below the free labour force supply by several orders.
- In our opinion, no radical changes could be expected either from the “Way to Work” program, based again on public works, however it could be helpful in tightening the conditions of the unemployment supports and in reducing abuses.
- Meritorious changes may be expected from solutions being under development, already functioning in some places, that:
 - expedite the families’ self-supply through active co-operation of those in need, based on their work;
 - exploit the resources and lands of the settlement and of the municipality through organisation of collective activities;
 - thus encouraging people to provide social and retail services, to supply raw materials of own production for the settlement’s public and social catering;
 - selling or processing for local specialities the excess of the commodities produced may provide development funds to be reinvested in the system;
 - similar programs may keep alive the demand for working in the participating persons, developing their skills and professional knowledge and implanting self-reliance;
 - they also are expedient in reinstating the “ancient rural life-style”, in developing collectives and inciting self-activities.
- The municipalities, public works organised by them, the social land programs functioning as active social policy tools, as well as the social farms, operating the local retail, institutional and social services will have a determinative role in implementing the above-described changes, on the long run, too.

- Of course, it would be exaggerated to believe that similar programs in itself, without economic development and economic foundations, might resolve all problems of the disadvantaged small regions. However, they can be considered as important tools for ensuring sustainability, forwarding retention of the population and developing the attitudes and the mentality of people.

It would be reasonable to **re-allocate funds to the charge of the passive social or labour market instruments** for the operation of programs inciting the settlements' self-organisation and self-activities. We consider important to increase the funds available for active social activities also with regard to the fact that **majority of the potential beneficiaries** have been previously **working in the agriculture** (or living in the province, therefore have no aversion for farming), **they are middle age, unqualified**, consequently having no chances on the labour market. This group of people are compelled to survive at their dwelling-place, and their labour force could be successfully exploited, while also the funding requirements of the passive care would decrease.

Kivonat

A tanulmány a hátrányos kistérségekben élők társadalmi, szociális és munkaerő-piaci jellemzői alapján vizsgálja vidéki megélhetés színvonalát, differenciáltságát, valamint a megélhetés, a „válságkezelés” megoldásait, sajátos típusait. Az elemzés, egyrészt jelzi az országos és regionális tendenciákat, másrészt a leghátrányosabb helyzetű 33 kistérség társadalmi-gazdasági jellemzőit részletezi, harmadsorban pedig, a családok szintjén kérdőívek segítségével méri fel, a jövedelem-színvonalat befolyásoló tényezőket, feszültségeket. A vizsgálat kiemelten foglalkozik a vidéki megélhetés és a mezőgazdaság kapcsolatával, az ágazat helyi erőforrásokat mobilizáló szerepével és formáival (önellátás, „helyi léptékű gazdasági tevékenységek szervezése, szociális földprogramok működtetése, falusi közösségek formálása). A tanulmány rávilágít a szociálpolitikai, a munkaerő-piaci és az önkormányzati rendszer újszerű feladataira, annak érdekében, hogy a hátrányos vidéki térségekben élők további leszakadása fékezhető, megakadályozható legyen.

Abstract

This study assesses the standard, the differentiation and the solutions and peculiar types of rural subsistence and “crisis management” on the basis of the social and labour market characteristics of people living in the disadvantaged small regions. The analysis, on the one part, points out the national and regional trends, while revealing in details the socio-economic properties of the 33 most disadvantaged small regions, assessing, on the other part, the factors and tensions influencing the amount of incomes at the level of families, through questionnaires. The study lays great emphasis on examining the relationship between rural living and the agriculture, the sector’s role and forms able to mobilise the local resources (self-supply, organisation of “local-scale” economic activities, operation of social land programs, development of rural communities). The study accentuates the new tasks of the social policy, labour market and municipality system in arresting and avoiding further back lagging of the population living in the disadvantaged rural areas.

Irodalomjegyzék

1. Adler Judit (2008): A munkavállalási korú inaktív népesség motivációja, munkaerő-piaci távolmaradásának okai. In: OFA Kutatási Évkönyv 4. szám, Budapest
2. Állami Erdészeti Szolgálat (2006): Fórum az illegális fakitermelésről, http://www.aesz.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=310&Itemid=529
3. Anthony Giddens (1999): A Harmadik út, Agóra Kiadó, Budapest
4. Bihari Zsuzsanna – Kovács Katalin (2007): Lejtők és csúszdák, avagy a foglalkoztatási esélyek térbeli egyenlőtlensége az ezredfordulón. Tér és Társadalom 4.szám
5. Beluszky Pál – Sikos T. Tamás (2007): Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest
6. Bodnár László – Csizmady Adrienn (2007): A falvak helyzete – közhangulat falun, Köz-Gazdaság 3. szám
7. Bourdieu, P. (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, Gondolat Kiadó, Budapest
8. Brian Ilbery et al. (1996): Agricultural adjustment and business diversification by farm households. *Geography*. 81 (4): 301-310.
9. Christopher Barrett et al. (2005): Heterogeneous constraints, incentives and income diversification strategies in rural Africa. *Quarterly Journal of International Agriculture* 44 (1): 37-60.
10. Csatári Bálint: A vidéki sokszínűség és a magyar területfejlesztési kistérségek. V. Falukonferencia előadása, MTA, RKK., Pécs
11. Dorgai László (szerk.) 2008.: A közvetlen támogatások feltételezett csökkentésének társadalmi-, gazdasági- és környezeti hatásai (első megközelítés). Agrárgazdasági Tanulmányok 6. szám. AKI, Budapest
12. Douglas R. Brown et al. (2006): Livelihood strategies in the rural Kenyan highlands. *African Journal of Agricultural and Resource Economics (AfJARE)*. 1 (1): 21-35.
13. Faluvégi Albert (2008): Tájékoztató a kiemelten támogatott kistérségekről. KSH, Budapest
14. Forray R. Katalin – Híves Tamás (2008): A foglalkoztatottság és munkanélküliség szerkezetét befolyásoló társadalmi-területi tényezők. Az OFA/6341/26 sz. kutatás zárótanulmánya, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest
15. Francis Fukuyama (1999): A bizalom, Európa Kiadó, Budapest
16. Frank Ellis (2000): *Rural Livelihoods and Diversity in Developing countries*. Oxford University Press, Oxford
17. Frey Mária (szerk.) 2007.: Szociális gazdaság kézikönyv, Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest
18. G. Fekete Éva (2008): A munkavállalási motivációk időbeni és térbeni változásai. In: OFA Kutatási Évkönyv 4. szám, Budapest

19. Hamza Eszter (2008): A mezőgazdasági jövedelmek kiegészítésének lehetőségei. Agrárgazdasági tanulmányok. 2006/2. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
20. Hamza Eszter – Tóth Erzsébet (2006): Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe. Agrárgazdasági tanulmányok. 2006/2. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
21. Jim Kinsella et al. (2000): Pluriactivity as a livelihood strategy in Irish farm households and its role in rural development. *Sociologia Ruralis* 40 (4): 481-496.
22. Kovács Katalin (2008): Kistelepülések lépéskényszerben. In: Váradi Mónika (szerk.): Kistelepülések lépéskényszerben. Új Mandátum Könyvkiadó, MTA regionális Kutatások Központja, Budapest
23. KSH (2007): Társadalmi ellátórendszerek, 2006., Budapest
24. KSH (2007): Társadalmi jellemzők, 2006., Budapest
25. KSH (2008): A foglalkoztatási, jövedelmi és fogyasztási jellemzők regionális különbségei. KSH Szegedi és Debreceni Igazgatóságának közös kiadványa
26. KSH (2008): A GDP területi különbségei Magyarországon, 2006. Statisztikai Tükör, Budapest
27. KSH (2008): A munkaerőköltség alakulása, 2006. Statisztikai Tükör, Budapest
28. KSH (2008): Dél-Dunántúli Statisztikai Tükör, Budapest
29. KSH (2008): Nyugdíjasok és nyugdíjak, Budapest
30. KSH (2008): Szociális védőháló a régiókban, Miskolc
31. KSH (2008): Társadalmi juttatások jellemzői az Európai Unióban és Magyarországon, 2005-ben. Statisztikai Tükör 99. szám, Budapest
32. KSH (2008): A gazdasági fejlődés regionális különbségei Magyarországon 2007-ben. KSH Debreceni Igazgatóságának kiadványa
33. Laki László (2008): A rendszerváltás, a „krízishelyzetű” kistérségek és az Európai Unió. In: A területfejlesztés útjai az Európai Unióban című konferencia előadásainak szerkesztett változata. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete
34. Lampert Mónika (2008): Az önkormányzati reform és a kistérségi integráció szerepe a felzárkóztatásban. In: A területfejlesztés útjai az Európai Unióban című konferencia előadásainak szerkesztett változata. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete
35. Lévai Péter – Szijjártó András (1998): Mezőgazdasági programok a cigányság körében (Vélemények, módszerek, tapasztalatok). Agrárgazdasági Tanulmányok 1998/6. szám. Budapest, Agrárgazdasági Kutató Intézet.
36. Madrász Imre (1995): Önfoglalkoztatók, vállalkozók és a térségfejlesztési erőfeszítések. A III. Falukonferencia előadása, MTA RKK, Pécs
37. Madarász Imre (2000): A vidékfejlesztés néhány közgazdaságtani vonatkozása. A falu XV. Évf. 1. szám
38. Mészáros Zoltán – Havasi Éva – Ari Orsolya (2008): Vissza a munka világába vagy kitérés előle – az inaktív állomány és státus jellemzése a munkaerő-piaci attitűdök. In: OFA Kutatási Évkönyv 4. szám, Budapest

39. Robert Chambers – Gordon R. Conway (1992): Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century. IDS Discussion Paper 296, Brighton, IDS In: Kinsella, J. et al. (2000): Pluriactivity as a livelihood strategy in Irish farm households and its role in rural development. *Sociologia Ruralis* 40 (4): 481-496.
40. Szociális és Munkaügyi Minisztérium (2005): Jelentés a foglalkoztatás helyzetéről és a foglalkoztatás bővítését szolgáló lépésekről, <http://www.szmm.gov.hu>
41. Tóth Erzsébet – Márkus Péter (2008): A szociális földprogramok jellemzői és tapasztalatai. SzMM felkérésére készült tanulmány (kézirat) AKI, Budapest
42. Tóth Erzsébet (szerk.) 2000: A mezőgazdasági foglalkoztatás alternatív lehetőségei. *Agrárgazdasági Tanulmányok* 13. szám. AKII, Budapest
43. Varga Gyula (szerk.) 1999: Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatok tükrében. *Agrárgazdasági Tanulmányok* 8. szám. AKII, Budapest

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: Évi átlagos jövedelmek és bevételek, 2007.....	13
2. táblázat: Az egy főre jutó éves jövedelmek az országos átlag százalékában.....	14
3. táblázat: A népesség fontosabb aktivitási mutatói, régióként.....	16
4. táblázat: A mezőgazdaságban dolgozók bruttó és nettó keresete a nemzetgazdaság más ágazatcsoportjaihoz viszonyítva.....	18
5. táblázat: A havi bruttó átlagkereset régiók szerinti alakulása, 2007.....	19
6. táblázat: A társadalmi juttatások funkciói és főbb mutatói, 2007.....	20
7. táblázat: Az egy főre jutó éves fogyasztás (kiadás) mértéke és szerkezete, 2005.....	24
8. táblázat: A leghátrányosabb kistérségek, települések és népességük részesedése és megoszlása (2007).....	28
9. táblázat: A leghátrányosabb helyzetű települések száma népesség-kategóriák szerint.....	30
10. táblázat: A vizsgált települések és főbb jellemzőik.....	36
11. táblázat: A felnőtt családtagok kor és képzettség szerinti összetétele.....	38
12. táblázat: Az aktív kereső családtagok díjazás szerinti megoszlása.....	40
13. táblázat: A családok jövedelem-kategóriák szerinti jellemzői.....	43
14. táblázat: A vizsgált háztartásokban élők gazdasági aktivitás szerinti csoportjai jövedelem-kategóriáinként.....	44
15. táblázat: A munkajövedelem gazdasági ágak szerint.....	46
16. táblázat: Családi hitelek és tartozások.....	48
17. táblázat: A családi fogyasztás szerkezete.....	49
18. táblázat: A főbb jövedelem-elemek országos átlaghoz viszonyított alakulása a vizsgált mintában.....	50

Ábrák jegyzéke

1. ábra: A háztartásban fogyasztott élelmiszerek és alkoholmentes italok volumenindexei, 2000 = 100%.....	23
2. ábra: A háztartások egy főre jutó lakásszolgáltatás, víz-, villamosenergia-, gáz- és egyéb tüzelőanyag-fogyasztási kiadásai, 2000-2007.....	23
3. ábra: A leghátrányosabb, komplex programmal támogatható kistérségek.....	27
4. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása megyénként, 2006.....	29
5. ábra: A munkanélküliek aránya a leghátrányosabb kistérségekkel érintett megyékben, 2007.....	32
6. ábra: Általános iskolát sem végzettek aránya a regisztrált munkanélküliekből, 2007.....	33
7. ábra: A családi nettó jövedelem források és nemzetgazdasági ágak szerinti összetétele.....	45

MELLÉKLETEK

Mellékletek jegyzéke

1. melléklet: Kérdőív	91
2. melléklet: Konzultációs témakörök és kérdések	102
3. melléklet: A bruttó hazai termék (GDP) területi jellemzői (1995-2006)	104
4. melléklet: A leghátrányosabb kistérségek néhány demográfiai jellemzője, 2007	105
5. melléklet: A leghátrányosabb kistérségek foglalkoztatási, munkaerő-piaci adatai, 2007	106
6. melléklet: A leghátrányosabb kistérségek fontosabb szociális jellemzői, 2007	107
7. melléklet: A felkeresett családok fontosabb jellemzői	108
8. melléklet: A településről való elköltözés motivációja	108
9. melléklet: A családok létszám és kor szerinti összetétele	109
10. melléklet: Az aktív keresők munkahely és munkavégzés szerinti jellemzői	110
11. melléklet: A munkanélküliség különféle tényezőinek összetétele	111
12. melléklet: A nyugdíjasok megélhetési körülményeinek tényezők szerinti jellemzői	112
13. melléklet: A családok szociális ellátásának összetevői	113

Kérdőív

ADATOK ÉS INFORMÁCIÓK

az elmaradott térségekben élő családok (háztartások) helyzetéről, megélhetésük jellemzőiről

Megye, kistérség:

Település:

A kért adatok és információk kutatási célokat szolgálnak. Felhasználásuk, elemzésük a válaszadó megnevezése nélkül, az előírt adatvédelmi kötelezettségek betartásával történik.

Az adatszolgáltatás önkéntes!

A kitöltésre vonatkozó információk

A kérdések megválaszolása a -ba írt x-szel (illetve a üresen hagyásával), a helyesnek ítélt válasz számjelenek beírásával, illetve rövid szöveges magyarázattal történik. Az egymást nem kizáró válaszok esetében – értelemszerűen – több válasz is adható.

1. A család¹ (háztartás) főbb jellemzői

- 1.1. A család településhez való kötődése:
- helybeli² (1) - betelepült (2)
 - a letelepedés időpontja:év
- 1.2. Ha betelepült, a lakóhely változtatás indokai:
- családi ok (1)
 - munkahely-változtatás, munkalehetőség (2)
 - a korábbi munkahely elvesztése (3)
 - olcsóbb megélhetés (4)
 - nyugdíjazás, leszázalékolás (5)
 - egyéb, éspedig
- (A kérdésre több válasz is adható.)
- 1.3. Az előző lakóhely közigazgatási besorolása:
- község (1) - város (2) - megyeszékhely (3) - főváros (4)
 - egyéb (külterület, tanya) (5)
- 1.4. Végez-e a család mezőgazdasági, illetve mezőgazdasági jellegű tevékenységet³?
- igen (1) - nem (2)
- 1.5. A család létszáma összesen: fő

¹ Család (háztartás): olyan személyek együttese, akik egy lakásban élnek, gazdasági egységet alkotnak abban az értelemben, hogy a megélhetési költségeket közösen viselik, függetlenül attól, hogy van-e közöttük családi kapcsolat.

² Helybelinek tekintjük a legalább 25 éve a településen élő családot.

³ *Mezőgazdasági tevékenység*: A család önellátását (zöldség, gyümölcs, hús) szinte egész évre biztosító, részben értékesítésre is kerülő mezőgazdasági termeléstől, a főhivatású (főállású) mezőgazdasági tevékenységig terjedő termék-előállítás változatai. *Mezőgazdasági jellegű (kiegészítő) tevékenység*: mezőgazdasági termékek feldolgozása, erdei, mezei termékek gyűjtögetése, értékesítése, döntően jövedelem-kiegészítő céllal.

2. A család összetétele

2.1. A család aktív keresői

Aktív keresők	Életkor, év	Nem	Iskolai végzettség	Mezőgazdasági képzettség	A munkahely, a munkavégzés jellemzői						Havi nettó átlagkereset Ft/hó	Eredeti szakmájában dolgozik-e?	
					jellege	gazdasági ága	gazdálkodási formája	helye	biztonsága	díjazása			legalitása
1. (családfő*)													
2.													
3.													
4.													
5.													

Életkor: 15-29 éves (1); 30-59 éves (2); 59 feletti (3)

Nem: nő (1); férfi (2)

Iskolai végzettség: alapfokú síncs (1); alapfokú (2); középfokú (3); felsőfokú (4)

Mezőgazdasági képzettség: nincs (1); gyakorlat <legalább 5 év mezőgazdasági munka> (2); alapfok (3); középfok (4); felsőfok (5)

Munkavégzés jellege: teljes munkaidőben: alkalmazott (1); vállalkozó (2); részmunkaidőben: alkalmazott (3); vállalkozó (4); alkalmi, napszámos munkát vállal (5) <több lehetőség is előfordulhat>

Munkavégzés (nemzet)gazdasági ága: mezőgazdaság, erdészet, hal- és vadgazdálkodás (1); élelmiszeripar (2); ipar, építőipar (3); szolgáltatás (4)

Munkaadó gazdálkodási formája: társas vállalkozás <kft, bt, rt, szövetkezet> (1); egyéni vállalkozó, gazdálkodó (2); közszféra, közigazgatás (3)

Munkavégzés helye: helyben (1); ingázik 50 km-en belül (2); ingázik 50 km-en túl (3); tartósan máshol vállal munkát (4)

Munkavégzés biztonsága: biztosnak tartja (1); bizonytalannak tartja (2)

Munkavégzés díjazása: elégedett (1); nem elégedett (2)

A munkavégzés legalitása: teljesen bejelentett (1); részben bejelentett (2); nem bejelentett (3)

Havi nettó átlagkereset: alkalmazotknál a munkabér és ehhez köthető egyéb juttatások (jutalom) átlagos összege, vállalkozóknál a megélhetésre fordított jövedelem, vagy a társadalombiztosítás alapját képező összeg (hozzávetőleges, csak nagyságrendileg pontos összeg, a választás nem kötelező); *Kategóriák:* 50 ezer Ft-ig (1); 50-100 ezer Ft (2); 101-150 ezer Ft (3) 150 ezer Ft felett (4)

* Családfő: egycsaládos háztartásban a férj, vagy a férfi élettárs, egyszülős háztartásban a szülő. Többesalados háztartásban a családfők közül az aktivitás, a nem és a kor figyelembe vételével jelölik ki a háztartásfőt. Ugyanez a kiválasztás a nem családi háztartásokban is.

2.2. A család munkanélküli tagjainak jellemzői

Munka-nélküliek	Életkor, év	Nem	Iskolai végzettség	Mezőgazdasági képzettség	Az utolsó munkahely		Az ellátás jellege	A munkanélküliség			Az elhelyezkedés	A jövedelem szerzés	
					nemzetgazdasági ága	elvezetésének oka		első időpontja	gyakorlása	időtartama			
1. (családfeje)													
2.													
3.													
4.													
5.													

Megjegyzés: Csak az előző táblázat meghatározásaitól eltérő válasz-lehetőségeket közöljük

Iskolai végzettség: alapfokú (1); középfokú (2); középiskola (3); felsőfokú (4)

Mezőgazdasági képzettség: nincs (1); gyakorlat <legalább 5 év mezőgazdasági munka> (2); alapfok (3); középfok (4); felsőfok (5)

Az utolsó munkahely nemzetgazdasági ága: mezőgazdaság, erdészet, hal- és vadgazdálkodás (1); élelmiszeripar (2); ipar, építőipar (3); szolgáltatás (4)

Az utolsó munkahely elvezetésének oka: létszámcsoökkentés (1); a munkahely megszűnése (2); felmondott (3); egészségi ok (4)

Az ellátás jellege: munkanélküli ellátásban részesül (1); ellátatlan <már nem tartja a kapcsolatot az ÁFSZ-szel> (2)

A munkanélküliség első időpontja: év

A munkanélküliség gyakorisága (az elvesztett munkahelyek száma): 1 (1); 2 (2); 3 (3); háromnál több (4); pályakezdő (5); egyáltalán nem tudott még elhelyezkedni (6)

A munkanélküliség időtartama: az első állásvesztéstől számítva, összesen (hónap vagy év)

Az elhelyezkedés lehetőségei: viszonylag könnyű (1); nagyon nehéz (2); reménytelen (3)

Jövedelemszerzés lehetőségei: alkalmi, napszámos munkát vállal mezőgazdaságban (1); alkalmi, napszámos munkát vállal nem mezőgazdaságban (2); közmunkát vállal (3); önállóan végez tevékenységet* (4); nincs semmilyen jövedelemszerző tevékenysége (5) (Több válasz is adható)

* Gyűjtőfogás (gomba, gyógymóvénny), háziipari tevékenység (kosárfonás, faragás), élelmiszer-feldolgozás, fahulladék gyűjtése, egyéb.

2.3. A család nyugdíjas tagjainak sajátosságai

Nyugdíjasok	Életkor, év	Nem	Iskolai végzettség	Mezőgazdasági képzettség	A nyugellátás jogcíme	Az utolsó munkahely		Szolgálati idő, év	A nyugdíj összege, Ft/hó	A nyugdíj kiegészítésének	
						nemzetgazdasági ága	gazdasági formája			lehetőségei	korlátai
1. (családfej)											
2.											
3.											
4.											
5.											

Megjegyzés: Csak az eddigiekől eltérő válasz-lehetőségek magyarázatait tüntetjük fel.

A nyugellátás jogcíme: korbetöltött öregségi nyugdíj (1); előrehozott vagy kord kedvezményes öregségi nyugdíj (2); rokkantsági és baleseti rokkantsági nyugdíj (3); egyéb (4)

Szolgálati idő, év: a nyugdíj alapját képező évek száma

A nyugdíj összege: Ft/hó

A nyugdíj kiegészítésének lehetőségei: rendszeres munkát vállal teljes munkaidőben (1); rendszeres munkát vállal rész munkaidőben (2); alkalmi, napszamos munkát vállal ritkán (3); alkalmi, napszamos munkát vállal rendszeresen (4); a háztartás önellátásában segít (5)

A nyugdíj kiegészítésének korlátai: nincs munkalehetőség (1); egészségi állapot (2); időhiány (3); nincs rá szüksége (4)

- 2.4. Gyermekgondozási ellátásban részesülő családtag(ok) létszáma: fő
Az ellátás mellett munkát vállal: fő
- 2.5. Az inaktív felnőtt családtag(ok)⁵ létszáma: fő
- 2.6. A gyermekek, tanulók létszáma a családban:
- nem tanuló gyermekek száma: fő
 - 0-6 éves: fő
 - 7 éves és idősebb: fő
 - általános iskolában tanulók: fő
 - szakmunkás képzőben tanul: fő
 - középiskolában tanul: fő
 - felsőfokú intézményben tanul: fő

3. A jövedelemszerzés sajátosságai

- 3.1. A család kereső tevékenységet folytató tagjai közül
- minimálbéren bejelentett és csak ez alapján díjazott fő
 - minimálbéren bejelentett, de többlet díjazásban részesülő fő
 - minimálbér feletti keresettel bejelentett munkavállaló fő
 - részmunkaidőben bejelentett, de teljes munkaidőben dolgozó fő
 - hivatalos bejelentés nélküli munkavállaló fő
- 3.2. Előfordult-e a munkabér
- késedelmes kifizetése - igen (1) -nem (2)
 - a kifizetés, az elszámolás végleges elmaradása - igen (1) -nem (2)
- 3.3. A gyermekgondozási ellátásban részesülő családtag(ok)nak van-e bejelentett munkahelye?
- nincs(1)fő; - nem is volt(2)fő; - van(3)fő
- 3.4. Amennyiben van, az ellátás lejárta után munkahelyére
- visszamehet (1) - nem mehet vissza(2) - nem tudja (3)
- 3.5. Amennyiben nem mehet vissza, annak mi az oka?
- betöltötték a pozícióját (1)
 - megszűnt a munkahelye (2)
 - gyermekét nem tudja elhelyezni bölcsődében, óvodában (3)
 - gyermekét nem akarja elhelyezni bölcsődében, óvodában (4)

⁵ Munkaviszonyban nem álló, hozzátartozói jogon nyugdíjasok, járadékosok, az önkormányzatok szociális segélyezettjei, egyéb inaktívak (vagyonukból, ingatlanjaik bérbeadásából élnek). Jövedelme saját jogán nincs.

3.6. A munkanélküli családtagok számára, melyek az ismételt elhelyezkedés legjellemzőbb akadályai? (több válasz is adható)

- a kereset alig haladná meg a munkanélküli ellátás és az egyéb jövedelem együttes összegétfő
- a szakképzettség hiányafő
- nincs a szakképzettségnek megfelelő munkahelyfő
- az utazás, étkezés, ruházkodás költségei nem vállalhatókfő
- diszkriminációfő
- egyéb, éspedigfő

A fenti tényezők fontossági sorrendjét 1-5. terjedő skálán értékleje: a legkevésbé jelentős akadályozó tényező (1), a legmeghatározóbb pedig (5).

3.7. A család munkanélküli tagjai mit tesznek az elhelyezkedési esélyének növelése érdekében? (több válasz is adható)

- tanul, továbbképzzi, átképzzi magát (1)fő
- saját vállalkozást tervez (2)fő
- saját maga keres munkát (3)fő
- a munkaügyi központtól vár segítséget, munkát (4)fő
- nem tesz semmit, mert nem éri meg elhelyezkedni (5)fő

3.8. A munkanélküliségi ellátás⁶ folyósítása érdekében részt vesz(nek)-e közmunkán?

- igen (1) - nem (2)fő

3.9. Amennyiben nem, ennek oka, hogy:

- az önkormányzat nem tud munkát biztosítani
 - nincs értelme, vagy nem akar részt venni
 - nincs megfelelő munka
- (Több válasz is adható.)

3.10. A család tagjai évente összesen hány napot dolgoznak napszámosként, vagy alkalmi munkásként?

- munkavisztonnyal rendelkezők:nap
- munkanélküliek:nap

3.11. Az alkalmi munkát vállaló családtagoknak van-e munkavállalói könyvük?

- van (1) - tudnak róla, de nincs (2) - nem is tudnak róla (3)

3.12. Belátható időn belül lát-e esélyt

- a lakóhelyén való elhelyezkedésre - igen (1) - nem (2)
- a vonzáskörzeten belüli munkavállalásra - igen (1) -nem (2)

⁶ Munkanélküli-segély, álláskeresési támogatás, munkanélküli-járadék, munkanélküliek rendszeres szociális segélye (önkormányzati!)

- 3.13. Megfelelő lehetőség esetén vállalkozna-e
- lakóhelyétől távoli igen (1) nem (2)
- külföldi munkavégzésre? igen (1) nem (2)

4. A családi jövedelem összetétele

- 4.1. Mennyi a család havi, átlagos nettó jövedelme⁷?
- 100 ezer Ft alatt (1) - 100-150 ezer Ft (2) - 150-200 ezer Ft (3)
- 200-300 ezer Ft (4) - 300 ezer Ft felett (5)
- A havi jövedelem összege⁸:fő

- 4.2. A nettó jövedelem, bevétel (éves vagy havi) összege, források szerinti megoszlása:
	összeg, Ft	megoszlás, %
- munkajövedelem		☐ ☐
- nyugdíj, nyugdíj-kiegészítés		☐ ☐
- munkanélküli ellátások		☐ ☐
- gyermekellátási juttatások és támogatások ⁹		☐ ☐
- egyéb jövedelem		☐ ☐
- (Az összes jövedelem = 100%)

- 4.3. A munkajövedelem¹⁰ összetétele nemzetgazdasági ág szerint:

Nemzetgazdasági ág	megoszlás, %	összeg, Ft/hó, Ft/év
Mezőgazdaság, erdészet, élelmiszeripar		
Ipar, építőipar		
Szolgáltatás, közszféra		

- 4.4. A mezőgazdasági munkajövedelem összetétele:

Mezőgazdasági munkajövedelem	megoszlás, %	összeg, Ft/hó, Ft/év
Főállású munkaviszony		
Vállalkozás		
Alkalmi, napszámos munka		
Mezőgazdasági termelés saját fogyasztásra		
Egyéb kiegészítő tevékenységek*		

* Vadon termő gyümölcsök, gombák gyűjtése, bot, vessző, díszitógally gyűjtése, gyantázás, erdei méhészet, feldolgozás, háziipari tevékenység, falusi turizmus stb.

⁷ A jövedelmek csoportjába soroljuk: kereset, egyéb munkavégzés, vállalkozás ellenértéke; mezőgazdasági jövedelmek; társadalmi jövedelmek (nyugdíj, gyermekellátási juttatások és támogatások), egyéb szociális jövedelmek; egyéb jövedelmek, térítés nélküli és természetbeni (pl. étkezés) szociális ellátás értéke (KSH, Háztartás-statisztikai évkönyv, 2006).

⁸ Amennyiben a válaszadó hajlandó közölni a konkrét összeget, a jövedelem sávokat nem kell kitölteni.

⁹ Gyes, gyed, gyet, családi pótlék, árvaellátás, rendszeres gyermekvédelmi támogatás.

¹⁰ Főállású munkaviszonyból, vállalkozásból, másodállásból, alkalmi munkavégzésből, valamint mezőgazdasági tevékenységből (értékesített és önellátást szolgáló termékek) származó jövedelmek együtt.

- 4.5. Az alábbiak közül a család melyik szociális támogatásban, ellátásban részesül?
- családi pótlék (1)
 - gyed, gyes, gyet (2)
 - rendszeres gyermekvédelmi támogatás (3)
 - ingyenes gyermekétkeztetés (4)
 - rendszeres szociális segély (5)
 - rendkívüli szociális segély (6)
 - lakásfenntartási támogatás (7)
 - közgyógyellátás (8)
 - ápolási díj (9)
 - árvaellátás (10)
 - egyéb (11), éspedig
-
- 4.6. A család nettó jövedelme az utóbbi öt év átlagában
- csökkent (1) - megélhetést veszélyeztető mértékben csökkent (2)
 - nőtt (3) - nem változott (4)
- 4.7. Nevezze meg a jövedelemcsökkenés legfontosabb okait!
-
-
- 4.8. Ha foglalkoznak mezőgazdasági, illetve mezőgazdasági jellegű tevékenységgel, milyen céllal teszik?
- a megélhetés fő forrásként,
 - kiegészítő jövedelemforrásként,
 - önellátási céllal,
 - családi örökség, hagyomány miatt
 - egyéb okból, éspedig
-
- (A kérdésre több válasz is adható.)
- 4.9. Az önálló mezőgazdasági termelésből származó jövedelemszerzés módjai:
- háztól értékesítés (1)
 - piacon történő értékesítés (2)
 - TÉSZ-en keresztül történő értékesítés (3)
 - gépi szolgáltatás (4)
 - egyéb (5), éspedig
-

- 4.10. A mezőgazdasági tevékenységét a család az utóbbi öt év átlagában
- csökkentette (1) - növelte (2) - szinten tartotta (3)
 - teljesen felhagyott vele (4)
- 4.11. Egyéb, önálló mezőgazdasági jellegű kiegészítő tevékenységek: (Több válasz is adható.)
- vadon termő gyümölcsök, gombák gyűjtése, feldolgozása (1)
 - bot, vessző, díszítőgally gyűjtése, gyantázás (2)
 - fagyűjtés télire (3)
 - feldolgozás (4)
 - turizmus (5)
 - háziipari tevékenység (6)
 - egyéb (7), éspedig
- 4.12. A mezőgazdasági jellegű (kiegészítő) tevékenységét a család az utóbbi öt év átlagában
- csökkentette (1) - növelte (2) - szinten tartotta (3)
 - teljesen felhagyott vele (4)
- 4.13. A mezőgazdasági, illetve mezőgazdasági jellegű tevékenység felszámolásának indítékai
- idős kor, egészségi okok (1)
 - értékesítési nehézségek (2)
 - bevételt meghaladó kiadások (3)
 - megnövekedett lopási károk (4)
 - egyéb (5), éspedig
 -
- 4.14. Foglalkozik-e a család nem mezőgazdasági tevékenységgel?
- nem (1) - igen (2)
- 4.15. Amennyiben igen, melyek ezek?
-

5. A család életszínvonala, fogyasztása

- 5.1. Kérjük, hogy a család összes jövedelme alapján alábbiak szerint minősítse a megélhetésének színvonalát! (A kérdésre egy válasz adható.)
- a család napi megélhetési gondokkal küzd (élelmiszer, gyógyszerellátás, rezsi kifizetés) (1)
 - az alapvető szükségletek fedezete megoldott, de a váratlan kiadások gondot jelentenek (2)
 - a család megélhetése biztonságos, de a megtakarítás mértéke szerény (3)
 - a család jövedelme fedezetet nyújt megtakarításra és az életminőség javítására is (pihenés, gyermekek taníttatása, üdültetése stb.) (4)

5.2. A havi jövedelemből a család hány százalékot fordít az alábbi kiadásokra?
(havi jövedelem = 100%)

- élelmiszer-vásárlás	
- lakásfenntartás, közüzemi díjak	
- gyermekek iskoláztatása	
- egészségügyi ellátás, gyógyszer	
- ruházkodás	
- közlekedés	
- autófenntartás	
- művelődés, üdülés, szórakozás	
- lakás-, házfelújítás	
- lakásberuházás (hiteltörlesztés)	
- tartalékolás	

5.3. A család életviteléhez szükségesek-e kisebb összegű magánkölcsonők?

- nem (1) - igen ritkán (2) - gyakran (3) - havonta (4)

5.4. A családnak van-e

- közüzemi tartozása - igen (1) - nem (2)
- elmaradt hiteltörlesztése - igen (1) - nem (2)
- magántartozása - igen (1) - nem (2)
- egyéb hátraléka, éspedig - igen (1) - nem (2)

5.5. Elégedett-e ön a család jelenlegi anyagi helyzetével?

- igen (1) - nem (2)

5.6. Amennyiben nem, véleménye szerint hány százalékkal magasabb, illetve mekkora összegű jövedelem lenne szükséges a család méltányos megélhetéséhez?

.....Ft%

5.7. Elköltözne-e a településről?

- nem (1) - igen, de nincs rá módja (2) - igen (3)

5.8. Ha igen, miért költözne el?

- munkalehetőség miatt (1)
- magasabb kereset miatt (2)
- új környezet miatt (3)
- családi okok miatt (pl.: a gyermeke is elköltözik) (4)
- egyéb, (5) éspedig
.....

Konzultációs témakörök és kérdések
a lakosság fontosabb jellemzőiről, a megélhetés helyzetéről és lehetőségeiről

1. Fontosabb demográfiai jellemzők

- Az előző évtizedhez képest nőtt, vagy csökkent a településen élő népesség száma, melyek a változás fontosabb tényezői (betelepülés, visszatelepülés, elvándorlás, csökkenő népszaporulat, a gazdasági bázis mérséklődése, a település közigazgatási besorolásának változása, új munkahelyek teremtése, az etnikai összetétel stb.)?
- Milyen változás figyelhető meg a népesség kor- és iskolai végzettség szerinti összetételében, ebből adódnak-e megélhetést érintő gondok?

2. A foglalkoztatás és a megélhetés sajátosságai

- A munkavállalási korú népesség foglalkoztatása (megélhetése) az előző évtizedben milyen mértékben kötődött a mezőgazdasághoz, az ipar-építőipar ágazataihoz, valamint a szolgáltatás jellegű tevékenységekhez?
- Napjainkra ezekben az arányokban milyen változások következtek be (attól függetlenül, hogy a munkavégzés a lakóhelyhez, vagy más településhez kötődik)?
- Hogyan változott a településen foglalkoztatottak, illetve az ingázók aránya és mi jellemzi a lakóhelyen kívüli munkavégzést (lakóhelytől való távolság, tevékenység, fiatalabb, idősebb ingázók aránya stb.)?
- Van-e jelentősebb foglalkoztató (gazdálkodó szervezet, vállalkozás) a településen, ezek között számottevőek-e a mezőgazdasági tevékenységűek, növekedett-e az önfoglalkoztató vállalkozók, egyéni gazdálkodók száma az utóbbi években?
- Milyen mértékű a munkanélküliség (ezen belül a tartós munkanélküliség) milyenek legális elhelyezkedés esélyei helyben, vagy a vonzáskörzetben lévő nagyobb településen?
- Az ismételt elhelyezkedés, a megélhetés szempontjából munkanélküliek melyik csoportja van a legkilátástalanabb, legveszélyeztetettebb helyzetben (életkor, szakképzettség, nemzetiség stb.); a tartós munkanélküliek körében kialakultak-e káros életviteli jellemzők (egészségromlás, mentális-morális gondok)?
- Milyen terheket ró az önkormányzatra, és hogyan oldható meg a munkanélküli ellátásból kiszoruló rendszeres szociális segélyezése, milyen a segélyezés feltételrendszere (például: közmunka), formája, működtetése; a segély felhasználása eléri-e a célját? Vannak-e idő előtti igénylések, visszaélések?
- Az önkormányzat milyen összegű költségvetésből gazdálkodik, ebből mennyit köt le a szociális segélyezés, és ez a lakosság mekkora hányadát érinti?
- A települési önkormányzat tud-e szerepet vállalni a munkahelyek megőrzésében, új munkahelyek létrehozásában (pályázatok, vállalkozóknak nyújtott kedvezmények, különféle munkák, szolgáltatások megszervezése) van-e ennek eredménye?
- A település (napi ingázással elérhető) környezetében van-e, vagy belátható időn belül léte-sül-e nagyobb munkáltató, jelent-e ez megoldást a falu lakóinak?

- A településen van-e kereslet napszámos munka iránt, a rászorulóknak élnek-e ezzel, mekkora a napszám átlagos összege és melyek a leggyakoribb munkalehetőségek?
- A település lakossága műveli-e a rendelkezésére álló földterületet, tartanak-e állatot, egyáltalán van-e a mezőgazdasági termelés iránti érdeklődés (különös tekintettel a fiatalabb generációra)?
- Működik-e a településen szociális foglalkoztatás, szociális földprogram, termelői szerveződések (termelői csoportok), milyen eredményekkel?
- Melyek a lakosság megélhetését, boldogulását leginkább akadályozó tényezők (várostól való távolság, rossz közlekedés, alacsony színvonalú infrastruktúra stb.)?
- A megélhetési gondok enyhítése érdekében milyen tipikus túlélési stratégiák alakultak ki és működnek a településen (segélyekkel kombinált házkörüli gazdálkodás, alkalmi munkavállalás, fekete munka megélhetési bűnözés, más illegális tevékenységek stb.) és melyek ezek legfontosabb társadalmi, munkajogi hatásai, előnyei és hátrányai?

3. A település jövője

- Milyen perspektívája van a településnek, vannak-e olyan működésbe hozható tartalékai, amelyek kiutat jelenthetnek (természeti, történeti látványosság, termál-, vagy gyógyvíz, turizmus stb.)?
- Az agrár- és vidékfejlesztési program forrásaira számítanak-e ezek megvalósításában? Ezen a téren milyen tapasztalataik vannak?
- Ösztönzik-e valamilyen módon, a településen való letelepedésre, vagy a helyben maradásra a fiatalokat?
- Megfelelő színvonalon fenntarthatók-e a település oktatási intézményei (óvoda, iskola)?
- Részt vesznek-e önkormányzati társulásban, mire irányul az együttműködés, melyek az előnyei, esetleges hátrányai?

A bruttó hazai termék (GDP) területi jellemzői (1995-2006)

Megyék, régió, ország	Egy főre jutó bruttó hazai termék				
	országos átlag = 100%		összege (PPS)*	Területi rangora (összeg PPS- ben)	EU-27 átlaga =100% (összeg PPS- ben)
	1995	2006			
Budapest	183,6	221,3	33 833	1	143,5
Pest megye	72,6	85,4	13 057	6	55,4
Közép-Magyarország	145,7	165,9	25 367	I	107,6
Fejér megye	99,7	97,0	14 829	5	62,9
Komárom-Esztergom megye	86,6	102,7	15 694	3	66,6
Veszprém megye	84,6	72,5	11 081	9	47,0
Közép-Dunántúl	90,9	90,5	13 842	III	58,7
Győr-Moson-Sopron megye	108,5	115,1	17 591	2	74,6
Vas megye	106,8	98,7	15 088	4	64,0
Zala megye	91,3	79,5	12 154	7	51,6
Nyugat-Dunántúl	102,8	100,3	15 333	II	65,0
Baranya megye	79,7	72,1	11 015	10	46,7
Somogy megye	75,9	62,2	9 505	17	40,3
Tolna megye	91,5	67,4	10 307	13	43,7
Dél-Dunántúl	81,4	67,5	10 326	IV	43,8
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	75,4	66,1	10 110	15	42,9
Heves megye	74,5	68,8	10 518	12	44,6
Nógrád megye	59,2	49,5	7 563	20	32,1
Észak-Magyarország	72,4	64,0	9 780	VI	41,5
Hajdú-Bihar megye	77,5	71,9	10 984	11	46,6
Jász-Nagykun-Szolnok megye	77,0	65,3	9 977	16	42,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	60,2	53,2	8 131	19	34,5
Észak-Alföld	70,9	63,1	9 640	VII	40,9
Bács-Kiskun megye	78,3	66,3	10 141	14	43,0
Békés megye	77,7	57,5	8 794	18	37,3
Csongrád megye	92,6	73,8	11 284	8	47,9
Dél-Alföld	82,6	66,2	10 117	V	42,9
Összesen	100,0	100,0	15 287		64,8

Megjegyzés: * PPS (Purchasing Power Standard = vásárlóerő-paritás): A PPS egy mesterségesen megalkotott elszámolási egység, amelyre az Európai Unió átlagát tekintve fennáll a következő egyenlőség: 1 PPS = 1 euró.

Forrás: Statisztikai Tükör, KSH, 2008.

A leghátrányosabb kistérségek néhány demográfiai jellemzője, 2007

Kistérségek, megyék, régiók	Népsűrűség, fő/km ²	Lakónépesség változása a 2001. év végéhez, %	Természetes szaporodás, illetve fogyás	A 60 éves és idősebb népesség aránya az állandó népességből, %, december 31.
Sásdi	37,9	-6,5	-5,8	21,3
Sellyei	30,0	-6,7	-2,5	19,1
Szigetvári	40,0	-5,5	-4,6	18,7
Baranya megye	89,5	-2,4	-4,0	21,4
Barcsi	36,0	-6,7	-4,9	19,9
Csurgói	35,6	-7,0	-5,9	21,1
Lengyeltóti	41,7	-4,8	-3,7	20,8
Somogy megye	53,8	-3,5	-4,9	21,9
Tamási	39,4	-6,3	-6,7	23,0
Tolna megye	64,4	-4,8	-4,6	21,3
Edelényi	45,3	-5,6	-1,5	19,3
Encsi	53,2	-0,7	-0,6	17,3
Ózdi	129,1	-7,3	-2,5	20,6
Sárospataki	54,3	-7,5	-5,4	20,1
Szerencsi	87,5	-4,6	-2,2	19,4
Szikszói	63,3	-3,0	-1,3	18,3
Abaúj-Hegyközi	33,6	-7,4	-3,1	19,7
Bodroközi	43,5	-7,5	-4,1	18,9
Mezőcsáti	38,4	-5,0	-3,4	18,7
Tokaji	54,2	-8,6	-8,5	22,2
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	97,9	-5,3	-3,2	20,1
Hevesi	50,8	-4,2	-3,4	20,6
Heves megye	87,1	-3,0	-4,9	22,6
Bátonyterenyei	92,7	-8,4	-6,1	23,5
Nógrád megye	82,6	-4,7	-5,4	22,4
Berettyóújfalui	42,2	-6,3	-3,7	20,6
Hajdú-Bihar megye	87,6	-1,6	-1,8	19,4
Tiszafüredi	45,6	-6,5	-6,2	20,9
Jász-Nagykun-Szolnok megye	71,5	-4,6	-4,4	21,6
Baktalórántházai	77,6	-1,7	-0,2	16,5
Csengeri	55,5	-6,8	-2,1	19,8
Fehérgyarmati	54,4	-5,2	-2,2	18,6
Mátészalkai	104,7	-4,8	-2,4	16,8
Nyírbátori	63,6	-3,2	-0,2	16,3
Vásárosnaményi	53,9	-5,9	-2,5	19,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	96,2	-2,9	-1,1	17,3
Bácsalmási	45,9	-6,7	-6,8	24,4
Jánoshalmi	42,1	-5,9	-7,5	24,1
Bács-Kiskun megye	63,2	-2,2	-4,3	21,7
Mezőkovácsházai	47,5	-9,3	-8,4	24,0
Sarkadi	41,8	-6,8	-5,2	22,1
Békés megye	66,9	-5,6	-6,1	22,9
Kisteleki	45,8	-4,1	-7,9	23,9
Csongrád megye	99,5	-0,9	-4,6	22,2
Ország összesen	108,0	-1,3	-3,6	21,3

Megjegyzés: A megyék adatai a területi egység egészének átlagos értékei.

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2007. KSH 2008.

A leghátrányosabb kistérségek foglalkoztatási, munkaerő-piaci adatai, 2007

Kistérségek, megyék*	Mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az összes foglalkoztatottból**, %	Nyilvántartott álláskeresők aránya a munkavállalási korú népességből, %	A 180 napon túl nyilvántartottak aránya az álláskeresőkből, %	Az ezer lakosra jutó adózók száma, fő	Egy adófizetőre jutó személyi jövedelem adóalapot képező jövedelem, Ft/hó	Általános iskolát sem végzetek aránya a nyilvántartott munkanélküliekből, %
Sásdi	17,5	14,3	61,1	364	102 012	17,4
Sellyei	13,7	21,4	58,7	372	98 679	10,9
Szigetvári	12,8	15,0	61,8	392	103 609	7,1
Baranya megye	7,0	8,7	55,6	420	129 618	7,3
Barcsi	15,0	17,1	57,6	372	111 662	12,8
Csurgói	13,9	14,8	66,2	375	106 717	8,3
Lengyeltóti	12,5	14,5	57,9	356	98 878	10,0
Somogy megye	8,6	11,0	55,5	410	120 315	9,3
Tamási	12,6	10,6	46,5	388	105 353	8,9
Tolna megye	9,8	7,9	51,2	427	131 758	6,5
Edelényi	5,5	18,3	58,4	323	114 047	15,3
Encsi	8,8	22,4	65,4	313	110 856	17,1
Ózdi	1,9	16,3	66,1	322	119 094	13,5
Sárospataki	9,1	14,7	62,9	399	119 687	6,8
Szerencsi	8,5	13,8	62,0	352	116 794	12,1
Szikszói	9,8	20,1	68,0	324	113 922	19,7
Abaúj-Hegyközi	12,6	24,0	64,5	315	105 950	14,6
Bodroghközi	7,3	21,7	65,1	294	96 499	11,8
Mezőcsáti	14,8	18,1	64,0	340	107 952	6,3
Tokaji	6,3	16,8	64,0	362	117 249	7,6
Borsod-Abaúj-Zemplén	3,9	12,9	63,3	377	133 294	10,7
Hevesi	12,0	15,9	64,7	339	111 357	16,1
Heves megye	5,6	8,1	54,0	420	136 611	9,9
Bátonyterenyei	3,5	14,1	60,4	377	120 783	11,4
Nógrád megye	3,0	11,9	60,4	406	128 127	8,9
Berettyóújfalui	14,2	15,7	60,4	360	107 498	6,6
Hajdú-Bihar megye	8,8	10,6	57,7	407	127 140	6,6
Tiszafüredi	13,4	13,8	53,8	363	111 816	8,7
Jász-Nagykun-Szolnok	8,5	8,0	51,3	409	127 998	7,7
Baktalórántházai	7,4	17,6	54,6	330	99 050	7,2
Csengeri	10,7	18,5	61,3	315	99 412	9,9
Fehérgyarmati	7,4	19,6	59,4	319	102 599	10,2
Mátészalkai	7,5	17,6	64,3	323	114 789	11,7
Nyírbátori	7,6	15,5	58,4	317	113 464	10,8
Vásárosnaményi	5,4	20,1	63,2	316	113 205	8,3
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,9	13,4	59,3	360	120 668	9,0
Bácsalmási	25,6	13,1	55,5	352	101 505	4,8
Jánoshalmi	25,7	11,3	59,6	356	103 449	10,6
Bács-Kiskun megye	13,7	7,5	52,4	417	119 891	6,0
Mezőkovácsházai	26,7	15,7	56,3	379	100 750	3,6
Sarkadi	12,0	15,3	57,5	325	99 962	4,4
Békés megye	11,5	9,9	51,6	418	117 753	3,2
Kisteleki	33,3	8,3	52,8	374	93 200	3,6
Csongrád megye	11,8	6,2	48,2	429	130 675	2,4
Ország összesen	5,5	6,7	53,5	431	146 494	6,9

* A megyék adatai a területi egység egészének átlagos értékei.

* 2001. február 1-re vonatkozó adat.

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2007. KSH 2008.

A leghátrányosabb kistérségek fontosabb szociális jellemzői, 2007

Kistérségek, megyék, régiók	Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma 1000 munkavállalási korú lakosra, fő	ebből:		Rendszeres szociális segélyben részesülők száma/1000 lakos	Közgyógy- ellátási igazolvánnyal rendelkezők száma/1000 lakos
		saját jogú nyugdíj- sok aránya, %	A nyugdíj átlagos összege, Ft/hó		
Sásdi	511,6	72,4	72 623	55	56
Sellyei	470,8	71,5	66 863	85	72
Szigetvári	482,4	73,2	70 695	64	86
Baranya megye	493,8	79,6	81 125	27	43
Barcsi	478,7	75,3	72 965	61	46
Csurgói	486,7	73,8	72 781	57	45
Lengyeltóti	428,4	74,4	69 543	47	45
Somogy megye	466,6	78,9	76 864	37	36
Tamási	533,4	75,1	70 394	36	60
Tolna megye	495,8	79,8	76 861	23	50
Edelényi	470,1	68,1	75 347	85	63
Encsi	423,6	67,6	71 897	92	69
Ózdi	497,5	73,1	79 109	77	41
Sáropataki	453,2	74,3	73 417	52	55
Szerencsi	446,5	74,5	74 436	65	45
Sziksói	435,4	67,9	72 236	80	52
Abaúj-Hegyközi	453,4	69,0	70 445	82	71
Bodrogközi	455,5	64,4	67 217	102	63
Mezőcsáti	443,8	68,6	70 517	80	62
Tokaji	495,4	73,7	73 323	66	58
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	458,9	76,5	80 053	54	46
Hevesi	472,6	76,9	71 755	61	56
Heves megye	499,9	84,5	78 619	26	40
Bátonyterenyei	515,8	77,9	80 358	47	38
Nógrád megye	489,5	82,1	78 972	36	43
Berettyóújfalui	478,8	67,7	70 464	62	73
Hajdú-Bihar megye	430,2	76,2	76 364	33	46
Tiszafüredi	491,3	69,1	69 666	54	71
Jász-Nagykun-Szolnok megye	496,1	77,3	75 383	27	49
Baktalórántházai	454,5	60,7	66 351	66	68
Csengeri	531,7	64,3	65 661	88	79
Fehérgyarmati	483,3	63,6	65 793	83	85
Mátészalkai	460,9	66,5	68 475	73	70
Nyírbátori	446,5	62,5	70 132	65	67
Vásárosnaményi	493,1	66,5	69 465	79	61
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	451,5	67,6	72 187	49	60
Bácsalmási	565,9	75,7	69 110	44	55
Jánoshalmi	580,6	75,6	66 719	36	38
Bács-Kiskun megye	471,8	78,9	73 816	18	43
Mezőkovácsházai	572,2	75,6	68 873	54	56
Sarkadi	565,7	72,6	66 072	59	133
Békés megye	542,2	78,2	72 924	32	52
Kisteleki	563,1	71,5	64 740	11	50
Csongrád megye	500,5	82,1	75 913	12	37
Ország összesen	455,1	82,6	82 242	19	40

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2007. KSH 2008

A felkeresett családok fontosabb jellemzői

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén			Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj-Hegyközi	Sziksói	Mezőcsáti	Tamási	Sellyei	
	kistérség			kistérség		
A felkeresett települések						
- száma	3	4	2	6	3	18
- aránya, %	16,7	22,2	11,1	33,3	16,7	100,0
A felkeresett családok						
- száma	31	22	14	46	9	122
- aránya, %	25,4	18,0	11,5	37,7	7,4	100,0
A családok létszáma összesen, fő						
- ebből: felnőttek	76	61	29	114	23	303
gyerekek	37	12	17	44	19	129
Átlagos családlétszám, fő	3,6	3,3	3,3	3,4	4,7	3,5
Átlagos gyerekszám, fő	1,9	2,0	2,1	1,7	3,2	2,0
A helybeli családok aránya, %	90,3	95,5	85,7	91,3	100,0	91,8
Mezőgazdasági tevékenységet végzők aránya, %	80,6	72,7	92,9	76,1	88,9	79,5

Forrás: Kérdőíves felmérés, AKI

A településről való elköltözés motivációja

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén			Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj-Hegyközi	Sziksói	Mezőcsáti	Tamási	Sellyei	
	kistérség			kistérség		
Az elköltözés szándékainak megoszlása, %						
- nem	64,5	59,1	64,3	69,6	44,4	63,9
- igen, de nincs rá mód	0,0	31,8	28,6	19,6	44,4	19,7
- igen	35,5	9,1	7,1	10,9	11,1	16,4
A költözési okok szerkezete, %						
- munkalehetőség miatt	27,8	40,0	40,0	17,6	57,1	32,8
- magasabb kereset miatt	16,7	6,7	30,0	58,8	28,6	28,4
- új környezet miatt	16,7	20,0	10,0	11,8	0,0	13,4
- családi ok	5,6	13,3	20,0	11,8	0,0	10,4
- egyéb	33,3	20,0	0,0	0,0	14,3	14,9

Forrás: Kérdőíves felmérés, AKI

A családok létszám és kor szerinti összetétele

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén			Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj-Hegyközi	Szikszói	Mezőcsáti	Tamási	Sellyei	
	kistérség			kistérség		
Aktív keresők, fő	33	28	17	66	15	159
Korösszetétele, %						
- 15-29 éves	18,2	17,9	0,0	22,7	13,3	17,6
- 30-59 éves	78,8	78,6	94,1	75,8	86,7	79,9
- 59 év felett	3,0	3,6	5,9	1,5	0,0	2,5
Munkanélküliek, fő	12	8	4	17	1	42
Korösszetétele, %						
- 15-29 éves	25,0	37,5	25,0	11,8	0,0	21,4
- 30-59 éves	75,0	62,5	75,0	82,4	100,0	76,2
- 59 év felett	0,0	0,0	0,0	5,9	0,0	2,4
Nyugdíjasok, fő	25	22	8	31	7	93
Korösszetétele, %						
- 15-29 éves	0,0	0,0	0,0	3,2	0,0	1,1
- 30-59 éves	32,0	18,2	12,5	32,3	42,9	28,0
- 59 év felett	68,0	81,8	87,5	64,5	57,1	71,0
Összesen, fő	70	58	29	114	23	294
Korösszetétele, %						
- 15-29 éves	12,9	13,8	3,4	15,8	8,7	12,9
- 30-59 éves	61,4	53,4	69,0	64,9	73,9	62,9
- 59 év felett	25,7	32,8	27,6	19,3	17,4	24,1
Létszám szerinti összetétel, %						
- aktív keresők	47,1	48,3	58,6	57,9	65,2	54,1
- munkanélküliek	17,2	13,8	13,8	14,9	4,4	14,3
- nyugdíjasok	35,7	37,9	27,6	27,2	30,4	31,6

Forrás: Kérdőíves felmérés, AKI

Az aktív keresők munkahely és munkavégzés szerinti jellemzői

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén				Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj- Hegyközi	Sziksói	Mezőcsáti	Összesen	Tamási	Sellyei	
	kistérség				kistérség		
Az aktív keresők száma jellemzőként összesen = 100%							
A munkavégzés jellege							
Teljes munkaidőben dolgozik	75,8	60,7	70,6	69,2	92,4	33,3	75,5
ebből: - alkalmazott	54,5	60,7	70,6	60,3	80,3	26,7	65,4
- vállalkozó	21,2	0,0	0,0	9,0	12,1	6,7	10,1
Részmunkaidőben dolgozik	9,1	14,3	17,6	12,8	4,5	60,0	13,8
ebből: - alkalmazott	3,0	10,7	17,6	9,0	3,0	26,7	8,2
- vállalkozó	6,1	3,6	0,0	3,8	1,5	33,3	5,7
Alkalmi munkát vállal	9,1	7,1	0,0	6,4	0,0	0,0	3,1
Östermelő	6,1	17,9	11,8	11,5	3,0	6,7	7,5
A munkahely gazdasági ága							
- mezőgazdaság	27,3	35,7	29,4	30,8	15,2	40,0	25,2
- élelmiszeripar	0,0	0,0	0,0	0,0	10,6	13,3	5,7
- ipar, építőipar	9,1	17,9	23,5	15,4	12,1	13,3	13,8
- szolgáltatás	63,6	46,4	47,1	53,8	62,1	33,3	55,3
A munkahely gazdálkodási formája							
- társas vállalkozás,	36,4	57,1	47,1	46,2	40,9	46,7	44,0
- egyéni vállalkozó, gazdálkodó	27,3	14,3	11,8	19,2	22,7	33,3	22,0
- közszfőra, közigazgatás	36,4	28,6	41,2	34,6	36,4	20,0	34,0
A munkavégzés helye							
- helyben dolgozik	75,8	64,3	52,9	66,7	62,1	80,0	66,0
- ingázik 50-km-e belül, fő	15,2	35,7	47,1	29,5	24,2	13,3	25,8
- ingázik 50 km-en túl, fő	6,1	0,0	0,0	2,6	7,6	6,7	5,0
Ingázók összesen	97,0	100,0	100,0	98,7	93,9	100,0	96,9
- tartósan máshol dolgozik	3,0	0,0	0,0	1,3	6,1	0,0	3,1
A munkahely megítélése							
- biztonságosnak tartja, fő	51,5	42,9	29,4	43,6	45,5	40,0	44,0
- bizonytalanak tartja, fő	48,5	57,1	70,6	56,4	54,5	60,0	56,0
A munkabér, kereset minősítése							
- elégedett	30,3	35,7	5,9	26,9	15,2	6,7	20,1
- nem elégedett	69,7	64,3	94,1	73,1	84,8	93,3	79,9
A munkahely legalitása							
- teljesen bejelentett	75,8	89,3	88,2	83,3	98,5	100,0	91,2
- részben bejelentett	18,2	7,1	11,8	12,8	1,5	0,0	6,9
- nem bejelentett	6,1	3,6	0,0	3,8	0,0	0,0	1,9
Eredeti szakmájában dolgozik-e?							
- igen	72,7	39,3	58,8	57,7	36,4	46,7	47,8
- nem	27,3	60,7	41,2	42,3	63,6	53,3	52,2

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008 AKI

A munkanélküliség különféle tényezőinek összetétele

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén				Tolna	Összesen
	Abaúj- Hegyközi	Szikszói	Mezőcsáti	Összesen	Tamási	
					kistérség	
A munkanélküliek száma jellemzőként összesen = 100%						
Az utolsó munkahely gazdasági ága						
- mezőgazdaság	16,7	0,0	0,0	5,6	18,8	11,1
- élelmiszeripar	33,3	0,0	0,0	11,1	0,0	5,6
- ipar, építőipar	50,0	25,0	12,5	27,8	68,8	44,4
- szolgáltatás	0,0	75,0	87,5	55,6	12,5	38,9
A munkahely elvesztésének oka						
- létszámcsökkentés	11,1	50,0	66,7	35,0	25,0	32,4
- munkahely megszűnés	66,7	25,0	33,3	45,0	37,5	40,5
- felmondott	22,2	12,5	0,0	15,0	25,0	18,9
- egészségi ok	0,0	12,5	0,0	5,0	12,5	8,1
A munkanélküliség első időpontja						
- 1990-ben, vagy előtte	10,0	0,0	0,0	5,0	37,5	21,6
- 1991-2000	40,0	33,3	75,0	45,0	18,8	32,4
- 2001-2005	50,0	50,0	0,0	40,0	12,5	27,0
- 2006 után	0,0	16,7	25,0	10,0	31,3	18,9
A munkanélküliség gyakorisága						
- egy munkahely elvesztése	33,3	25,0	0,0	26,1	50,0	32,4
- két munkahely elvesztése	8,3	12,5	0,0	8,7	40,0	17,6
- három munkahely elvesztése	8,3	25,0	0,0	13,0	10,0	11,8
- háromnál több munkahely elvesztése	16,7	37,5	66,7	30,4	0,0	23,5
- pályakezdő munkanélküli	0,0	0,0	33,3	4,3	0,0	2,9
- még nem tudott elhelyezkedni	33,3	0,0	0,0	17,4	0,0	11,8
A munkanélküliség időtartama						
- 1 évnél rövidebb ideig	18,2	12,5	25,0	17,4	14,3	16,2
- 1-3 év között	36,4	50,0	0,0	34,8	21,4	29,7
- 4-10 év között	36,4	25,0	50,0	34,8	21,4	29,7
- 10 évnél hosszabb ideig	9,1	12,5	25,0	13,0	42,9	24,3
Az ellátás jellege						
- munkanélküli ellátásban részesül	83,3	42,9	25,0	60,9	29,4	48,8
- ellátatlan	16,7	57,1	75,0	39,1	70,6	51,2
Az elhelyezkedés lehetősége						
- viszonylag könnyű	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
- nagyon nehéz	33,3	50,0	25,0	37,5	18,8	29,3
- reménytelen	66,7	50,0	75,0	62,5	81,3	70,7
A jövedelemszerzés lehetőségei						
- alkalmi munka a mezőgazdaságban	8,3	0,0	0,0	4,2	18,8	9,8
- alkalmi munka mezőgazd.-on kívül	0,0	12,5	0,0	4,2	6,3	4,9
- közmunka	8,3	12,5	25,0	12,5	6,3	9,8
- önálló tevékenységet végez	16,7	12,5	0,0	12,5	18,8	14,6
- egyáltalán nincs	66,7	62,5	75,0	66,7	50,0	61,0

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

A nyugdíjasok megélhetési körülményeinek tényezők szerinti jellemzői

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén			Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj-Hegyközi	Sziksói	Mezőcsáti	Tamási	Sellyei	
	kistérség			kistérség		
A nyugdíjasok létszáma tényezőkként összesen = 100%						
A nyugellátás jogcíme						
- Korbetöltött öregségi nyugdíj	36,0	66,7	62,5	54,8	57,1	53,3
- Előre hozott, kor.kedvezményes öregségi nyd.	24,0	0,0	12,5	16,1	0,0	13,0
- Rokkantsági nyugdíj	36,0	33,3	12,5	19,4	42,9	28,3
- Egyéb	4,0	0,0	12,5	9,7	0,0	5,4
Az utolsó munkahely nemzetgazdasági ága						
- mezőgazdaság	60,0	45,5	42,9	51,7	42,9	51,1
- élelmiszeripar	0,0	4,5	0,0	3,4	0,0	2,2
- ipar, építőipar	0,0	22,7	28,6	17,2	28,6	15,6
- szolgáltatás	40,0	27,3	28,6	27,6	28,6	31,1
Az utolsó munkahely gazdálkodási formája						
- társas vállalkozás	64,0	78,9	85,7	75,9	71,4	73,6
- egyéni vállalkozó, gazdálkodó	4,0	5,3	0,0	3,4	28,6	5,7
- közszféra, közigazgatás	32,0	15,8	14,3	20,7	0,0	20,7
Szolgálati idő						
- 25 évnél kevesebb	8,7	42,1	42,9	32,1	50,0	30,1
- 25-35 év	34,8	26,3	28,6	32,1	16,7	30,1
- 35-40 év	21,7	26,3	14,3	3,6	16,7	15,7
- 40 évnél több	34,8	5,3	14,3	32,1	16,7	24,1
A nyugdíj összege						
- 30 ezer Ft alatt	16,0	22,7	0,0	29,0	28,6	21,5
- 30-50 ezer Ft	32,0	31,8	50,0	25,8	42,9	32,3
- 50-70 ezer Ft	32,0	27,3	25,0	35,5	28,6	31,2
- 70-100 ezer Ft	4,0	18,2	12,5	9,7	0,0	9,7
- 100 ezer Ft felett	16,0	0,0	12,5	0,0	0,0	5,4
A nyugdíj kiegészítésének lehetőségei						
- rendszeres munka, teljes munkaidőben	0,0	0,0	0,0	9,5	66,7	6,3
- rendszeres munka részmunkaidőben	0,0	0,0	0,0	4,8	0,0	1,6
- alkalmi munka, ritkán	0,0	0,0	0,0	9,5	0,0	3,2
- alkalmi munka, rendszeresen	0,0	0,0	0,0	4,8	0,0	1,6
- háztartás önellátásában segít	61,1	86,7	100,0	71,4	0,0	71,4
- egyéni családi gazdálkodó	38,9	13,3	0,0	0,0	33,3	15,9
A nyugdíj kiegészítésének korlátai						
- nincs munkalehetőség	28,6	6,3	0,0	14,3	0,0	11,1
- egészségi állapot	42,9	93,8	87,5	82,1	100,0	82,5
- időhiány	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
- nincs rá szüksége	28,6	0,0	12,5	3,6	0,0	6,3

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

A családok szociális ellátásának összetevői

Megnevezés	Borsod-Abaúj-Zemplén			Tolna	Baranya	Összesen
	Abaúj-Hegyközi	Szikszói	Mezőcsáti	Tamási	Sellyei	
	kistérség			kistérség		
A vizsgált családok összesen	31	22	14	46	9	122
ebből: szociális juttatásban részesül, család	22	10	8	26	7	73
szociális juttatásban részesül, %	71,0	45,5	57,1	56,5	77,8	59,8
Szociális ellátási formák megoszlása, %						
- családi pótlék	31,1	25,0	46,7	60,0	40,0	41,5
- gyed, gyes, gyet	8,9	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0
- rendszeres gyermekvédelmi támogatás	6,7	5,0	0,0	5,0	13,3	5,9
- ingyenes gyermekétkeztetés	8,9	5,0	13,3	7,5	20,0	9,6
- rendszeres szociális segély	6,7	20,0	13,3	10,0	0,0	9,6
- rendkívüli szociális segély	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
- lakásfenntartási támogatás	6,7	20,0	20,0	12,5	20,0	13,3
- közgyógyellátás	11,1	20,0	6,7	5,0	6,7	9,6
- ápolási díj	0,0	5,0	0,0	0,0	0,0	0,7
- árvaellátás	4,4	0,0	0,0	0,0	0,0	1,5
- egyéb	15,6	0,0	0,0	0,0	0,0	5,2
Összesen *	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Az előfordulások száma = 100%.

Forrás: Kérdőíves felmérés, 2008. AKI

A sorozatban eddig megjelent tanulmányok**1997**

1997. 1. Dorgai László, Horváth Imre, Kissné Bársony Erzsébet, Tóth Erzsébet:
Az Európai Unió regionális politikája és hatása az új tagországokra
1997. 2. Glattfelder Béla, Ráki Zoltán, Guba Mária, Janowszky Zsolt:
Piacvédelmi lehetőségeink az Európai Unióhoz való csatlakozásunkig
1997. 3. Janowszky Zsolt:
A vetőmagtermelés helyzete és a piaci egyensúlyt befolyásoló főbb tényező
1997. 4. Alvincz József, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában
1997. 5. Gábor Judit:
Az importvédelem nemzetközi tapasztalata

1998

1998. 1. Wagner Hartmut:
A magyar agrár- és élelmiszeripari export piaci és termékszerkezete 1991-1996
1998. 2. Alvincz József, Borszéki Éva, Harza Lajos, Tanka Endre:
Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése
(Az AGENDA 2000)
1998. 3. Ángyán József, Dorgai László, Halász Tibor, Janowszky János, Makovényi Ferenc,
Ónodi Gábor, Podmaniczky László, Szenci Győző, Szepesi András, Veöreös György:
Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak megalapozása
1998. 4. Kissné Bársony Erzsébet:
A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai
1998. 5. Balogh Ádám, Harza Lajos:
A vagyón-, a tulajdon-, és a tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban
1998. 6. Lévai Péter, Szijjártó András:
Mezőgazdasági programok a cigányság körében
1998. 7. Vissyné Takács Mara:
A fontosabb iparinövény ágazatok helyzete és feladatai az EU szabályozás tükrében
1998. 8. Tóth Erzsébet:
A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek
1998. 9. Dorgai László, Hinora Ferenc, Tassy Sándor:
Területfejlesztés – vidékfejlesztés
1998. 10. Szőke Gyula:
A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában

1998. 11. Csillag István:
A gabonavertikum működése, növekedési tendenciái és a változás irányai
1998. 12. Szabó Márton:
A hazai élelmiszerfogyasztás szerkezetének változásai a 90-es években és a várható jövőbeli tendenciák
1998. 13. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unió marhahús-termelésének közös piacsabályai és várható hatásuk a magyar marhahús-ágazatra
1998. 14. Alvincz József, Szűcs István:
Az élelmiszergazdaság szerkezete
1998. 15. Tanka Endre:
Agrár-finanszírozás a fejlett piacgazdaságokban (Adalékok és tanulságok)
1998. 16. Szűcs István, Udovecz Gábor (szerk):
Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyeseleyei
1998. 17. Kukovics Sándor:
A tulajdoni, a vállalati és a termelési szerkezet, valamint a foglalkoztatási viszonyok átalakulása a magyar mezőgazdaságban
1998. 18. Erdész Ferencné:
Az almaágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei a csatlakozási felkészülésben
1998. 19. Kartali János:
Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években
- 1999**
1999. 1. Gábor Judit, Stauder Márta:
A kereskedelmi láncok és az élelmiszertermelők kapcsolatának változásai
1999. 2. Kürthy Gyöngyi, Szűcs István:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás ágazati felkészülésének fejlesztési forrásigénye
1999. 3. Harza Lajos, Tanka Endre:
A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere
1999. 4. Wagner Hartmut:
Az exportfinanszírozás és exporthitel-biztosítás helyzete és szerepe a magyar agrárexportban
1999. 5. Guba Mária, Ráki Zoltán:
Az Európai Unióhoz való csatlakozás felkészülési tennivalói és fejlesztési-forrás igénye a baromfiágazatban
1999. 6. Orbánné Nagy Mária:
Az állati eredetű termékek külkereskedelmének lehetőségei és korlátai az EU-csatlakozásig

1999. 7. Vissyné Takács Mara:
A dohány ágazat vertikális integrációja Magyarországon és az EU-ban
1999. 8. Dorgai László, Stauder Márta, Tóth Erzsébet, Varga Gyula:
Mezőgazdaságunk üzemi rendszere, kezelésének tennivalói a követelmények és az EU tapasztalatainak tükrében
1999. 9. Szabó Márton:
Vertikális koordináció és integráció az EU és Magyarország tejjgazdaságában
1999. 10. Juhász Anikó:
Vertikális koordináció és integráció a zöldség-gyümölcs szektorban
1999. 11. Ráki Zoltán, Guba Mária:
Az AGENDA 2000-ben előirányozott szabályozás várható hatása a szarvasmarha-ágazatban
1999. 12. Dorgai László, Miskó Krisztina:
A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban
1999. 13. Burgerné Gimes Anna, Kovács Csaba, Tóth Krisztina:
A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete
1999. 14. Alvincz József, Harza Lajos, Illés Róbert, Szűcs István, Tanka Endre:
Változások a gazdálkodás földviszonyaiban - Egy mikrofelvétel tanulságai
1999. 15. Kartali János, Juhász Anikó, Gábor Judit, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Szabó Márton, Orbánné Nagy Mária, Vissyné Takács Mara:
A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-érettségének piaci és kereskedelmi vonatkozásai

2000

2000. 1. Udovecz Gábor (szerk.):
Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban
2000. 2. Kissné Bársony Erzsébet:
Az ökológiai gazdálkodás szabályozási rendszerének EU-konform továbbfejlesztése az AGENDA 2000 tükrében
2000. 3. Tanka Endre:
A földhasználat korszerűsítési igényei és lehetőségei
2000. 4. Guba Mária, Janowszky Zsolt, Ráki Zoltán:
A magyar juhászat hatékonyság-növelési esélyei és a szabályozás EU-konform továbbfejlesztése
2000. 5. Gábor Judit, Wagner Hartmut:
Élelmiszeriparunk rövid távú piaci kilátásai
2000. 6. Laczkó András, Szőke Gyula:
Az Agenda 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra

2000. 7. Kartali János:
A magyar agrárküpiacokra ható világgazdasági tényezők (válságok, liberalizáció, nemzetközi egyezmények) alakulása
2000. 8. Stauder Márta:
Az élelmiszerek disztribúciós rendszerének fejlődése, különös tekintettel a kereskedelmi logisztikára
2000. 9. Popp József (szerk.):
Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2000. 10. Popp József (szerk.):
Főbb agrárgazdasági ágazataink szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 11. Tóth Erzsébet:
Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989-1998)
2000. 12. Szabó Márton:
Külföldi érdekeltségű vállalatok a magyar élelmiszeriparban és hatásuk az EU-csatlakozásra
2000. 13. Tóth Erzsébet (szerk.):
A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei
2000. 14. Erdész Ferencné, Radócné Kocsis Teréz:
A zöldség-gyümölcs és a szőlő-bor ágazatok hatékonyságának növelése és szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 15. Alvincz József, Varga Tibor:
A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei

2001

2001. 1. Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária:
A WTO egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire
2001. 2. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Tóth Erzsébet:
Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkerő-piaci helyzetére (1990-2000)
2001. 3. Stauder Márta, Wagner Hartmut:
A takarmány termékpálya problémái
2001. 4. Juhász Anikó, Szabó Márton:
Az EU és Magyarország közötti agrárkereskedelelem liberalizációjának hatásai
2001. 5. Erdész Ferencné, Laczkó András, Popp József (szerk.), Potori Norbert, Radócné Kocsis Teréz:
Az agrárszabályozási rendszer értékelése és továbbfejlesztése 2002-re
2001. 6. Kürthy Gyöngyi, Popp József (szerk.), Potori Norbert:
Az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján – különös tekintettel Magyarországra

2001. 7. Alvincz József (szerk.), Antal Katalin, Harza Lajos, Mészáros Sándor, Péter Krisztina, Spitálszky Márta, Varga Tibor:
A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők

2001. 8. Nyárs Levente:
A méhészeti ágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei

2002

2002. 1. Orbánné Nagy Mária:
A magyar élelmiszergazdaság termelői és fogyasztói árai az Európai Unió árainak tükrében

2002. 2. Gábor Judit, Stauder Márta:
Az agrártermékek kereskedelmének új irányzatai, különös tekintettel az elektronikus kereskedelemre

2002. 3. Mészáros Sándor:
A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU modellszámításaival

2002. 4. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet (szerk.):
Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra

2002. 5. Radócné Kocsis Teréz:
Az Európai Unió új közös borpiaci rendtartásának termelési potenciált befolyásoló elemei és azok várható hatása a hazai termelőalapok változására

2002. 6. Dorgai László, Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária, Stauder Márta, Szabó Márton, Wagner Hartmut:
A WTO tárgyalások magyar agrárgazdaságot érintő 2001. évi fejleményei

2002. 7. Nyárs Levente, Papp Gergely:
Az állati eredetű termékek feldolgozásának versenyhelyzete

2002. 8. Popp József:
Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig

2002. 9. Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), Wagner Hartmut:
A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után

2003

2003. 1. Varga Tibor:
A támogatások költség-haszon szemléletű elemzésének lehetőségei

2003. 2. Dorgai László, Keszthelyi Szilárd, Miskó Krisztina:
Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából

2003. 3. Alvincz József, Guba Mária:
Az egyéni mezőgazdasági termelők jövedelmének adóztatása

2003. 4. Hamza Eszter:
Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben – uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása
2003. 5. Orbánné Nagy Mária:
Az élelmiszerfogyasztás és a fogyasztói árak konvergenciája Magyarország és az EU között
2003. 6. Stauder Márta:
Az agrár- és élelmiszertermékek belföldi kereskedelme a kilencvenes években és napjainkban
2003. 7. Mizik Tamás:
Magyarország és az Európai Unió adórendszere – különös tekintettel a mezőgazdaságra
2003. 8. Popp József:
Az agrárpolitikák mozgástere a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának tükrében

2004

2004. 1. Kartali János (szerk.):
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (I. kötet: Növényi termékek)
2004. 2. Kartali János (szerk.):
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (II. kötet: Állati termékek)
2004. 3. Antal Katalin, Guba Mária, Kovács Henrietta:
Mezőgazdaság helyzete az agrártörvény hatálybalépését követő időszakban
2004. 4. Nyárs Levente, Papp Gergely, Vőneki Éva:
A főbb hazai állattenyésztési ágazatok kilátásai az Európai Unióban
2004. 5. Popp József, Potori Norbert, Udovecz Gábor:
A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon
2004. 6. Dorgai László (szerk.):
A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása
2004. 7. Potori Norbert, Udovecz Gábor (szerk):
Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig
2004. 8. Potori Norbert (szerk):
A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei

2005

2005. 1. Antal Katalin, Guba Mária, Hodina Péter, Lámfalusi Ibolya, Rontóné Nagy Zsuzsanna:
A külföldi tőke szerepe és a gazdálkodás eredményességére gyakorolt hatása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban
2005. 2. Kartali János, Kürti Andrea, Orbánné Nagy Mária, Wagner Hartmut:
A globális gazdasági és demográfiai változások hatása az agrár-külkereskedelemre

2005. 3. Juhász Anikó (szerk.):
Piaci erőviszonyok alakulása a belföldi élelmiszerpiac szereplői között
2005. 4. Dorgai László (szerk.):
Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban
2005. 5. Popp József (szerk.), Potori Norbert (szerk.), Stauder Márta, Wagner Hartmut:
A takarmánytermelés és -felhasználás elemzése, különös tekintettel az abraktakarmány-keverékek gyártására
2005. 6. Kapronczai István (szerk.), Korondiné Dobolyi Emese, Kovács Henrietta, Kürti Andrea, Varga Edina, Vágó Szabolcs:
A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válasszok időszerű kérdésekre)

2006

2006. 1. Bánáti Diána (szerk.), Popp József (szerk.):
Élelmiszer-biztonság a nemzetközi kereskedelem tükrében
2006. 2. Hamza Eszter, Tóth Erzsébet:
Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe
2006. 3. Orbánné Nagy Mária (szerk.):
Az élelmiszeripar strukturális átalakulása (1997-2005)
2006. 4. Kovács Gábor:
A KAP-reform várható hatásai a mezőgazdasági üzemek termelésére és a földhasználati viszonyokra
2006. 5. Guba Mária, Harza Lajos, Mizik Tamás:
A mezőgazdasági üzemek konszolidációs programjai (2000-2004)
2006. 6. Radócné Kocsis Teréz, Györe Dániel:
A borpiac helyzete és kilátásai
2006. 7. Nagy-Huszeim Tibor:
A tagi tulajdonlás a mezőgazdasági szövetkezetekben
2006. 8. Hingyi Hajnalka, Kürthy Gyöngyi, Radócné Kocsis Teréz:
A mezőgazdasági eredetű folyékony bioüzemanyagok termelésének piaci kilátásai

2007

2007. 1. Erdész Ferencné:
A magyar gyümölcs- és zöldségpiac helyzete és kilátásai
2007. 2. Varga Tibor (szerk.), Tunyoginé Nechay Veronika (szerk.), Mizik Tamás (szerk.):
A mezőgazdasági árképzés elméleti alapjai és hazai gyakorlata
2007. 3. Bánáti Diána, Popp József, Potori Norbert:
A GM növények egyes szabályozási és közgazdasági kérdései

2007. 4. Kürti Andrea, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Kürthy Gyöngyi:
A magyar élelmiszergazdasági import dinamikus növekedésének okai
2007. 5. Fogarasi József, Nyárs Levente, Papp Gergely, Varga Edina, Vőneki Éva:
A főbb állattenyésztési ágazatok és a takarmánytermelés helyzete Romániában
2007. 6. Popp József:
A bioüzemanyag-gyártás nemzetközi összefüggései
2007. 7. Udovecz Gábor (szerk.), Popp József (szerk.), Potori Norbert (szerk.):
Alkalmazkodási kényszerben a magyar mezőgazdaság – Folytatódó lemaradás vagy felzárkózás?

2008

2008. 1. Györe Dániel, Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), König Gábor, Kürti Andrea, Nyárs Levente, Radócné Kocsis Terézia, Stauder Márta, Varga Edina, Vőneki Éva, Wagner Hartmut:
A magyar élelmiszergazdasági export célpiacai és logisztikai helyzete
2008. 2. Kovács Gábor (szerk.), Czárli Adrienn, Kürthy Gyöngyi, Varga Tibor:
Az agrártámogatások hasznosulása
2008. 3. Radócné Kocsis Teréz, Kürthy Gyöngyi, Pesti Csaba, Bukai Andrej:
A dohánypiac helyzete és a dohánytermelés lehetséges jövője Magyarországon és az Európai Unióban a kap reform tükrében
2008. 4. Erdész Ferencné, Kozak Anita:
A gyógynövényágazat helyzete
2008. 5. Hamza Eszter:
A mezőgazdasági jövedelmek kiegészítésének lehetőségei
2008. 6. Dorgai László (szerk.):
A közvetlen támogatások feltételezett csökkentésének társadalmi- gazdasági- és környezeti hatásai (első megközelítés)
2008. 7. Györe Dániel, Wagner Hartmut:
A termelői, fogyasztói és külkereskedelmi árak Magyarország és az EU közötti konvergenciája az élelmiszergazdaságban

2009

2009. 1. Bojtárné Lukácsik Mónika, Felkai Beáta Olga, Györe Dániel, Kapronczai István (szerk.), Kürti Andrea, Székelyné Raál Éva, Tóth Piroska, Vágó Szabolcs:
Tulajdonosi és szervezeti változások a hazai élelmiszeriparban
2009. 2. Györe Dániel, Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), König Gábor Kürthy Gyöngyi, Kürti Andrea, Stauder Márta:
A hazai élelmiszer-kiskereskedelem struktúrája, különös tekintettel a kistermelők értékesítési lehetőségeire

2009. 3. Popp József (szerk.), Potori Norbert (szerk.):
A főbb állattenyésztési ágazatok helyzete
2009. 4. Tóth Erzsébet (szerk.), Ludvig Katalin, Márkus Péter:
A vidéki megélhetés jellemzői és a tipikus modelljei a leghátrányosabb helyzetű
kistérségekben

A kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők az intézeti titkárnál az alábbi telefonszámon: 06-1-476-3064

